

eskişehir

zaman, mekân, insan

M. Şinasi Acar

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI YAYINLARI

Şehir ve Kültür

eskişehir

zaman, mekân, insan

M. Şinasi Acar

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI YAYINLARI
Şehir ve Kültür

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI YAYINLARI: NO: 23
Şehir ve Kültür

ISBN : 978-9944-60-498-7

Yazar

M. Şinasi ACAR

Editör

Yılmaz UYAR

Tasarım

Aysun CENGİZ - Meriç OKUR

Kapak

Eren GÖKSEL

Baskı

Başak Matbaacılık ve Tanıtım Hiz. Ltd. Şti.
ANKARA

Bu kitap, Eskişehir Ticaret Odası Dergisi'nde (ETO)
2004 - 2008 yılları arasında yayınlanan yazılardan
derlenmiştir.
Kaynak gösterilmek koşulu ile alıntı yapılabilir.

Eskişehir, 2009

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI

İkicilül Cd. No : 28/6 ESKİŞEHİR

Tel : 0 222 230 72 30 Fax: 0 222 230 72 33

www.etoyayin@etonet.org.tr

İçindekiler

Sunum	5
Önsöz	6
Eskişehir / 15 Ocak 1923	7
Bir Kurtuluş Destanı Millî Mücadele’de Eskişehir	8
Yukarı Mahalle Odunpazarı	16
Osmanlı’nın Son Dönemlerindeki Sosyoekonomik Yapı	28
Eskişehir Ticaret Odası’nın İlk Yönetim Kurulları	36
Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Lületaşının Geçmişi	44
Eskişehir’de İlk Yerel Banka Eskişehir Çiftçi Bankası	50
Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi A. Ş. 1916’daki Tramvay Projesi	56
Eskişehir’de İkinci Yerel Banka Eskişehir Bankası	62
“Ulusal Sanayi Bir Gereksinmedir” Eskişehir Sanayi Odası’nın Kuruluşu	70
Romalılar Döneminden Günümüze Eskişehir Hamamları	78
“Böyledir hâl-i cihân böyle gelir böyle gider” Bir Köprünün Yaşam Öyküsü	86
22 Mart 1908 “NİMET” Eskişehir’de İlk Gazete	94
Eskişehir’le Bütünleşmiş Bir Tat Eskişehir’in Çığböreği	102
Eskişehir Ticaret Odası’nın Kurucu Başkanı Zeytûnzâde Tefvik Efendi	104
Eskişehir’in Göçmen Nüfusundan Bir Büyük Değer Fahreddin Kerim Gökay	116
Eskişehirli Eski Milletvekili ve Bakanlardan Kemal Zeytinoğlu	122
1995’ten Günümüze Uluslararası Eskişehir Festivali	130
“Hâfızâ-i Beşer Nisyân ile Maltûldür” Geçmişi Ararken	136
Kaynakça	144
Dizin	146

Sunum

Ticaret Odaları bulundukları şehrin sadece ekonomisiyle değil, sosyal, kültürel ve topluma hizmete yönelik pek çok konusuyla da ilgilenirler. Bir şehirdeki ekonomik gelişme ve canlılığın toplumsal ve kültürel konularla da yakından bağı vardır. Bu gerçekleri göz önüne alan bir anlayışla hareket eden **Odamız, Eskişehir'in ticarî hayatını, toplumsal ve kültürel boyutlarından ayırmayan bir yaklaşımla bilgi çağında bilgi üretimi ve paylaşımını artıracak, geliştirecek her türlü etkinliğin bir parçası olmanın gerektiğine inanır. Günümüzde bilginin üretimi, paylaşımı hiç olmadığı kadar hızlanmış ve son derece değer kazanmıştır.**

Bizler, Eskişehir Ticaret Odası yayınlarının bu temel ilke etrafında oluşmasını ve gelişmesini hedefliyoruz. Buna göre Odamız yayınları; "Şehir ve Kültür", "Şehir ve Ekonomi" ve "Gelecek İçin Bilgi" alt başlıklarını öne çıkarmaya çalışacaktır.

Elinizdeki kitap, bu yayın dizilerinden "Şehir ve Kültür" başlığı altında yayınlanan ilk kitabımız. "Şehir ve Kültür" dizisinin ana amacı, şehir belleği ve imajını oluşturmak ve bunu bozulmadan gelecek nesillere aktarmaktır.

Şehirlerin hafızasını oluşturan ve geleceğe taşıyan en önemli araç yayınlardır. Türkiye gündeminde olumlu bir yer edinen ve sürekli gelişen Eskişehir'e yakışan yayın çeşitliliğini sağlamak Odamızın hedefleri açısından son derece önemlidir.

Sayın Şinasi Acar, özverili bir çalışma sonucunda daha önce ETO Dergimizde yayınlanan makalelerini titiz bir çalışmayla Editör Yılmaz Uyar ile birlikte yayına hazırladı. Kendilerine şükranlarımızı sunuyoruz.

Eskişehir Ticaret Odası, Eskişehir'e dair her olumlu gelişmenin takipçisi ve destekleyicisi olacaktır. Odamız, kültürün ve sanatın yanında yer alma kararlılığı ve heyecanını hiçbir zaman kaybetmeyecektir. Gelecekte "Şehir ve Kültür" gibi diğer alt başlıklarda da yeni yeni kitaplarla karşınıza çıkmaya arzu ediyoruz.

Keyifli okumalar.

Harun KARACAN
Yönetim Kurulu Başkanı

Önsöz

Ben Eskişehir’de doğmadım. Ama 43 yıldır burada yaşıyorum.. Geçen zaman, birbirini izleyen mevsimler, akıp giden yıllar.. İlk geldiğim gün, dün gibi hatırimda : 13 Ocak 1966, sıfırın altında yirmi derece bir soğuk, deli bir rüzgâr ve her şey buz kesmiş.. Bir sanayi şirketiyle anlaşmışım; üç yıl müdür olarak çalışacağım.. Hava koşulları o denli berbat ki şirketin sahipleri “*Bu gece kaçmazsa bir daha kaçmaz*” demişler. Bu kehanet doğru çıktı; Eskişehir’de kaldım. Hem de 3 yıl değil -şimdilik- 43 yıl. Gitmeye de niyetim yok. Üstelik yıllardır kendimi *Eskişehirli* hissediyorum. Nereye gitsen, bir süre sonra Eskişehir’e dönmeyi arzuluyorum. İnsanın kendini “o yerli” hissetmesi için ille de orada doğup büyümesi gerekmiyor.

Şehirlerin yaşam kaliteleri, sosyal ve kültürel kurumları ile farklı sınıfların bunlardan yararlanma ölçüleri, hava ve su kirliliği, yeşil alanların ve spor sahalarının genişliği ve bunlardan yararlanma olanakları, eğitim kurumları, oturanların yaşam düzeyi, zengin ve yoksul semtlerin fiziksel görünüm ve konut niteliği farklılıkları, toplu taşıma araçlarının çeşitliliği vb.. hususlar değerlendirilerek saptanmaktadır. Ülkemizdeki büyük şehirlerin yaşam kalitesindeki düşüklük -genellikle sanıldığı gibi- yalnızca ekonomik nedenlere bağlı ve onlardan kaynaklanıyor değildir. Göç eden -kente yabancı- kitlelerin denetimi konusunda hiçbir önlem alınmamış olması, pek çok büyük ilimizi, içinde yaşadığı şehri bilmeyen ve sevmeyen insanlarla doldurmuştur. Eskişehir’in bu açıdan şanslı kentlerden biri olduğu muhakkaktır.

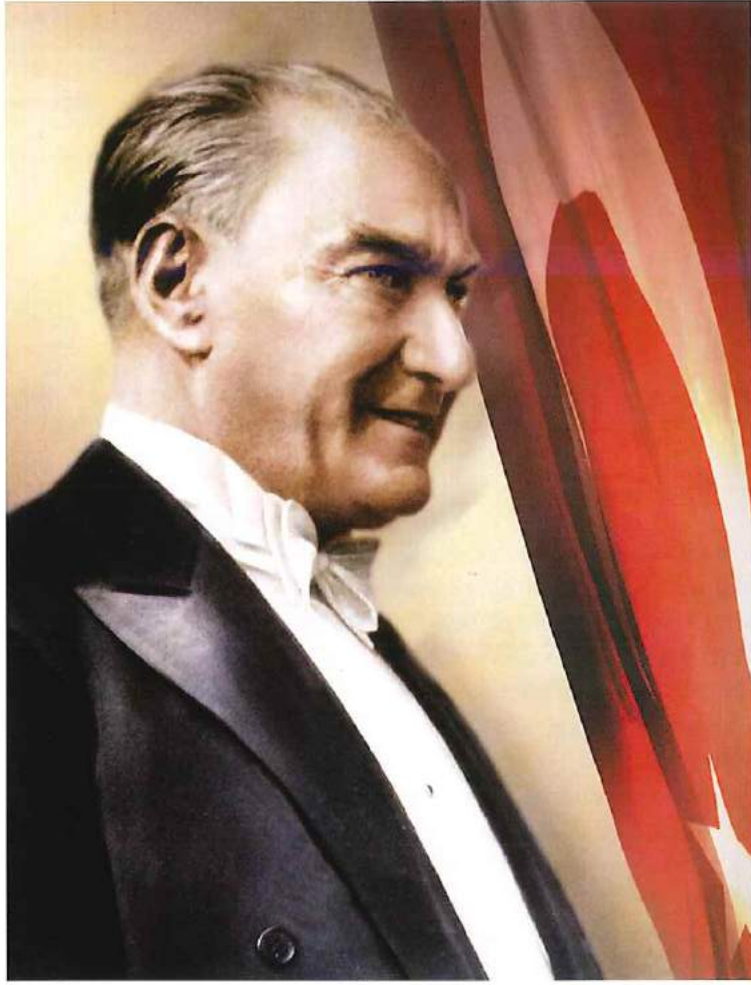
Ben tarihçi değilim; “*Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan*” da bir tarih kitabı değil. Eskişehir’le ilgili kimi tarihsel dönemlerin, yerlerin ve yaşamların -bir mühendis gözüyle- bana ilginç gelen ve önemli bulduğum yönlerini ön plana çıkaran ve bunları okuyucuyla paylaşmayı amaçlayan yazılar bunlar.. Bunları okuyanlar da ilginç bulur ve o yönde derinleşmek isterlerse, elbet tarih kitaplarına başvuracaklardır. Aslında bir amacım da bu zaten. Zira biliyorum ki toplumumuz geçmişle yeterli ölçüde ilgilenmediği gibi, kendi yerel tarihinden de pek haberdar değildir.

Her insanın aile bireylerine, yakınlarına, hocalarına, hemşerilerine ve halkına olduğu kadar doğduğu mahalleye, okuduğu okullara, içinde yaşadığı şehre ve hiç kuşkusuz vatanına da borçlu olduğuna inanıyorum ben.. Bana öyle geliyor ki kişiliğimizin oluşup gelişmesinde, birikim ve kazanımlarımızda, hattâ ruhsal dünyamızın biçimlenmesinde -insanlar kadar- o yerlerin de bize hakkı geçiyor. Vatanla ilişkin olanını bir şâirimiz yıllar önce şöyle dile getirmiş: “*Vatan için ölmek de var / Fakat borcun yaşamaktır*”. Bu borçları tam tamına ödeyebilir miyiz bilmiyorum ama, en azından bir yolla ödemeye çalışmamızın gerektiğine inanıyorum. “*Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan*” benim Eskişehir’e ve Eskişehirililere olan borcumun birazını ödeyebilir umundayım.

Kitaptaki yazılara kaynak oluşturan bilgi ve belgelerin derlenmesinde değerli dostlarım *Talip Mert* ve *Kemal Yakut*’un önemli katkıları vardır. Metinleri daktilo eden *Sevim Sevindi*’nin, grafik düzenlemeyi yapan *Aysun Cengiz*’in ve Odunpazarı illüstrasyonlarını yapan -kısa bir süre önce kaybettiğimiz- *Bülent Çetinoğlu*’un katkılarını hiç unutmuyorum. Zaman zaman küçük ama benim için çok değerli yardımlarını esirgemeyen Eskişehirli dostlarıma ve elbette kitabın yayımlanması konusunda verdiği destek için Eskişehir Ticaret Odası Başkanı *Harun Karacan*’a ve yayın hazırlıklarını yapan *Yılmaz Uyar*’a içtenlikle teşekkür ediyorum.

M. Şinasi Acar

Eskişehir, Mayıs 2009

"... Eskişehir halkı, içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman, çok büyük vatanperverlik, milliyetperverlik ve azm ü celâdet göstermiştir. Ankara'dan Ali Fuad Paşa tek başına buraya gelmiş ve bura halkı kendisine katılmıştır. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti kovulmuştur.

Eskişehir halkı bize çok yardımda bulunmuştur. Bu yardımları ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi ifa ediyorum.

Ondan sonra harekât-ı askeriye icabı olarak ordumuz, Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık yüklemek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık, azim zayıfatı gerektiriyordu. Fakat ordu, mevcudiyetini kurtarmak için ve kurtuluş sonrası bu zayıfatı telâfi eylemek üzere bu fedakârlığı istedi ve Eskişehir bu neticeyle bir felâkete uğradı. Bu felâket, düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası haline koymasıydı. Bugün düşman kovuldu. Buranın zayıfatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış, yıkılmış; halk zarara uğramıştır. Bu bütün millet için bir fedakârlık örneği idi ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi; tebrik ederim."

Eskişehir / 15 Ocak 1923

K. Atatürk

Bir Kurtuluş Destanı

Millî Mücadele'de Eskişehir

Osmanlı devletinin müttefikleriyle birlikte yenik çıktığı Birinci Dünya Savaşı ertesinde, 30 Ekim 1918'de imzalamak zorunda kaldığı **Mondros Mütarekesi**, ülkenin yer yer işgal edilmesinin kapılarını açmıştı. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi, "**İtilâf Devletleri**"nin Osmanlı sınırları içindeki önemli noktaları güvenlik gerekçesiyle işgal edebilecekleri" hükmünü taşıyordu. Ülke-deki demiryolu hatlarının kavşak noktasında bulunması, büyük tarımsal üretimi ve askerî açıdan önemli stratejik konumu, Eskişehir'in emperyalistler açısından işgalini kaçınılmaz kılmaktaydı⁽¹⁾. Nitekim 22 Ocak 1919'da, -başta İstasyon ve çevresi olmak üzere- kentin önemli noktaları İngilizler tarafından işgal edildi.

İşgal psikolojisinin halk üzerinde yarattığı tepki, gerginlik ve nefret günden güne artarken, İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Eskişehir halkını galeyana getirdi. 17 Mayıs 1919'da Odunpazarı'nda onbin kişinin katıldığı bir miting düzenlenerek işgal şiddetle protesto edildi. Hatipler, halkın duygularına tercüman olan hararetili konuşmalar yaptılar ve Osmanlı hükümetini işgale karşı direnmeye çağırdılar.

4 Eylül 1919'da gerçekleştirilen **Sivas Kongresi**'ne Eskişehir'den üç delege katıldı : Bayrakdarzâde Hüseyin Bey, Akbaşı Hüsrev Sami Bey ve Siyahîzâde Halil İbrahim Efendi. Kongre tutanaklarının bastırılması için gerekli olan 200 Osmanlı Lirası'nı Bayrakdarzâde Hüseyin Bey karşıladı.

Halkın bağımsızlıktan yana mücadeleci tavrına karşılık, Eskişehir Mutasarrıfı⁽²⁾ Hilmi Bey ve 20. Kolordu Komutanı Kiraz Hamdi Paşa işgalden yana bir tutum içine girdiler; işgale karşı yapılan gösterileri "huzur bozucu ayaklanmalar" diye niteleyerek kentte sıkıyönetim ilân

ettiler. Birkaç ay sonra, bir suikast sonucu Mutasarrıf Hilmi Bey 4 Ekim 1919'da öldürüldü.

Millî Mücadele yanlılarının kente egemen olması ve o tarihte 20. Kolordu Komutanı olan Ali Fuad Paşa'nın askerî harekâtı sonucu, İngilizler -bütün ağırlıklarını kentte bırakarak- işgalden 423 gün sonra, 20 Mart 1920'de Eskişehir'i terk ettiler.

İzmir'e çıkarken Yunanlıların ana hedefi, Anadolu içlerine dek yayılmak ve Millî Mücadele'yi yok etmektir. Ancak TBMM Hükûmeti'nin örgütlediği ulusal güçler, Yunanlıları İnönü'de iki kez geri çekilmek zorunda bıraktı⁽³⁾. 1 Nisan 1921'deki 2. İnönü zaferi, Eskişehir'de şenlikler yapılarak coşkuyla kutlandı.

Yunanlılar 2. İnönü yenilgisi sonrası genel seferberlik ilân ettiler; hem Yunanistan'dan Anadolu'ya yeniden birkaç tümen gönderdiler, hem de Anadolu Rumlarından çok sayıda insanı askere aldılar. Ve 10 Temmuz'da yüzbin kişilik bir orduyla bütün cephelerde şiddetli bir harekâta başladılar. İsmet Paşa, durumun kötüye gideceğini görerek orduya geri çekilme emrini verdi. 19 Temmuz 1921'de Eskişehir boşaltıldı ve Yunan birlikleri aynı gün akşamı kente girdiler.

22 Temmuz 1921'de Yunan kralı Konstantin, Yunan ordusunun üst rütbeli subayları ve ailesiyle birlikte Eskişehir'e gelir ve burada yapılan toplantıda Yunan Orduları Başkomutanı olur.

Eskişehir'in boşaltılması, TBMM'nin gizli oturumunda tartışılmış ve çok miktarda lokomotif, vagon, araç gereç, zahire, ilaç ve odunun düşmana terk edildiği öne sürülerek, sorumlularınca bunun hesabının verilmesi

Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Mareşal Çakmak Eskişehir Garı'nda (21.09.1925)

gereği üzerinde durulmuştur⁽⁴⁾. Uzun müzakereler sonunda, Meclis Ankara'nın her hâlûkârda terk edilme-
mesi doğrultusunda karar alır ve 5 Ağustos 1921 tari-
hinde Mustafa Kemal "Meclis yetkileriyle donatılarak"
başkomutanlığa getirilir.

İşgal kuvvetleri komutanı tümgeneral Polimenekos, Es-
kişehir halkına yayımladığı bildiride "*Düşmanla işbirliği
yapıp Yunan ordusunun güvenliğine karşı çalışanların
kurşuna dizileceğini; amaçlarının Kemal Ordusu'nu da-
ğıtıp din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin herkese sükûn
ve güven getirmek olduğunu*" duyurur ve Yunan ordu-
su aleyhine çalışanların ihbar edilmesini ister. Dahası
gece dokuzdan sonra sokağa çıkmak yasaklanır. Ama
bu bildiri ve yasaklar, halkın öfkesini artırmaktan ve ba-
ğimsizlik yanlısı tavırlarını keskinleştirmekten başka işe
yaramaz.

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki ulusal güçlerin 26
Ağustos 1922'de başlattıkları Büyük Taarruz, kısa süre-
de sonuç verdi ve Yunan Ordusu İzmir'e doğru çekilme-

ye başladı. 31 Ağustos'tan itibaren Eskişehir'i de bo-
şaltmaya başladılar. Bu sırada oluşturdıkları bir özel
birlikte kentin beş ayrı noktasında yangın çıkarttılar; Mu-
tasarrıfı ve Belediye başkanını tutukladılar; mağazaların
kapılarını kırarak bulabildikleri her şeyi kamyonlara yük-
lediler. Kentteki Rum ve Ermeni kökenliler bulabildikleri
trenlerle İstanbul'a kaçtılar. Yangınları ve yağmayı sona
erdirmek için Şeyh Sadık Efendi ve kentin ilerigelenle-
rinden oluşan bir heyet, Yunan Kolordu Komutanı'na
başvurduysa da bir sonuç elde edemedi. Kentin ovada-
ki bütün yapıları, okullar, evler, camiler -dahası kiliseler
bile- bu yangın sonunda harabeye döndü.

Türk ordusu 2 Eylül 1922 cumartesi sabahı Eskişehir'e
girdi ve böylece ikinci işgal de sona erdi. Seyitgazi yön-
nünden gelen ilk Türk süvarileri, tekke önünden Odun-
pazarı'na girdiler..

Eskişehir -Millî Mücadele'nin en stratejik noktasında-
ulusal direnişin başarıya ulaşmasında çok önemli bir rol
üstlendi; Eskişehir halkı da yaptığı büyük katkılarını

Hotel Madame Tadia, Eski-Şehir

Madam Tadia'nın oteli

Demiryolunun Eskişehir'e ulaşmasıyla İstasyon'un karşısında yeni yerleşim birimleri oluşmaya başlar. **Madam Tadia** da burada, kendi adıyla anılan bir otel işletmeye başlamıştır. Burası kısa sürede kentin en seçkin oteli olur. Milli Mücadele'de zaman zaman burada kalan **Halide Edip**, bu otelde Ruşen Eşref, Yusuf Akçura, Yakup Kadri gibi dönemin tanınmış simalarına, Moskova'dan dönmüş olan Bekir Sami Bey'e ve bir Kafkas elçilik heyetine rastladığını yazmaktadır. Halide Edip Adıvar, otelde Ruşen Eşref ve Yusuf Akçura'nın ricası üzerine, ric'atin (geri çekilmenin) başlangıcında İsmet Paşa'yı Karacabey'deki karargâhında ziyaret eder. Bu geri çekilişin, bizi nerelere kadar götüreceği belli değildir. Halide Edip bu ziyareti "**Türk'ün Ateşle İmtihanı**" adlı eserinde şöyle yazmaktadır :

"İsmet Paşa'nın odası Anadolu'nun alçak tavanlı, iki küçük pencereveli odalarından biriydi. Eşyası bir portatif karyola, bir tahta masa ve bir tek sandalyeden ibaretti. Paşa bir nefer gibi giyinmişti. Bu sadelik, bu eşyalara çok uyuyordu. Fakat kendisi çok tizgündü. Çünkü çekilme emrini vermek zorunda kalmıştı. Ona karşı o zaman duyduğum saygı ve teessürü ifade etmek çok güçtü. Ordunun insanüstü gayret ve kahramanlığının, herhangi bir zaferden daha büyük olduğunu söylemeye çalıştım. Fakat dünya, eğer savaş zaferle bitmezse, hiçbir fedakârlığı dikkate almaz; İsmet Paşa da bunu ifade etti."

Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgalinin hemen öncesinde yaşananları ise, aynı eserinde yazar şöyle anlatıyor :

"Sokaklarda hayat kaynaşıyordu. Askerlerden başka öküz arabaları eşyalarla dolu, üzerlerinde -gözleri korku içinde- oturtulmuş çocuklar. Kadınlar öküzleri çekiyor..

Bir insan seli akıp gitmekte..

Eskişehir'den çekilme emri artık verilmişti.

Mama Tadia'nın otelindeki odama gider gitmez bana karargâhtan bir haber geldi : Mustafa Kemal Paşa benim için vagonunda bir komparti-

man ayırtmış olduğunu ve saat dokuzbuçukta hareket edeceklerini yazıyordu. Teşekkür ettim, orada bulunacağımı söyledim. Mektubu getiren nefer ayrıldıktan sonra, şiddetli bir infilâkle bütün camlar kırılmaya başladı. Her yerden ateş ediliyor, sokaklarda ayak sesleri iştiliyordu. Sanki Yunan ordusu girmişti; yahut da yeni bir ihtilâl başlamıştı.

Aşağıya indim; Mama Tadia'yı gördüm. O bana evin arka taraflarına Yunan uçaklarının bomba attığını söyledi. En büyük endişem, İstasyon'da trene konmak üzere götürülen sedyelerin bir zarara uğramış olmalarıydı. Ondan sonraki birkaç saat esnasında havaya aksetmiş olan yenilmenin acısı, son derecesini bulmuştu. Hava hücümünden yaralanan oniki kişiyi getirdiler. Ben hastaneye koştum. Bunların birkaçı çocuktur. Acıdan bağırıyorlardı. Hastanede trene konulacak olanların hepsini hazırladık. Kumdamaları mümkün olmayanları bir Türk ve bir Musevî doktorun eline bıraktık. Genç hastabakıcılar isteri halindeydiler; hepsinin başı elleri arasında, kapılara dayanmışlar, ağlaşıp duruyorlardı...

... Bahçede, birkaç çadırın altında bir sürü ölü ayağı görüntüyordu. Gökte parlayan sarı bir ay ışığında, yıllarca taşlar üzerinde sürtmüş olan parampaşa ayakkabılar...

... Saat onbuçukta tren hâlâ istasyondaydı. Kadınlar kamyonların üzerinde çocuklarını emziriyorlardı. Etrafları eşya ve çocukla doluydu.

... Mustafa Kemal Paşa sapsarı, platformda askerlerle konuşuyordu. Hepsî sâkindi. Karşılarında kadınlar...

Bu kadınların gözleri çok acı bir şekilde askerlere çevrilmişti.

Tren düdüğüni çaldı. Karanlıkta harekete başlayınca, Anadolu'nun bir başka perdesinin kapanmış olduğunu hissettim."

Halide Edib'in anlattığı gibi, Türk ordusunun çekilmesi sırasında yerli halktan hali vakti yerinde olan aileler arabalarla, kağnılarla Eskişehir'i terk ederler.

Bu uzun hicret ve hicran kafesi, yoksul köylerde konaklaya konaklaya, tozlu yollarda hastalanarak, yaralanarak, dahası bitlenerek, -yeni bir yuva arayışı içinde- Ankara'ya varırlar..

Mustafa Kemal ve İsmet paşalar, Franklin Bouillon ile Eskişehir Garı'ndaki karşılamada tören kıt'asını teftiş ediyorlar

Arkada, İsmet Paşa'nın sağında görülen subay Fransa askeri ateşesi ve onun yanındaki sivil şahıs Franklin Bouillon'dur. Franklin Bouillon, TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan "Ankara İtilâfnâmesi" (yada Ankara Muahedesi) görüşmelerinde Fransa'yı temsil etmiştir.

Bu antlaşmayla taraflar arasında harp haline son veriliyor; Türkiye - Suriye sınırı çiziliyor; İskenderun ve Antakya'da Fransa'nın özel bir idare kurması sağlanıyor ve Türkçe'nin resmî dil olarak kalması kabul ediliyordu. Bu antlaşmanın siyasi alanda meydana getirdiği en önemli etki, yeni Türkiye devleti aleyhine birleşmiş olan İtilâf Devletleri cephesinde bir çöküntü yaratmış olmasıdır.

onurunu ve kıvancını yaşadı⁽⁶⁾. Mustafa Kemal 15 Ocak 1923'te, Eskişehir Mutasarrıflık Dairesi'nde (Hükûmet Konağı'nda) yaptığı konuşmada, bu gerçeği şu sözlerle dile getirmekte ve teyit etmektedir :

"... Eskişehir halkı, içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman, çok büyük vatanperverlik, milliyetperverlik ve azm ü celâdet göstermiştir. Ankara'dan Ali Fuad Paşa tek başına buraya gelmiş ve bura halkı kendisine katılmıştır. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti kovulmuştur.

Eskişehir halkı bize çok yardımda bulunmuştur. Bu yardımları ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi ifa ediyorum.

Ondan sonra harekât-ı askeriye icabı olarak ordumuz,

Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık yüklemek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık, azîm zayıyatı gerektiriyordu. Fakat ordu, mevcudiyetini kurtarmak için ve kurtuluş sonrası bu zayıyatı telâfi eylemek üzere bu fedakârlığı istedi ve Eskişehir bu neticeyle bir felâkete uğradı. Bu felâket, düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası haline koymasındı. Bugün düşman kovuldu. Buranın zayıyatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış, yıkılmış; halk zarara uğramıştır. Bu bütün millet için bir fedakârlık örneğiydi ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi; tebrik ederim".

Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1921'de, Meclis'in haiz olduğu geniş yetkilerle başkomutanlığı üstlendik-

Kurtuluş sonrası Eskişehir

Eskişehir Yunan işgalinden 2 Eylül 1922'de kurtuldu. Yunanlılar şehri terk ederken Çarşı bölgesini ve ovadaki evleri yaktılar. O günlerde Reşadiye Camii'nin minaresinden çekilmiş olan yukarıdaki fotoğraf, şehrin ne denli harap olduğunu göstermektedir. Resimdeki geniş yol, bugünkü İkiye Yıl Caddesi'dir. O zamanlar dosdoğru Çarşı bölgesine (Köprübaşı'na) gidiyordu; günümüzde ise devamını soldaki kıvrık yol oluşturuyor. Sağdaki sağlam yapı, günümüzde de mevcut bulunan Pirinç Hanı'dır. Pirinç Hanı'nın üstünde, ileride sağda -bugün de otel olarak kullanılan- eskinin İstanbul Oteli seçilmektedir. Ufka yakın bölgede Porsuk Çayı uzanıyor.

ten sonra, 7-8 Ağustos tarihlerinde "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan" sıfatıyla orduya yardım için on adet "Tekâlif-i Milliye Emri" yayımlar. Bu emirlerin ilki "Tekâlif-i Milliye Komisyonları"nın kuruluş ve işleyişine; diğerleri ordunun elbise ve teçhizinin, iâsesinin, nakliyatının, silah ve cephanesinin, akaryakıt, yağ ve lastik gereksinmesinin, taşıma araçları ile usta ve zanaatkar ihtiyacının sağlanmasına ilişkindir. Örneğin, 4 numaralı emir şöyledir :

ORDUYA YARDIM İÇİN EMİR (7. VIII. 1921)

Tekâlif-i Milliye Emri Numara 4 :

Emr-i âhire kadar Ordunun iâsesi için bervech-i âti tedâbir ittihaz edilecek ve bu tedâbirin tatbikinden, bir numaralı emirle suret-i teşkilleri bildirilen Tekâlif-i Milliye Komisyonları mes'ul olacaktır.

- 1- Elde mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek ve kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum

stoklarından yüzde kırkına Komisyonlarca vaz'iyed edilerek anbarlara alınacaktır. Taksir edilecek fiyat üzerinden ashâb-ı yedine kuruşlu mazbata verilecektir.

- 2- Komisyonlarca derc olunan buğdayların una tahvili için, Komisyonlar mıntıklarında mevcut fabrika ve değirmenlere mütesaviyen taksîm-i a'mâl edecek ve bu sây meccânen olacaktır.
- 3- Bu hususta en ufak sulistimali görülen memurun veya tekâliften kendisini âzâde tutan ferdin cezası, hıyânet-i vataniyedir.
- 4- Dört numaralı olan bu emir, hemen Komisyonlara tebliğ edilmek üzere Vilâyet ve Livâlara ve İstiklâl Mahkemelerine yazılmış; berâ-yı ma'lûmat Vekâletlere ve Cephe Kumandanlarına birer suret verilmiştir⁽⁹⁾.

7 Ağustos 337

Büyük Millet Meclisi Reisi
Baskumandan
Mustafa Kemal

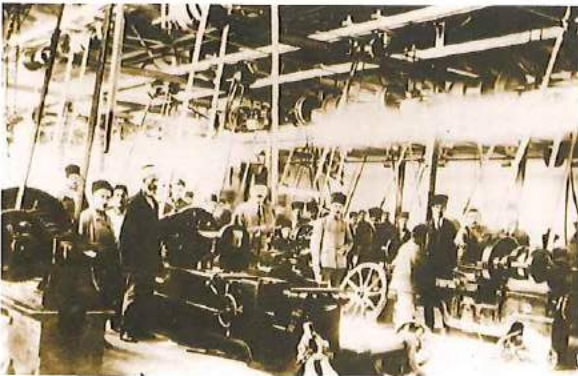
20. yüzyıl başlarında Eskişehir'den bir görünüş

Kartpostalda Porsuk'tan bir kış manzarası görülüyor. Uzakta sağ tarafta görülen bina Ermeni Kulübü, sol taraftaki yapı bugünkü Sağlık Müdürlüğü'dür. Fotoğraf günümüzdeki Tepebaşı Belediyesi binasının bahçesinden çekilmiş. Ermeni Kulübü'nün olduğu yerde günümüzde Otel Şale yükselmektedir.

İsmet İnönü "Hatıralar" adlı anı kitabında -başka çare olmadığı için- zengin fakir herkesin mal varlığı üzere alınan bu ağır vergiye şöyle değiniyor : *Mustafa Kemal Paşa zihninde hazır olan ihtiyaçları derhal sıraya koyarak seferberlik ilân ediyor. Bir yandan asker topluyor. Bir seferber orduyu techiz etmek için memleket ne varsa, bunların hepsini, ileride bedeli ödenmek*

üzere, askerî tekâlif şeklinde istiyor. Ordunun ihtiyacı olan giyeceği, yiyeceği, nakil vasıtasını, hayvanı sağlamak için herkesten elinde bulunanın yüzde 40'ını istiyor. Bunu almak için emirler veriyor.. Ben, Lozan Konferansı sırasında yüzde 40 meselesini Fransızlara anlattığım zaman, "Biz halkın nesi varsa yüzde 40'ını aldık" dediğim zaman, adamların gözleri faltaşı gibi açıldı. Hayretler içinde "Nasıl aldınız, nasıl yaptınız bunu?" diye sordular. "Aldık, başka çaremiz yoktu; muharebeyi böyle kazandık" dedim.

Çöküşten kurtuluşa erişmek, yedi düvelin çullanişına karşı tek başına direnerek benzeri az görülen bu mucizeyi gerçekleştirmek, işte böyle fedakârlıklarla mümkün olabilmiştir..

Millî Mücadele'de savaş malzemelerinin yapıldığı Eskişehir Cer Atelyeleri'nden bir görüntü

20. yüzyıl başlarında bir Eskişehir kartpostalı

Fotoğrafta Ermeni Mahallesi Hoşnudiye görülmüyor. Soldaki cadde günümüzdeki Doktorlar Caddesi, sağdaki ise Cengiz Topel Caddesi'dir.

Fotoğraf ikisinin birleştiği köşeden çekilmiş.

اسکیشهر ده یونان قوندا جییلغی و دهشتی

۳ ایلول زوال و قنده اسکیشهر ده حکومتی ناسی ایدمک یاتمه شرایقتد

شهرده برهه بره یالیس، یه معصوم لالنه دوتلر. ضرر بکری

میرا قییم ایرلده

اسکیشهر : ۶ (خبر خصوصیک تلغرافید) -- حکومتی ۳ ایلول کوی زوال و قنده اسکیشهر ده تأسس ایدی. متصرفلیک طرقیدن اهالی و دول بریتانه نتراولوق حکومتی شفقت و هدايتدن مرکک امین و انیبه کوجه مشغول اولی توبه ایشلدر. اهالی خلاصکار اردوم و حکومت دایمن خنده فوق العاده نظامات و شکرانده بولنشدر. شهری یونانلیلر پر با وغانی پایادار ایه چیقمن اول طوشند بر مشلدر. طوز، طعل، بازارلی، طاری عله، کورچیانی، احسانیه غنوده عله کایلا و سوبه بحار، حاجی علیک عله قنبا، اسانیون جیرادی و قارجه ایشلدر. اهالیدن اوتوز شهید بوژی شجراز پانی واردر. فرانسیز آلتان مکینلری ده یانیش عتال بقعی قورنارلشدر. بکری میلیون لیرا ضرر و کدر. دشمن نظام و وحشت صرک حدی بولشدر. یونانلیلر قناتلری جیرا آلوب کوتورمشدر و کدندر تراشده فرانسیز لایسری ده و اخدر. حکومتی نظام و وحشت حقهده بولایسلیک شهودانه مراجعت ایدمیلیر.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE gazetesinin 7 Eylül 1338 (1922) tarihli, 601 sayılı sayısının ilk sayfasında yayımlanan bir haber:

Eskişehir'de Yunan Kundağılığı ve Delşeti

3 Eylül zeval vaktinde Eskişehir'de hükümetimiz teessüs ederek beyannâme neşretmiştir.

Şehirde birçok yerler yıkılmış, yine masum kanları dökülmüştür. Zarar yirmi milyon lira tahmin edilmektedir.

Eskişehir : 6 (Muhâbir-i mahsûsumuzun telgrafıdır) – Hükümetimiz 3 Eylül günü zeval (öğle) vaktinde Eskişehir'de teessüs etdi (kuruldu). Mutasarrıf-lık tarafından ahâliye derhal bir beyannâme neşrolunarak hükümetin şefkat ve adâletinden herkesin emin ve işiyle gücüyle meşgûl olması tavsiye edilmiştir. Ahâlî, halâskâr ordumuz ve hükümet-i milliyemiz hakkında fevkalâde te-zâhîrat ve şükranında bulunmuşdur. Şehri Yunanlılar, bomba ve yağlı paçavra-lar ile, çıkmazdan evvel tutuşdurmuşlardır. Tuz ve Tahıl pazarları, Ârifiye Mahallesi, Köprübaşı, İhsâniye, Hoşnudiye mahalleleri kâmilen ve Sivrihisar, Hacı Alibey mahalleleri kısmen, istasyon civarı ve fabrikalar yanmışdır. Ahâlden otuz şehid ve yüzü mütecâviz (100'den fazla) yaralı vardır.

Franşız, Alman mektepleri de yanmış, Osmanlı Bankası kurtarılmışdır.

Yirmi milyon lira zarar vardır. Düşman mezâlim ve vahşeti son haddini bul-muşdur. Yunanlılar, Hristiyanları cebren (zorla) alıp götürmüşdür. Gidenler arasında Fransız papazları da dâhildir. Hükümetimiz, mezâlim ve vahşet hakkında bu papazların meşhûdâtına (tanıklıklarına) müraca'at edebilir.

DİPNOTLAR

- (1) Demiryolunun kente ulaşmasıyla birlikte Eskişehir'in stratejik önemi artmıştı. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı sırasında, padişahın ve hükûmetin -güvenlik açısından- geçici olarak Eskişehir'e taşınması bile düşünülmüştü. Ancak bu girişim gerçekleşmedi.
- (2) Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin pek çok vilâyeti elinden çıkmış, devletin elinde yalnızca Anadolu ve Trakya kalmıştı. Bunun üzerine yeni bir idari düzenleme yapılarak Anadolu 13 vilâyet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Eskişehir de 1 Nisan 1915'te bağımsız mutasarrıflık olmuştu. Mutasarrıf validen küçük, kaymakamdan büyük bir idari rütbeye sahipti. Konuyla ilgili irâde-i seniyye'nin metni şöyledir (Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DM.İUM, 1333.5.İ6-45-1/1):
Eskişehir Kazısı müstakil livâ hâline ifrâğ ve Ankara Vilâyetine tâbî Mihalıççak ve Sivrihisar kazaları livâ-yı mezkûre ilhâk olunmuştur. İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Dâhiliye Nâzırı memûrdur.
 19 Mart 1331 (1 Nisan 1915).
 İlk mutasarrıf Zekâî Bey girişimci bir kişiliğe sahipti. Bağlı olduğu İttihad ve Terakki Fırkası'nın ulusal ekonomi politikasını en iyi uygulayan bürokratlardan biri oldu. Ancak daha sonra mutasarrıflık görevini üstlenen Sami Bey ve Hilmi Bey, İttilâfçılardan yana hareket ettiler.
- (3) Millî Mücadele'nin önemli aşamalarını şöylece sıralayabiliriz:
15 Mayıs 1919	İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali
19 Mayıs 1919	Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı
23 Temmuz-3 Ağustos 1919	Erzurum Kongresi
4-11 Eylül 1919	Sivas Kongresi
23 Nisan 1920	TBMM'nin açılışı
6-11 Ocak 1921	1. İnönü Muharebesi
29-31 Mart 1921	2. İnönü Muharebesi
8-15 Nisan 1921	Ashhanlar - Dumlupınar Muharebesi
10-24 Temmuz 1921	Kütahya - Eskişehir Muharebesi
23 Ağustos-13 Eylül 1921	Sakarya Meydan Muharebesi
26-30 Ağustos 1922	Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (Kocatepe-Dumlupınar)
9 Eylül 1922	İzmir'in kurtuluşu
- (4) 23 Nisan 1920 cuma günü, 115 milletvekilinin hazır bulunduğu bir oturumla açılan Büyük Millet Meclisi'nin Eskişehir meb'usları şunlardır: Abdullah Azmî (Torun), Eminî (Sazak), Eyüp Sabri (Akgöl), Hacı Veli, Halil İbrahim, Hüseyin Sami (Kızıldoğan) ve Mehmed Niyazi.
- (5) Millî Mücadele döneminde Eskişehir Cer Atelyesi'nin unutulmaz hizmetleri vardır: Mütareke koşullarına göre top kamaları dışmana teslim edilmeyi. Ancak, dışmanla savaşabilmek için eldeki kamazlar toplara yeni kamalar yapmak; şurada burada kalmış merminileri de elde kalan toplara uydurmak gerekiyordu. Ashuda Cer Atelyesi'nde ne bu cihatta malzeme, ne de bu işe uygun tesisat vardı. Ancak akla gelmez zorluklarla savaşıldı ve "imkânsız" başarıldı; dahası bir süre sonra seri imalâta bile geçildi.
- (6) **Emr-i âhire kadar** : İkinci bir emre kadar. **Bervech-i âti** : Aşağıda olduğu gibi. **Tedâbir** : Önlemler. **Suret-i teşkil** : Oluşum biçimi. **Vaz'ıyed** : El koyma. **Ashâb-ı yed** : Mal sahipleri. **Derc olunan** : Toplanan. **Mütesaviyen** : Eşit olarak. **Taksim-i a'mâl** : İşlerin bölüştürülmesi. **Sây** : Çalışma (emek). **Meccânen** : Parasız. **Hiyânet-i vataniye** : Vatan hainliği. **Berâ-yı ma'înat** : Bülgi için.

Yukarı Mahalle

Odunpazarı

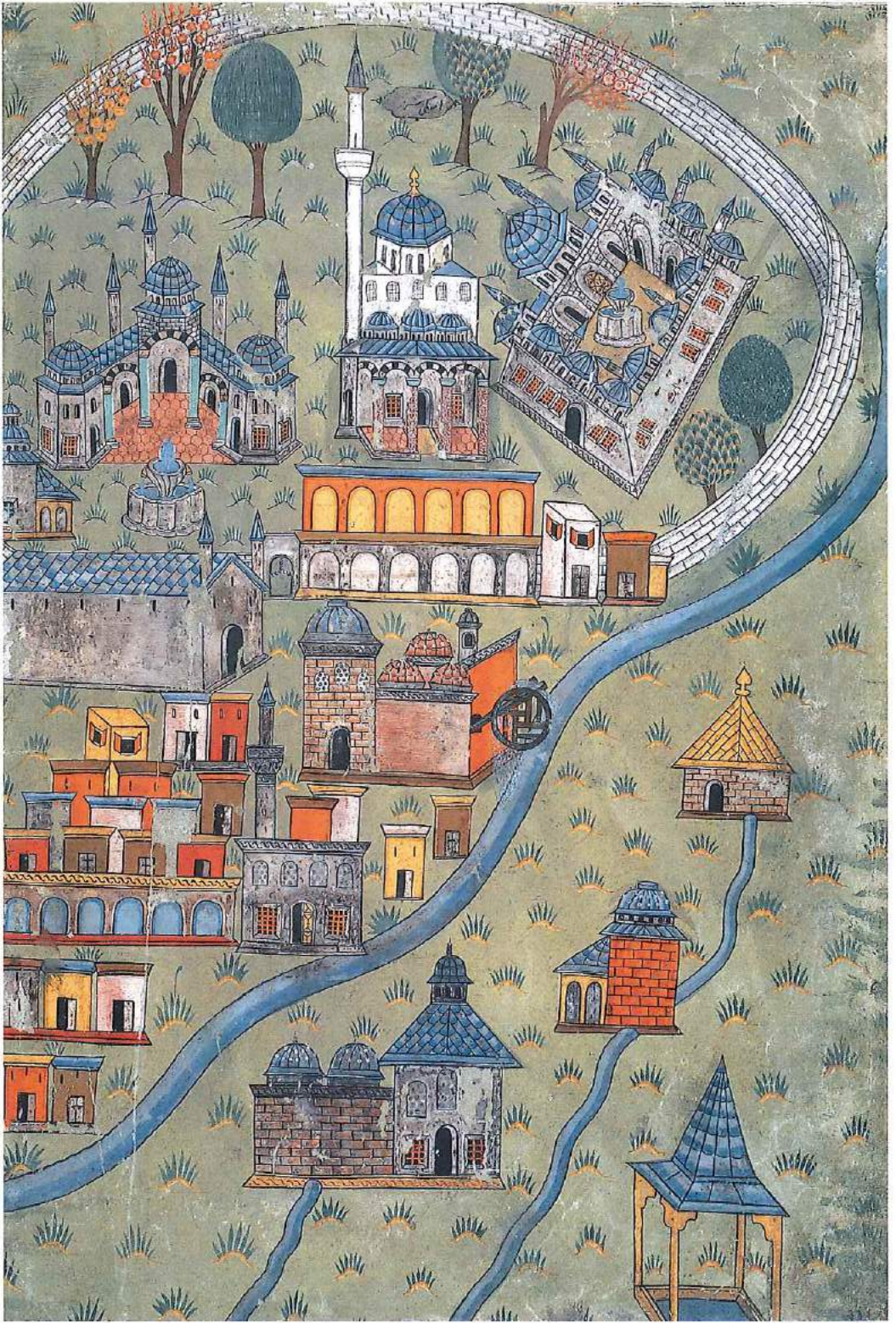
Eskişehir kenti -yüzyıllar boyunca pek değişmeden- 19. yüzyıl ortalarına değin iki ayrı bölümden oluşur: **Çarşı ve konut bölgesi..** Aşağı düzdeki çarşı bölgesinde, küçük bir çarşı, büyükçe bir han ve birkaç kaplıca hamamı vardır. Konut bölgesi buranın güneyinde, yaklaşık 800 metre uzağında yer alır ve bir tepenin yamacındadır. İki bölüm arasındaki boşlukta sebze bahçeleri ve kısmen mezarlık bulunur. Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan, ancak geçirdiği onarımlar ve kötü restorasyonlar nedeniyle yapıldığı dönemin özelliklerini ve özgün biçimini yitirmiş bulunan **Alaeddin Camii**, bu mezarlığın hemen yanbaşındadır. Yukarı şehirde oturan ve ovadaki çarşıda dükkânı bulunan insanlar, aradaki yolda sabah akşam gider gelirler..

Kuruluş söylencesine göre, yerleşmek üzere Eskişehir bölgesine gelen ilk Türkler, nereye yerleşmenin daha uygun olacağını belirlemek için, bugün **Şarhöyük, Köprübaşı ve Odunpazarı** olarak bilinen üç yere birer koyun ciğeri asarlar. Odunpazarı'na konan ciğer uzun süre bozulmadan kalır ve buranın en havadar yer olduğu anlaşılır. Ve böylece yerleşim yeri olarak burası seçilir. Yani Odunpazarı, Türkler tarafından fethedilmiş bir meskûn bölge değildir. Bu mahalle 13. yüzyılın başında Türkler tarafından kurulmuştur ve Anadolu'da bu özelliği taşıyan nâdir yerleşim yerlerinden biridir.

1648 yılında Eskişehir'e gelen **Evlîya Çelebi** (1611-1682) ünlü **Seyahatnâme**'sinde: "... kentin 17 mahalles-i, harap bir kalesi, 7 tüccar hanı, 7 zâviyesi, 70 çocuk okulu, hayli cami ve mescidi ve çarşısında 800 kadar dükkânı..." olduğunu söyler ve ekler : "... Havasının ve suyunun letâfetinden güzelleri çoktur; halkı gurbetten gelenlere dost kişilerdir; kentin dört yanı bağlık, bahçelik ve bostan olup tahıl üretimi boldur..."

Matrakçı Nasuh'un 1536 tarihli minyatüründe şehir, bir ırmakla sur arasına yerleştirilmiştir. Ilıcayla ilgili yapılar ırmağın dışındadır. Minyatürün üst tarafında **Kurşunlu külliyesi** görülür ve kent tepeye yaslanmış olarak çizilmiştir. Aynı minyatürde Porsuk kenarındaki bir yapıya, **sudolabı**'yla (noria) su kaldırıldığı da görülmektedir⁽¹⁾. Alaeddin Camii, bu sudolabının sol alt tarafında çizilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Eskişehir, **Hüdâvendigâr** (Bursa) vilâyetinin **Kütahya** sancağına bağlı bir kaza merkezidir. Osmanlı devletinin son döneminde birbiri arkasına gelen ve çoğu yenilgiyle sonuçlanan savaşların ve yitirilen toprakların ardından Anadolu'ya göç eden **Abazalar, Çerkesler, Tatarlar ve Balkan Türkleri**, 1860'dan başlayarak Eskişehir yöresine yerleştirilir. Eskişehir'e göç eden Tatarlar, o yıllarda kentin kuzeyinden geçen Porsuk ırmağının öte yakasına iskân edilirler. Bu yerleşim sonucu, kent kuzeye doğru genişler. Kerpiç duvarları, toprak damları ve birbirini dik kesen sokaklarıyla, geleneksel dokudan çok farklı **göçmen mahalleleri** oluşmaya başlar. Devam eden yurtdışı göçlerle, Eskişehir'in genel nüfusu 1875'te 12.000 dolayındayken, 1900'de 70.000 yükselir⁽²⁾. O dönemde, Eskişehir'in ekonomisine canlılık kazandıran önemli bir olay yaşanır. Berlin - Bağdat demiryolu 1892'de Eskişehir'e ulaşır ve kısa bir süre sonra Ankara'ya bağlanır. O yıllara dek Eskişehir'de -kent sınırları içinde- kapalı bir ekonomik yaşam söz konusudur. Demiryolunun gelmesiyle, tarım ve hayvancılık alanındaki üretimin, bu yeni ve hızlı ulaşım aracıyla -başta İstanbul olmak üzere- büyük kentlere taşınabilme şansı ve dolaşısıyla pazar için üretim yapma olanağı ortaya çıkar. Bu şans kent topraklarının zengin tarım potansiyeliyle bir-

Matrakçı Nasuh'un Eskişehir minyatürü (1536)

Alaeddin Camii'nin minare kitâbesi

Minarenin eski giriş kapısı üzerinde bulunan Arapça kitâbenin metni ve Türkçe anlamı şöyledir :

*Bism-illah-ir rahman-ir rahîm. Umîra hazîhi-l minâre-l mübâreke
fî eyyâm-id devle es-sultân
-ül a'zam imâd-üd dünyâ ve-d dîn ebû-l feth Keyhüsrev bin Kılıç-
aslan bürhân-ı emîr-ül müminîn
ala yed-i el-abd-üd da'if er-râcî ila rahme-ti rabbîhi-l latîf ebû-l
harb Cibrîl ibn-i Caca
edâmu'llahu devletehu, fî şahr-il mübârek Zilhicce min şuhûr sittîn
ve sitte-mie*

Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla. Bu kutsal minare, yüce Sultan, dünya ve dinin direği, fetih babası (fâtih), müminlerin başkanı Kılıçaslan oğlu Keyhüsrev'in hükümrânlığı döneminde -güzel Rabbinin rahmeti üzerine olsun- en zayıf kul, harb babası (gazi) Cacaoğlu Cibril eliyle 660 (Milâdî 1262 yılı) aylarından kutlu Zilhicce ayında yapıldı; Allah onun devletini süreklî eylesin.

Kitâbede adı geçen (Nüreddin) Cibril Cacaoğlu'nun yaşadığı tarih, 4.Kılıçaslan'ın oğlu 3.Keyhüsrev'in saltanatına denk düşmektedir. Bu camiın Sultan Alaeddin zamanında inşa edilmiş olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak Selçuklular zamanında yapılmış olduğu kesindir. Çünkü "Sultan Alaeddin" halk arasında Osmanlılardan önceki dönemi simgelemekte, Selçuklulardan kalma eserler genel olarak bu adla anılmaktadır.

Şimdiki minare, mescidin asıl minaresi değildir. Mevcut minare, 20. yüzyılın başlarında halk tarafından yaptırılmıştır. Daha önceleri bu kitâbe, bu minareyle mescidin sol köşesi arasında yer alan eski yıkık minarenin kaidesi üzerinde bulunmaktaydı.

leşince, ekonomik yaşam birdenbire şaşılacak derecede canlanır. Bu canlanma, kentin toplumsal ve fiziksel yapısına da yansır; ticarî aracılık yapmak isteyen gayrimüslimleri şehre çeker ve tren istasyonu çevresinde yeni yerleşim bölgeleri (evler ve oteller) oluşur⁽³⁾. Bu gelişme sonrası, kentin konut bölgesi Odunpazarı'nda oturan yüksek gelir grubundan eski yerlilerin, yani "Manav"ların⁽⁴⁾ bir bölümü de istasyon yönüne doğru gelişen yeni yerleşim alanlarına kayarlar. Odunpazarı, giderek itibarlı konumunu yitirir ve daha düşük gelir grubundan kimselere kalır.

Ahşap yapılardan oluşan Çarşı bölgesi, 1905'te çıkan bir yangınla hemen hemen tümüyle yanmış; 1905-1922 yılları arasında yeniden yapılan yapılar da, kentin 2 Eylül 1922'de işgalden kurtuluşu öncesinde, Yunan kuvvetleriyle birlikte şehri terk eden Rumlar tarafından yakılmıştır. Bu yangınlar sonrasında, kimi ticaret ve kamu işlevlerinin Odunpazarı içlerine kaydırıldığı görülür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgenin kuzey sınırında -kamu hizmetinde kullanılmak üzere- devlet eliyle yeni yapılar inşa edilir. Bunlar hem biçimsel ve boyutsal olarak hem de kullanılan malzeme açısından, geleneksel konut dokusundan tamamen farklıdır. Zamanla hizmet ve yönetim birimlerinin de ovada yer almasıyla Odunpazarı ve Çarşı arasındaki bölgede yeni konut alanları oluşur ve sonunda iki bölge birleşir. Yeni konut alanları Odunpazarı'nın eski önemini yitirmesine, gitgide gözden düşmesine ve giderek sönükleşmesine neden olur. Odunpazarı'nın gözden düşmesinin ve bugünkü kent merkezinin dışında kalmasının, bir bakıma iyi olduğu söylenebilir; bölge spekülâtif baskılardan çok fazla etkilenmeyerek ve fiziksel yıpranma dışında pek değişmeden günümüze ulaşabilmiştir.

Anadolu'daki pek çok Türk kentinde, yerleşim alanları-

Şeyh Edebâli Türbesi'nin 1900 yılındaki görünümü

Şeyh Edebâli (Öl.1325), Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in kayınpederidir. Ede, "büyük ağabey" demektir. Ede Bâli, Karaman ve Şam'da öğretim görmüştür. 120 yıl yaşadığı söylenir. İslâmî bilimlerde geniş ün sahibidir. Osman Bey, Şeyh'te misafir kaldığı bir gece rüyasında Edebâli'nin koynundan çıkan bir Ay'ın kendi koynuna girdiğini ve göbeğinde yetişen bir ağacın bütün cihanı sardığını görür. Şeyh Edebâli bu rüyayı, kendisinin büyük bir devletin kurucusu olacağı şeklinde yorumlar. Bu yorumdan sonra Şeyh'in, kızı Bâlâ Hatun'u Osman Bey'e verdiği söylenir. Esas türbesi Bilecik'tedir; burası "makam"dır⁽⁵⁾..

Eskişehir Mevlâhane

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin 1273'te vefatından sonra yerine geçen takipçileri tarafından kurulan Mevlevîlik tarikatı, Selçuklular döneminden başlayarak İslâm coğrafyasının çeşitli yörelerine yayılmıştır. Eskişehir'deki dergâh 16.yüzyılın başlarında **Çoban Mustafa Paşa** (Öl.1528) tarafından kurulmuştur. Mustafa Paşa tarafından yaptırılan **Kurşunlu Külliyesi**'nin güneydoğusunda yer alır. Tek kubbeli bir "semâ'hâne"si ve 20 derviş hücresi vardır. Külliye içindeki cami 1855 yılından itibaren semâ'hâne olarak da kullanılmıştır. Aşhâne'sinde yabancılara ve kimsesizlere sürekli yemek çıkarıldığı bilinmektedir. Eskişehir Mevlâhanesi'nin önemli bir merkez olduğu "âsitâne" olarak anılmasından anlaşılmaktadır. Mevlâhane 1925 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Son şeyhi **Bahâeddin Dede**'dir.

nın dinsel yada anıtsal bir odağı çevrelediği bilinir. Odunpazarı mahalleleri de Kurşunlu külliyesinin çevresinde yer alır. **Yavuz Sultan Selim** (1512-1520) ve **Kanunî Sultan Süleyman**'ın (1520-1566) vezirlerinden **Çoban Mustafa Paşa** (Öl.1528) tarafından 1525'te yaptırılan külliye'nin geniş avlusu, batıdan iki kervansaray ve aralarındaki aşhane, güneyden "paşa odaları" yada "mevlevî odaları" denen oylumlar ve medreseyle kuşatılmış olup ortasında cami ve şadırvan ile doğu duvarının önünde talimhane yer almıştır. Cami, şadırvan, medrese ve talimhane 1525'te tamamlanmış; iki kervansaray ile aralarındaki aşhane ve paşa odaları, daha sonra **Mimar Sinan** döneminde külliye'ye eklenmiştir. Odunpazarı bölgesi 800 dönüme yakın bir alanı kapsamaktadır ve 1980'den sonra sit alanı olarak tescil edilmiştir.

Osmanlı mimarisi doğaya uyum anlamına gelir : Odunpazarı evleri tepeye doğru eğimli arazide manzarayı kapatmayacak ve havayı kesmeyecek biçimde yerleştirilmişlerdir. Yapı adalarında yollar çoklukla düzgün, yokuşlar düşük eğimli ve kısa olarak planlanmıştır. Cumba-

lar, işlemeli saçaklar, köşe kırmalı duvarlar, alaturka kiremitli ahşap çatılar, çıkmaları destekleyen ahşap payandalar, zengin cepheler, taş döşeli dar ve kıvrımlı sokaklar, eski çeşmeler, yoksul ve sâkin insanlar, bir bütünlük oluşturur ve "**Yukarı Mahalle**" olarak da bilinen Odunpazarı, bütünüyle eski bir Osmanlı mahallesi görünümünü yansıtır.

Evler genellikle iki katlıdır. Kimi yerlerde eğimli araziden yararlanarak ara katlar yada üçüncü katlar yapılmıştır. Kare ve dikdörtgen planlı evlerin alt katlarında taşlık ve hizmet alanları, üst katlarında bir orta sofa çevresinde büyüklü küçüklü odalar yer alır. Birbirine bitişik evler azdır. Yüksek duvarlar içinde iç bahçeli ve avlulu evler çoğunluktadır. Geleneksel planlamada sert iklimde rahat yaşama olanakları sağlanmış; kalın kerpiç duvarlar, içerlek küçük pencereler, kapalı çıkmalar ve çatı arasına yada kiremit altına serilen çamur tabakası ısı kaybını azaltmıştır. Son yıllarda -sayıları henüz az da olsa- kimi evlerin aslına uygun olarak yenilendiği görülmektedir..

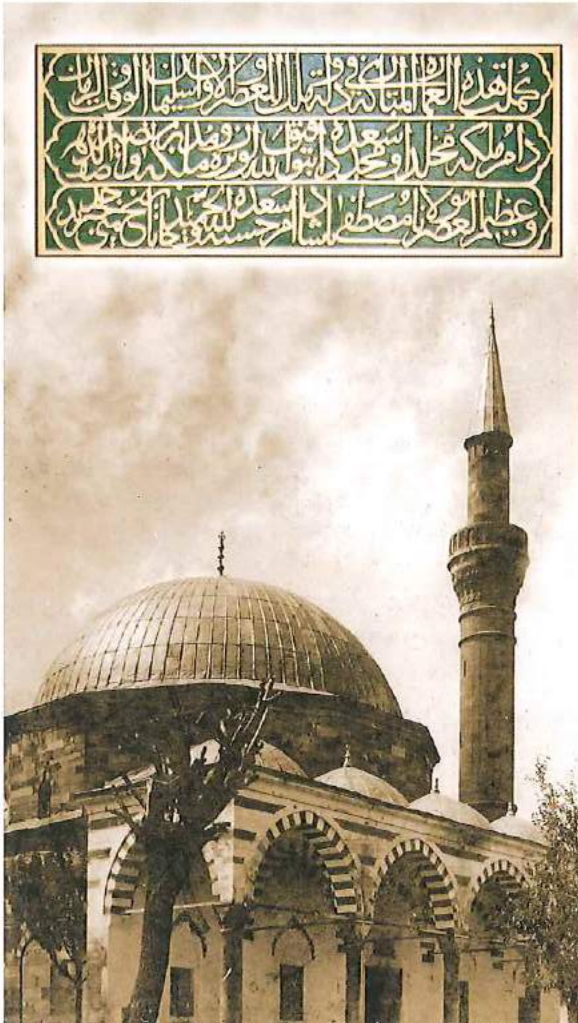

سایه معمور و توبایه حضرت خلافتناهیده اسکی شهر قصبه سنک شو بر قاج سنه ایچنده تشکل ایدن ایکی قسمک جنوب طرفدن مساحاً کوروشی

Eskişehir'in genel görünümü

Bu fotoğraf *Ma'lûmât* dergisinin 3 Ağustos 1311 (Milâdî 15.8.1895) tarihli 9. sayısında yayımlanmıştır (sayfa 189). Resmin altında "*Sâye-i ma'mûriyet-vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde* (Padişah hazretlerince bayındırlıktan nasiplendirilmesi sayesinde) *Eskişehir kasabasının şu birkaç sene içinde teşekkül eden iki kısmının cenup (güney) tarafından musattahan (yüzeysel) görünüşü*" yazıyor.

Resim Odunpazarı'ndan çekilmiş olup ovada yeni oluşmaya başlayan kentleşmeyi göstermektedir. Ön planda Odunpazarı evleri ve Alaeddin Camii çevresindeki mezarlık görülmüştür.

Kurşunlu Camii'nin kitabesi

Camiin giriş kapısı üstünde bulunan Arapça kitabenin metni ve Türkçe anlamı şöyledir:

"Kümmilet hazîhi-l imâre-l mübâreke fî devlet-i melik-ül asr ve-l avân
Süleymân-ül vakt ve-z zemân
dâme mülkehu muhalled(en) ve mücedded(en) sa'dehu bi-tevfik-illah
li-vezîrihi ve müdebbir mülkihi nasîr(un) ve Âsaf-üd dehr
ve azîm-ül asr Mevlânâ Mustafa Paşa dâme sa'dehu hasbeten-lillah-il
hamîd ve câe târih(un) "Minnî hayr(un) cedîd"

Bu kutsal yapı, yüce Allah'ın rızası için, asrın ve devrin meliki, vaktin ve zamanın Süleyman'ı -Allah onun devletini kalıcı ve yenilenerek devamlı ve yardımlarıyla mutluluğunu sürekli kılsın- ve onun veziri, mülkün dirâyetli yöneticisi, dönemin Âsaf'ı ve zamanın üstün şahsiyeti Mevlânâ Mustafa Paşa -Allah onun saadetini sürekli eylesin- zamanında tamamlandı. Ve tarih geldi: "Minnî hayr (un) cedîd" (Benden yeni bir hayır).

Kitâbe yazarı, Sultan Süleyman'ı beldelere hâkimiyeti nedeniyle vaktin ve zamanın **Süleyman Peygamber**'i olarak görüyor; veziri Çoban Mustafa Paşa'yı da devlet yönetimindeki dirâyet ve ehliyeti dolayısıyla, Süleyman Peygamber'in tedbiri ve akıllılığıyla ün salmış efsanevi veziri Âsaf'a benzetiyor (Bilindiği gibi Âsaf'ın, Hz.Süleyman'ın isteği üzerine Saba Melikesi Belkis'in sarayını, göz açıp kapayıncaya kadar Yemen'den getirdiği rivayet edilir). Osmanlılarda sadrazama "Âsaf" da denirdi.

Dikdörtgen bir mermer üzerine kabartma olarak üç satır **celî stîl**üsle yazılmış kitâbede üçüncü satırın sonundaki "**Minnî hayr(un) cedîd**" ibaresi camiin yapılış tarihini göstermekte ve **ebced hesabı**'na⁽⁶⁾ göre Hicrî 931 (Milâdî 1524 / 25) yılını vermektedir.

Minaresi oldukça yüksek olan ve kurşunla kaplı kubbesi nedeniyle bu adla anılan Kurşunlu Camii, Eskişehir'in mimarî açıdan en güzel ve en değerli camiidir. Dış mahfeli, mermer direkler üstünde yükselen kemerlere oturmuş beş küçük kubbeyle örtülüdür. Camiinin giriş (iç) kapısı, ortadaki kemerin karşısındadır.

اسکیشهرک اسکی قسمک شرق چہتندن کورینشی

Eski Odunpazarı'nın doğu tarafından görünüşü

Fotoğraf, Ma'lûmat dergisinin 2 Teşrînsânî 1311 (Milâdî 14.11.1895) tarihli 21. sayısında yayımlanmıştır (sayfa 448). Resmin altında "Eskişehir'in eski kısmının şark cihetinden görünüşü" yazıyor. Resmin sağında görülen büyük bina eski Hükümet Konağı ve onun solundaki büyük cami Kurşunlu Camii'dir.

قره بکلی عشیرتی افرادینک (ارطغرل) غازی حضرتلرینک تربة شریفهسنی زیارت ایچون سکوده کیتیمک اوزره اسکیشهر حکومت قوناغی پیشکانه مأمورین وغساکرشاهانه ایله برلکده اوله رق دعای اقدس حضرت خلافتناهی بی ایضا اتملری

Eskişehir'in eski Hükümet Konağı

Yukarıdaki fotoğraf, Ma'lûmât dergisinin 31 Ağustos 1311 (Milâdî 12.9.1895) tarihli 12. sayısında yayımlanmıştır (sayfa 228).

Resmin altındaki eskitürkçe ibarede "Karakeçili Aşreti efrâdının Ertuğrul Gazi hazretlerinin türbe-i şerîfesini ziyaret için Söğüt'e gitmek üzere Eskişehir Hükümet Konağı pişgâhına gelip memûrîn ve asâkir-i şâhâne ile birlikte olarak du'â-yı akdes-i hazret-i hilâfetpenâhîyi ifâ etmeleri" yazmaktadır. Hükümet Konağı'nın bulunduğu yerde, günümüzde Atatürk Lisesi mevcuttur⁽⁷⁾.

Başlangıcı kesin olarak bilinmeyen bir tarihten beri Eskişehir bölgesinde yaşayan Karakeçili oymağı, her yıl Söğüt'teki Ertuğrul Gazi türbesini ziyaret etmekte ve bununla ilgili olarak şenlikler yapmaktaydı. Sultan 2. Abdülhamid (1876-1909) bu ziyarete resmî bir hüviyet kazandırdı ve Karakeçili gençlerinden oluşan bir alay meydana getirerek ona "Ertuğrul Alayı" adını verdi. Yine onun döneminde "Ertuğrul'un ocağında uyandı / Şehitlerin kanlarıyla boyandı" dizeleriyle başlayan bir marş bestelendi. Ayrıca kendisinin Karakeçili oymağı mensuplarını, Alman imparatoruna akrabaları olarak tanıttığı bilinir. Bu nedenle denilebilir ki Sultan 2. Abdülhamid, yüzyıllar boyu yalnız ve yardımsız bırakılmış Anadolu Türk halkına manen sıcak bir ilgi duyan ilk padişah'tır.

Haydarpaşa - Eskişehir arasında demiryolunun 19 Haziran 1892'de işletmeye açılması üzerine, haftalık **Servet-i Fünûn** gazetesi muhabiri **Ahmed İhsan Bey** Haydarpaşa'dan Alpu'ya trenle gitmiş dönmüş ve gezi izlenimlerini gazetede dört hafta boyunca bölümler halinde anlatmıştır. Bu yazı dizisinin, Eskişehir'i anlatan ve **19 Ağustos 1308** (Milâdî 31.8.1892) tarih ve **77** sayılı Servet-i Fünûn'un 389-391'inci sayfalarında yayımlanan ikinci bölümünün son kısmı ile **27 Ağustos 1308** (Milâdî 8.9.1892) tarih ve **78** sayılı Servet-i Fünûn'un 402-406'nci sayfalarında yayımlanan üçüncü bölümü, aşağıda sunulmaktadır. Yazının üslûbu aynen korunmuş, yalnızca günümüzde kullanılmayan, anlaşılması zor birkaç sözcük yerine yenileri yerleştirilmiştir.

Haydarpaşa'dan Alpu Köyü'ne

(Osmanlı Anadolu Demiryolu Hattında Bir Seyahat)

İkiye yirmi var idi ki⁽⁸⁾ Eskişehir'in ışıkları görüldü. Biraz sonra istasyonun önünde durduk. İstasyonun resmini görüyorsunuz. Eskişehir mevki'i Haydarpaşa'dan sonra istasyonların en mükemmel ve büyüğü idi.

Katardan indik. Yolcuların yol belgelerini mu'ayene eden polis efendi, elimde bulunan Zaptiye Bakanlığı'nın özel belgesini gördüğü zaman :

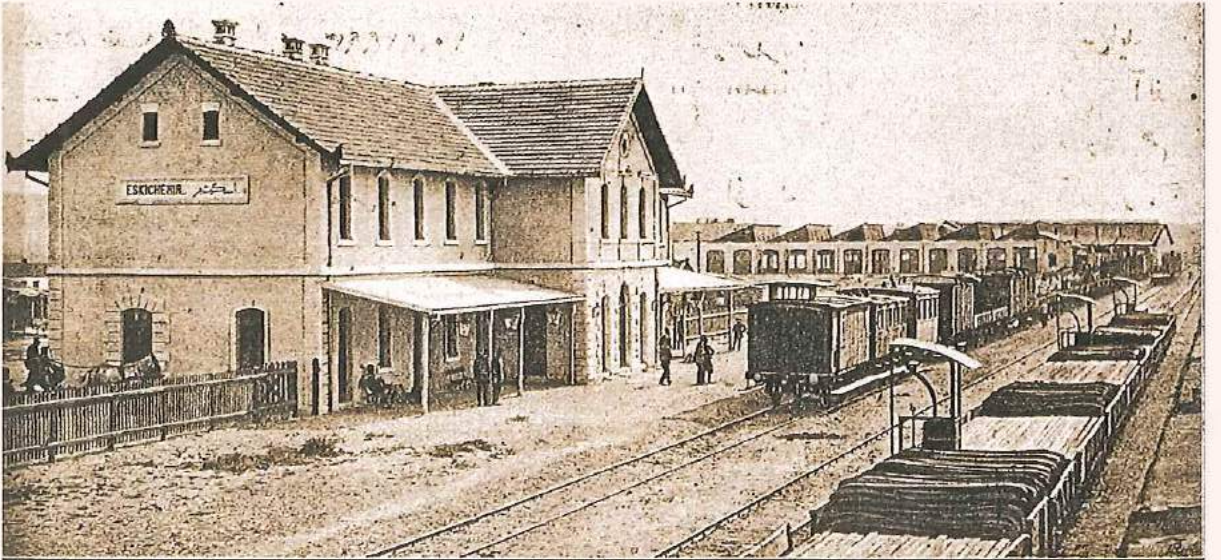
- İhsan Beyefendi, şu kâğıt Kaymakam Bey'indir. Araba dahi hâzırdır, dedi.

Gerçekten Eskişehir kaymakamı Hayri Bey'e orada iki gün kadar kalacağımızı yazmıştım. Kendisiyle evvelden dostluğumuz var idi. Hayri Bey, yazdığı notta Eskişehir'in en iyi otelinde oda hâzırladığını ve istirahatın hediye edilmiş olduğunu bildiriyordu. Nâzik davranışlarına teşekkür ederek polis efendinin gösterdiği lando arabaya atladık. İstasyondan kasabanın merkezi yirmi da-

kika kadar sürüyordu. Biraz sonra "Kontinental" unvanını hâiz otelin parmaklıklı kapısı önünde durduk. Türkçe'nin başını gözü-nü parlayan İtalyan bir otelci, bizi kabûl ile yatakları temiz bir oda gösterdi. Yatakları temiz olduğu, hele kontrol sonrası tahta biti gibi haşerâtin bulunmaması, beni en ziyâde memnun etti. Sabahtan beri ondört saat katarda sarsılmaktan hâsıl olan yorgunluk, şu yatağa pek ihtiyaç göstermişti. Hemen yatıp uyuduk.

Sabahleyin uyandığımız zaman saat ona gelmemiş idi⁽⁹⁾. Az uyuduğumuz halde yine yorgunluğu çıkarmış idik. Odamızın pencerelelerinden baktım: Cephesi resmini gördüğünüz Porsuk deresine, yan tarafı o derenin üstünde gördüğünüz köprü'nün müşâhede olunan kısmına, diğer tarafı da derenin yatağıyla o cihette bulunan büyük kârgîr bir değirmene ve şehrin bazı mahallelerine nâzır idi. Manzarayı beğendim. Yatakları beğenmiştim; hele sa-

آنقره دمیر یول خطنده اسکیشهر قصبه سنک بیوک موقفی

Eskişehir'in ilk İstasyon binası

Yukarıdaki fotoğraf **Servet-i Fünûn** gazetesinin 19 Ağustos 1308 (31.8.1892) tarihli 77. sayısında yayımlanmıştır (sayfa 396). Resmin altındaki eskitürkçe ibarede "Ankara demiryol hattında Eskişehir kasabasının büyük mevkiği (durağı)" yazmaktadır. Demiryolu iki ay önce Eskişehir'e ulaşmıştır ve arka planda görülen cer atelyeleri yapım halinde olup dahaca işletmeye açılmamıştır. Demiryolu yıl sonunda Ankara'ya bağlanacaktır.

Eskişehir Timuryolu İstasyonu

Eskişehir İstasyonu'nun genel görünümü

Yukarıdaki fotoğraf Ma'lûmât dergisinin 14 Eylül 1311 (Milâdî 26.9.1895) tarihli 14.sayısında yayımlanmıştır (sayfa 277). Resmin altındaki eskitürkçe ibarede "Eskişehir Timuryolu İstasyonu" yazmaktadır.

bahleyin getirdikleri tereyağıyla sütlü kahveyi daha ziyade beğendim. Yalnız sütlü kahve evvelâ alafranga pişirilip getirilmiş idi. Eskişehir'de alafranga kahveli süt içmeyi bir türlü hoş bulamadım, geri çevirdim.

Kahveler içilip keyfimiz gelince, birinci ışımlız Eskişehir'de bir sabah gezintisi yapmak oldu. Fotoğrafımızı⁽¹⁰⁾ ele aldık, sokağa çıktık. Otelin bahçe kapısı ufak bir çarşıya açılıyordu. Karşı cihette bir buğu gördüm. Eskişehir'in sıcak su kaynakları orada olmalıdır, dedim, ilerledim. Gerçekten kaynaklar orada idi. Onbeş sene evvel geçtiğim zamanki hâtıratımı tamamen buldum. O vakit sıcak su menba'larını ne halde görmüş isem, yine o haldedir; hiç değişiklik yok. Yalnız menba'lardan dere tarafı o vakitler boş iken, şimdi dereyi de aşır pek çok ilerlere kadar şehir halinde yapılmış idi.

Eskişehir'in sıcak su menba'ları madensel niteliklerden yoksundur. Yalnız doğal ısı ile sıcak olarak çıkar. Bu sular kahve manzaralı birkaç hamamdan geçtikten sonra bulunduğumuz mevki'de bulunan onbeş kadar kirlî abdest alma yerinden⁽¹¹⁾ akar. Abdest alma yerlerinin iki tarafında çamaşır yıkamak mahalleri var, yoksul halk gelip burada çamaşır yıkıyor. Bundan dolayı hamamdan, abdest alma yerlerinden ve çamaşırhanelerden geçen kirlî sıcak su, pis kokulu buğusunu etrafa saçarak oradan akıp iki değirmen döndüren bir suya ulaşıyor ki, söz konusu su dahî aşağıda Porsuk'a dökülüyor. Kuşkusuz doğal servet demek olan şu sıcak su kaynaklarının böyle usulsüz ve kötü bir surette kullanımı, üzülmeyecek bir durum idi.

Hele çamaşırhanenin, abdest alma yerlerinin açıkta ve murdâr bir halde olması daha ziyade manzarayı fenâlaştırıyordu.

Yol, bizi abdest alma yerlerinin önünden geçirdi. Bir ufak kapıdan çıkarak iki tarafı ağaçlı, bir tarafı kasaba, bir tarafı bahçelik geniş bir caddeye girdik. Bahçelik taraftan ufak su akıyor ki hamamların önünden geçip dediğim değirmenleri döndürüyor. Cadde, dere kenarına ve haneler hizasına dikilmiş iri ağaçlarla gölgelik olmuş idi. Dere boyunca dar bir kaldırım bulunuyor. Geçmesi olanaksız halde duruyor idi. Kaldırımı tutup yürümeye başladık. Dere pek latîf ve şâirâne manzaralar teşkil ediyordu. Eskişehir'de en ziyade kadınların kıyâfeti dikkat çekici idi. Bunlar ayaklarına pabuç, sıcak havaya bakmayarak yün çorap giymiş, bellerinden aşağı bir peştemal bağlayıp geniş şalvarı örtmüş, onun üzerine baştan aşağı

beyaz bir yarı örtü çekip örtülmesi gerekli yerleri kapamış, yüze peçe takmış idi. Garip olan, hemen hepsinin sırtında büyük bir bohça, bohçanın üstünde bir veya iki çocuk olması idi. Sabahları şu heyetle kadınlar hamama girip oradaki tabî'i sıcak su ile bohça içinde bulunan çamaşırları yıkarlarmış. Verdikleri ma'lûmata nazaran sırtında bohçası yahut yanında bir çocuğu olmadan sokakta görülen kadınlara iyi gözle bakmazlar imiş.

Uzun cadde bizi Alâeddin-i Selçukî'nin Camii'ni önünden geçirip düzgün ve geniş kaldırımlı diğer caddeye çıkardı. İki tarafta kalan şehrin eski mezâristanı ortasından geçip telgrafhane ve Hükümet Dairesi'nin önüne çıktık. Sabahleyin vakit pek erken olduğu için Kaymakam Bey'i ziyaret kabil değildi. Bu nedenle telgrafhaneye bir telgrafnâme bırakarak sabah gezintisine devam ettik. Köy çocukları etrafımızı almış idi. Ufacık bir foto heyetinde olan fotoğraf makinesinin de ne olduğunu anlayarak :

- Tasvirimizi çıkarsana, diyorlardı.

Sola döndük, burası bizi çarşıya çıkardı. Dükkânlar açılmış idi.

Dükkânların önünden geçerek çarşığı arkada bıraktık, yokuş bir yol tuttuk. Maksadımız Eskişehir'in arkasında bulunan tepelerden birine çıkıp kasabaya oradan kuşbakışı bakmaktı.

Düzensizlik içinde bir ilkel güzelliği olan köy kütübeleri önünden geçerek dediğimiz tepeye vardık. Burada harman sürüyorlardı, döven dövüyorlardı, hoşuma gitti, Âsım'a:

- Haydi şu döven arabalarından birine binelim!

Dedim; ihtiyarca bir adamın dövenine bindik. Babalık ile konuşuyor, öküzlerin yavaş yürüyüşleri ile ürünlerin üstünde dönüyor idik.

Tepeden Eskişehir tamamen görünüyordu. Tepeler çıplak idi, evvelâ tarlalar, sonra içine taş makamında kaya parçaları dikilmiş kabristan, köy kütübeleri ile başlıyor; sonra binalar düzen kazanarak Hükümet Dairesi'ne, tâ hamamlara kadar sürüyor. Oradan sonra daha ziyade intizam artarak demiryol istasyonu civarına kadar uzanıyordu. İstasyondan sonrası geniş bir vâdi idi ki tamamen ekili olduğu memnûniyetle görülüyordu.

Bir başka yoldan inmeye başladık, yine Hükümet Dairesi'nin yanından geçiyorduk, saat ikiyi (10:00) geçmiş idi; oradaki bir zaptiyeden ta'rif alıp Kaymakam Bey'i ziyarete gittik. Kaymakam Bey'in hânesinde iki saat kaldıktan sonra çağırılan arabaya binip

kendisi ile birlikte otelimize geldik. Otelde berâberce yemek yedik. Saat dörtbuçukta (12:30) hareket eden katarla hattın sonu olan Alpu Köyü'ne gidip geleceğimizi anladıkları zaman, Kaymakam Beyefendi refâkat teklifinde bulundular. Memnuniyetle kabul ettik. Bu nedenle otelden yemek sonrası doğrudan istasyona gelip Alpu Köyü'ne gitme ve oradan sekizbuçukta dönme kararını aldık. Otelin İtalyan sahibi iyi yemek pişiriyormuş. İştihâ ile karnımızı doyurduk, yine arabamıza atlayıp istasyona geldik. Alpu Köyü katarı hazır idi. Vagona yerleştik.

Eskişehir'den Alpu Köyü'ne kadar hat açısından izlemeye değer hiçbir şey yoktur. Hat hemen hiç sapmaksızın ve bir doğru halinde bir vâdi ortasında gidiyor; iki cephemiz ekili ve tarlalarla işgâl olunmuş idi. Hava ziyade sıcak idi! Güneş'in sıcaklığı altında tarlalarda çalışan kadın ve erkeklerin çalışmasını, tarlaların halini seyrederek gidiyorduk. Bir yerde büyükçe bir köprüden geçtik: Köprü, Porsuk suyu üstünde idi. Yatağı vaktiyle geniş olmaktan dolayı, büyük bir köprü yapacak yerde dereye yeni yatak açıp suyun yolunu değiştirmişler, köprüyü de yeni yatak üstüne yapmışlar idi. Biraz sonra bir istasyona geldik, saat beş (13:00) idi. İstasyonun ismi **Ağapınarı** idi.

Saat altıya çeyrek var (13:45) idi ki **Alpu Köyü** istasyonuna varıldı. Burası şimdilik hattın resmen işlediği son nokta idi. Daha ileride Ankara'ya kadar toprak tesviyesi tümüyle ikmâl olunmuş. Ankara'ya seksen kilometre kalıncaya kadar demir ray döşenip her gün de iki kilometre yere demir ray döşenmekte bulunmuş olduğundan gerek Mösyö Montel ile gerek Alpu Köyü'nde gördüğümüz mühendis Mösyö Maks ile konuştuğumuz üzere kasım ayı sonlarında hattın tamamının işletmeye açılması programlanmıştır.

Alpu Köyü'nde yarım saatten ziyade vakit geçirdik. Oradan birkaç resim aldık -ki ileride sâirleriyle gazeteye dercedeceğiz- Ankara'ya gitmek üzere olan iki zâtı buradan uğurladık; bu zâtlar, şantiye araçları nakleden katar ile hat boyunca ilerledikten sonra arabalarla Ankara'ya gideceklerdi.

Altıbuçukta tekrar hareket olundu. Alpu Köyü'nden Eskişehir'e kadar olan 32 kilometre mesâfeyi birbuçuk saatte geçerek yine hareket noktamıza ulaştık. Kaymakam Beyefendi akşama dahî berâberce yemek va'dinde bulundular ve dairelerine gittiler. Ben de

20. yüzyıl başlarında Kurşunlu Camii ve çevresi

Âsım'ı alıp Eskişehir'in sağ tarafına isabet eden yerleri dolaşmaya çıktım. Eskişehir'in sağ, yani İstasyon tarafı ekili tarlalar, İstasyondan kasabaya kadar yeni işaretlenip henüz inşâatına başlanmamış düz bir şose ile işgâl olunmuş idi. O düz hat boyunca sabahkı gezinti yerlerine kadar ilerledik. Oradan aşağı dönüp yine ağaçlıklı sokak ve hamamlar yoluyla otele döndük. Saat onu (18:00) geçmişti. Gezide dikkat çekici bir şey yoktu.

Otele henüz gelmiş idik ki Kaymakam Bey teşrîf ettiler. Berâberce araba ile bir de akşam gezmesine çıktık. İstasyon civarından geçip tarlalar içinde, ovada dolaştık. Güneş batıyordu. Mehtabın güzelliği fevkalâde idi. Yalnız Eskişehir civarında ağaçlık bahçelik yerler olmadığı için, bir eksik görülüyordu.

Otelde yemekten sonra çok zaman geçmeden -zirâ ertesi gün saat dokuzu onsekiz geçse (05:18) hareket eden katarla yetişmek mecbûriyetinde idik- Kaymakam Hayri Bey'e vedâ edip nezâket ve misafirperverliklerine teşekkür eyleyerek yatağımıza çekildik.

Bu gece üçte (23:00) yatmış, sabahleyin sekizbuçukta (04:30) kalkmış idik. İstanbul'da iken hareket gecesi de böyle üçte yatıp sekizbuçukta uykudan kalktığımız, dün gece ondört saatlik yolculuktan sonra ancak yedi saat uyuduğumuz da bu sabah erkenciliğine ilâve olunursa, uyku husûsunda fakir olduğumuz tahakkuk eder.

Kalktığımız zaman daha ortalık karanlık idi. Bizi gelip uyandırmayı va'ad eden garson meydanda yok idi. Herifi arayıp uyandırmak, sütlü kahve pişirtmek vazifesi bize kaldı. Şu hal biraz bizi geciktirdi. Arabanın geldiğini haber verdiler. Saatte henüz katarın hareketine yarım saat olduğundan, çok acele etmeyerek arabaya binip istasyona doğru yola çıktık. Arabacı fenâ halde sürüyordu. Ben de, bu acele nedir, diyordum. İstasyona geldik, katar hazır idi, çantamız elde bir vagona yöneldik, memur vagonların kapılarını kapıyordu. Ay, katar da hareket etti; hemen bir açık vagona girdik. Eskişehir istasyonu geride kaldı; on saniye daha geciksek tren gidiyormuş. Âsım,

- Keşke yetişmese idik!

Dedi; bu sözün sebebinin anlayamazsınız, bakınız söyleyeyim. Arabada gelirken dahî demiş idi ki :

- Ya yetişemezsek?

- Kiyâmet kopmaz al Yarı gideriz; yahut dur Kütahya buraya on saatir, arabalar işler diyorlardı, katarı kaçırmak acısını bir Kütahya yolculuğundan çıkarınız.

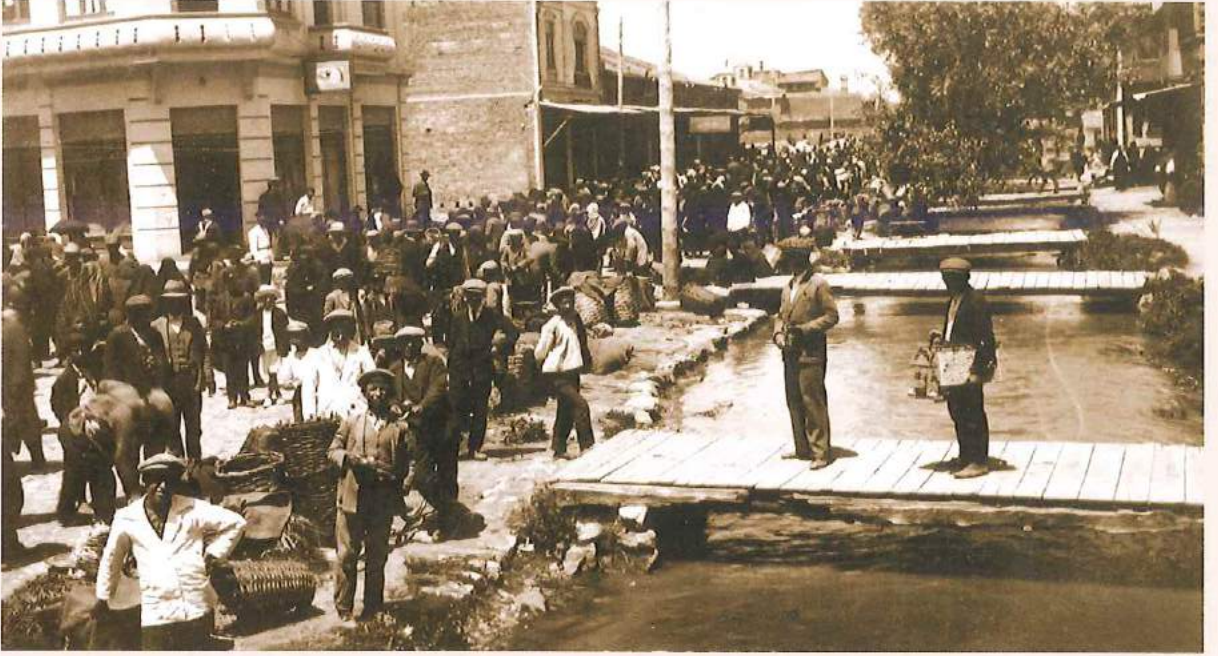
- Öyle ise yetişmeyelim!

İşte Âsım yetişememeyi bunun için istiyordu, ben ise hem yetişip evvelce dönmek, hem Kütahya'yı görmek istiyordum. İki işi bir arada görmek insanlara mahsus muvaffakiyetten olmadığı için şimdiki dönüş başarmızla yetiniyordum.

Eskişehir'den hareket saatinde henüz Güneş doğmamıştı.

Şimdi gelirken gece geçtiğimiz yerlerden gidiyorduk, mehtapta dahî fark ettiğimiz üzere ortalık geniş bir ekili vâdi idi. Gece mehtabın aydınlığıyla seyrettiğimiz güzellikler gibi, şimdi de sabahın görüntüleri ve Güneş'in ilk ışıklarının yansımalarıyla neşeleniyorduk.

Ona on kala **Çukurhisar**'a uğrayıp tekrar yol almaya başladık; geçtiğimiz yerlerde işleyen kadın ve erkek çalışanlar, katarın geçişi sıra-

Hamamyolu Caddesi

Caddenin bir tarafındaki "Akar deresi" üstünde eskiden basit ahşap köprüler vardı. O zamanlar buraya çarşamba ve cumartesi günleri pazar kurulurdu. 1970'li yılların sonlarında üstü kapatıldı. "Yediler" semtine "Sabahattin Günday Parkı"nın yapılmasından sonra bu yola "Yenipark Caddesi" adı verildi.

sında elindeki işi bırakıp hayret ve takdir ile bakarak katarı seyrediyor. Emeklerinin meyvesi olarak vücuda gelen ürünlerin büyük arabalar içinde sevk olunduğuna tabii memnûn oluyorlardı.

Onbuçukta İnönü'nde durduk; İnönü uzakta dağ eteğinde büyük bir kasaba idi. Dağın üstünde birtakım mağara delikleri görülüyordu. İşte şu delikler sebebiyle kasabaya İnönü nâmını vermişler. Katar birtakım büyük küfeler yüklüyorlardı; nedir, diye sordum :

- Kütahya vişnesi, dediler.

- Kuru mu?

- Hayır taze.

Ma'lûm ya Kütahya'nın kuru vişnesi meşhur olduğu için birdenbire böyle sormuştum. Halbuki şimendifer sayesinde bu sene Kütahya'nın taze vişnesinin de İstanbul'a sevk olunduğu dikkat çekici idi. Husûsen ki Kütahya, İnönü istasyonuna on saat mesâfededir.

İnönü'den Bözüyük'e kadar bir saatte geçtiğimiz yollar hep ekilli vâdiler, derecikler, tepeler, köyler ile işgal olunmuş idi; ara sıra şoseye birleşiyorduk. Katar yokuş iniyordu, hele bir yerde tam bir yarım daire teşkil ettik. Yokuş sebebiyle hat dolaşmaya mecbur olarak bu daireyi yapıyordu.

Bözüyük'ten Karaköy yarım saat sürdü. Mısır ve kavun karpuz tarlaları içinden geçmiş idik. Tabii olarak Karaköy ile Karasu Boğazı'na girdik. Gelirken yazdığım tünellerden, köprülerden, yarlardan aştık; resmini gördüğümüz Yayla büyük köprüsü de bunlar meyâ-nındadır.

Pekdemir, Başköy ve Küplü kasabalarını seyir, Karasu Boğazı'nın doğal güzelliklerini ve fabrikalarının heybetini temâşâ ile Bilecik istasyonuna geldiğimiz zaman saat bire çeyrek var idi (08:45). İki gün

evvel bana ulaşan polis efendi yine orada idi.

- Buyurunuz, dedi; vagondan inip hazır bulunan arabaya bindik. Bu dakikadan itibaren Mutasarrıf Fuad Paşa hazretlerinin misafiri idik. Ertuğrul Sancağı'nın merkezi olan Bilecik kasabası, İstasyona üç çeyrek mesâfededir. Arabamız bize mesâfeyi katettiriyordu. Çıplak dağlar üstüne yapılmış yokuşlu şosede yarım saat gitmiş idik ki vaziyeti hakikaten garip olan Bilecik göründü. Bilecik gayet dik, sarp, heybetli bir boğaz teşkil etmiş bir dağ üstünde güzel manzaralı bir şehir idi. Fakat şimdiye kadar bu derece garip vaziyetli kasaba görmedim, dersem doğrudur. Kimsenin hatırına gelmez ki bir şehri getirip kesme kayadan vücuda gelmiş sarp bir tepenin eğimine inşâ etsinler. Kasaba, eğimi geçtikten sonra aşağıki dereye kadar iniyor. Dere ise birdenbire iki eğim ile yukarı çıkıyor. Ara yer âdetâ heybetli bir uçurum oluyordu. Arabamız kasabaya bakan dağ üstünde gidiyordu. Onun için dağın eğimi üstünde bir yarım daire teşkil edip diğer dağdaki kasabaya girinceye kadar Bilecik'i bir baştan başa panorama gibi seyrettik. Şehrin evleri hep kara idi. Fakat sonradan alınan karar mücibince yeniler kireçle sıvanmış olduğundan, beyaz renkli yeni evler, eskiler arasında hoş bir manzara vücuda getiriyor idi.

Araba şehrin düzgün kaldırımli sokaklarına girdi, çarşısından geçti. Çeşme hizmetini gören antika bir lahdin önünden dolaştık; yokuş çıkıp beyaz, muntazam, yeni, süslü manzarasıyla hakikaten kalbleri ferahlatan Dâire-i Hükümet önünde durduk. Nezâket ve misâfirperverlikleri ile bizi iki gün son derece mahcûp buyuran Mutasarrıf Fuad Paşa hazretlerinin iltifatlarıyla Dâire-i Hükümet'e dahil olduk.

Aşağıdaki makale **Malûmat** dergisinin **3 Ağustos 1311** (Milâdî 15.8.1895) tarihli **9.** sayısının 198 ve 199'uncu sayfalarında yayımlanmıştır. Eskişehir'in o günkü durumuna ilişkin yararlı bilgiler içeren makalenin üslûbu aynen korunmuş, yalnızca günümüzde kullanılmayan, anlaşılması zor kimi sözcükler yerine yenileri yerleştirilmiştir :

Eskişehir Kasabası

Padîşah hazretlerince bayındırlıktan nasiplendirilmesi sayesinde Eskişehir kasabası şu birkaç sene içinde pek ziyâde ilerlemiştir. Kasaba batıdan İnegöl, güneyden Seyyidgazi ve doğudan Seferihisar ve Mihalgazi ve kuzeyden Göynük ile çevrilidir.

Toplam 13 812 erkek kadın müslüman ve 12 830 ve 600 erkek kadın gayrimüslim ve 8 mahalle, 98 müslim, 2 gayrimüslim köyü, 77 cami, 6 medrese, 77 mektep ve gayrimüslim 3 mektep, 2 kilise ve 6 hamam, 498 dükkân, 15 han, 7270 hâne, 249 550 dönüm hubûbat mezra'ası, 16 500 bağ ve 24 604 bahçe ve bostan, 256 536 mer'ayı içinde bulundurmaktadır.

Askerice tabur merkezidir.

Başlıca mahsûlatı çeşitli **hubûbat** ile berâber **yün, tiftik, pamuk, üzüm** olup kasabayı en ziyâde şereflendiren civârındaki **lûletaşı** ma'denidir. Bunda ikibin kadar amele vasıtasıyla çıkarılan taşlar evvelâ henüz çuvaldan çıkarılan yaş sabun kalıplarına benzer ve fakat parçaları gayrimuntazam sûrette iken tandırlarda kurudulup ve özel esnâfı eliyle cilâlandırılıp âdetâ beyaz kâğıt derecesine getirildikten sonra parmaklarla sandıklara istif edilerek Viyana'ya gönderilir. Bunun devlet tarafından vergisini almak üzere idârehânesi ve yerli ve yabancıdan tüccarı bulunarak **senelik kırkbin lira** kadar o yüzden **ihracat vuku'** bulur.

Kasabada altı **havlu** tezgâhı bulunur. Hayli güzel **çorap** çıkar. **35 şayak, 32 kilim ve 328 bez tezgâhı** vardır.

Batıdan doğuya beş saat kadar sürer bir ova vardır. İşbu ova verimli ve mahsûldar olup zirâ'atce birinci ve ikinci derece hubûbat çıkarır ise de etrâfının dağları ağaçtan yoksun ve tıraşlanmış ve ekser mahalleri taşlıktır.

Eskişehir'den İnönü nahiyesine 6 ve ondan Bursa'ya 24 saatdır. Kütahya 12 ve **Eskişehir'e bağlı Seyyidgazi** nahiyesi 9, kasabanın doğu tarafında Sivrihisar kazâsı 18 ve kuzeyinde Göynük ve doğusunda Mihalgazi kazâlarıyla güneyinde Karahisar sancak merkezi onsekizer ve batısında Söğüt kazâsı dokuz saatdır. 894 250 dönüm olan Gölcük, Akdağ, Kestanedağ ormanlarında ufak çam ve meşe bulunur.

Kasabanın doğu ve kuzeyindeki 11 ve 6 saat mesafelerinde Somdöken ve Türkmen dağları ormanlarında **sarı ve kara çam** ve **meşe** ve **gürgen** ve **ardıç** ağaçları olup söz konusu Türkmen Dağı'yla güney yönündeki Bozdağı'nın ardında ve beş saat mesafede kereste kesilir. O civarlarda canavar ve tavşan ve tilki ile kuşlardan ba'zı cinsler vardır.

Eskişehir'de Sultan Alâeddin ve Kara Mustafa'nın Kurşunlu ve İshak Efendi'nin Akçağlan ve Süleyman Hakkı Efendi ve Hacı Hasan Ağa ve Çarşı ve Hatappazarı ve Orta ve Dede ve Değirmenbaşı ve Dere nâmlarıyla **onbir cami-i şerif** ve Kurşunlu, Süleymaniye, Değirmenbaşı, Hacı Hasanağa, İshak Efendi, Seferîzâde nâmlarıyla **altı medrese** ve Şeyh Şahabeddin, Edebâli, Nasreddin nâmlarıyla **üç**

tekke ve bunlara vakfedilmiş bir hayli dükkânlar vardır.

Kasabanın âh ü hevâsı orta derecededir. En leziz suları Bezirgân, Karamustafapaşa, Ağa-çeşmesi, Kovacık, Taycılar, Sakarı Ilıcısı, Dağköylü, Türkmenadağı nâm sularıdır.

Eskişehir ve mülhakatında Hacı Ali, Takmak, Eymir, Hasırca, İmamoğlu, Mevlevî Hasan Dedesaz, Evâ, Hacı Hasanağa, Sansungur, Çubuk, Topçuoğlu, Emircioğlu nâmlarıyla **oniki çiftlik** vardır.

Eskişehir eteğinde Yenice, Erler, Kıymet, Alçık nâmlarıyla biri erkeklerle ve üçü kadınlara mahsus **dört ilıca** bulunarak Şengülcük nâmiyle bir de çamaşırhâne var ise de sularına soğuk su karışmadığından ve musluk ve kurnaları olmadığından alışmayanlar müşkilat çeker. Bir de **Ilıca Köyü**'nde vakıf bir ilıca olup civârında nitelikli ve soğuk ekşi sular ve Hacı Çiftliği'nde üstü açık bir ilıca vardır.

Eskişehir, bugün Ankara, Konya, Kütahya ve Karahisar gibi vilâyet ve livâ merkezlerinden daha çok gelişmiş ve düzenli ve geneliyle işlek bir şehir olmuştur.

DİPNOTLAR

- (1) **Matrakçı Nasuh** bu minyatürü, Kanunî Sultan Süleyman'la birlikte gittiği Irak seferi dönüşünde, ordu Eskişehir'de konakladığı sırada çizmiştir. Minyatürün üst tarafında görülen surun ne amaçla çizildiğini bilmiyoruz. Kaynaklarda, burada böyle bir surun varlığından söz edilmez; günümüze intikal etmiş bir kalıntı da yoktur.
- Minyatürün orta yerinde yer alan yuvarlak çizim -değirmen değil- bir "norîa"dır. Yakındaki bir akarsudan yararlanma amacıyla kullanılan bu dolaplar, akıntının etkisiyle dönerek kıyıdaki arklara su sağlar. Bu tür dolaplara "çark" da denir.
- (2) Hüdâvendigâr salnâmelerinde Eskişehir'in nüfusu yıllara göre şöyle bir seyir izlemektedir :
Hicrî 1288	(Milâdî 1871)	yılı	Hüdâvendigâr Salnâmesi'nde	7 931
" 1292	(Milâdî 1875)	"	"	11 320
" 1294	(Milâdî 1877)	"	"	11 320
" 1296	(Milâdî 1878)	"	"	10 157
" 1310	(Milâdî 1892)	"	"	67 074
" 1316	(Milâdî 1898)	"	"	61 980
" 1324	(Milâdî 1906)	"	"	90 880
- 1914 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Eskişehir Sancağı merkez kasabası nüfusu 91 200'dür. Bu nüfus 83 883 İslâmî, 2 613 Rum, 3 979 Ermeni, 194 Müsevî, 316 Ermeni katolik ve 215 Protestan'dan oluşmaktadır. Sivrihisar kazasının 37 719 ve Mihaliççık kazasının 23 807 nüfusuyla birlikte Eskişehir Sancağı'nın toplam nüfusu 152 726'ya ulaşmaktadır (Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicill-i Nüfus Müdiriyeti DH.SNN 44/1). Eskişehir 1 Nisan 1915'te bağımsız mutasarrıflık (livâ) haline getirilmiş ve daha önce Ankara Vilâyeti'ne bağlı Sivrihisar ve Mihaliççık kazaları Eskişehir'e katılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından iki yıl kadar sonra da, 22 Eylül 1925'te vilâyet olmuştur.
- (3) Demiryolunun Eskişehir'e gelmesiyle birlikte kentte "misyoner okulları" da açılmıştır. Bunlar demiryolu şantiyesinde çalışan Avrupalıların çocuklarına eğitim verdikleri gibi, kentteki gayrimüslimlerin çocuklarını da okullarına kabul ediyorlardı. Fransızların ve Almanların kız ve erkek ortaokulları ve ilkokulları bulunuyordu.
- (4) Prof.Dr. Faruk SÜMER, "OĞUZLAR (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları" adlı eserinde "Manav denilen köylülerin de aslı yörük olup çoğu aslen Antalya bölgesinden geldikleri için bu adı almışlardır" demektedir (Bkz. Sayfa 173).
- (5) Çok sevilen ve sayılan ölümler için, mezarının bulunduğu yerden başka yerlere yapılan türbelere "makam" denmektedir. Bunlar fâtîha okunmak ve hayır dua edilmek amacıyla yapıldı.
- (6) Arap alfabesindeki 28 harf, her birine bir sayı karşılık getirilerek ebced hesabı adıyla gizli bilimlerde ve "tarih düşürmek"te kullanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Şinasi ACAR "Ebced Hesabıyla Tarih Düşürme", YAPI dergisi, Sayı 243, Şubat 2002, sayfa 80-85.
- (7) Bu iki katlı hükûmet konağı, iyice eskidiği için Kurtuluş'tan sonra yıkılmış ve yerine üç katlı yeni bir hükûmet konağı inşa edilmiştir. Bu yeni yapı daha sonra Atatürk'ün emriyle -eskinin "Turan Numûne Mektebi" olup hâlen "Anadolu Üniversitesi Atatürk ve Cumhuriyet Müzesi" olarak kullanılan küçük binada eğitim işlevini sürdürmekte olan- "Eskişehir Lisesi"ne tahsis edilmiştir. 1930 / 31 öğretim yılında açılan, ilk mezunlarını 1932 / 33 öğretim yılı sonunda veren ve 1934 / 35 ders yılı başında şimdiki binasına taşınan lisenin adı 1961'de "Atatürk Lisesi" olarak değiştirilmiştir.
- (8) Alaturka saatte Güneş'in battığı an saat 12:00'dir ve bu andan itibaren yeni gün başlar. Güneş'in battığı an, yıl boyunca her gün farklı olduğu ve bulunan yere göre de değiştiği için, bugün kullandığımız alafranga saatle karşılığı şudur diye bir rakam vermek mümkün değildir. Ancak gezinin yapıldığı ayın ağustos olduğunu göz önüne alarak okuyucu bir kestirimde bulunabilir. Örneğin, bugünkü saatle Güneş'in 20:00'de battığını kabul edersek, ikiye yirmi kala 21:40 olur.
- (9) Bugünkü saatle Güneş'in 20:00'de battığını kabul edersek sabahın 06:00'sı olur (Metin içinde geçen bundan sonraki alaturka saatlerin yanına -aynı kâbulle- parantez içinde bugünkü saatle karşılığı yazılmıştır).
- (10) Fotoğraf makinesi demek istiyor ("Fotoğraf" sözcüğü Fransızca'da "fotoğraf çeken" anlamındadır. Bizim kullandığımız anlamda "fotogram" sözcüğü kullanılır. Aynı durum "telgraf" sözcüğü için de geçerlidir).
- (11) Yazıda sözcük "abdesthane" olarak geçmektedir; ancak sözcüğün günümüzdeki anlamı farklı olduğu için "abdest alma yeri" olarak kullanmayı yeğledik.

Osmanlı'nın Son Dönemlerindeki

Sosyoekonomik Yapı

Osmanlı devleti bir tarım imparatorluğudur. Ekonomisinin büyük bölümüne tarımsal üretim egemendir. Teknoloji, üretimde öküz ve karasabana, kara taşımacılığında katır ve deve kervanlarına, deniz ulaşımında kadirga ve kalyonlara dayalıdır. 19. yüzyılın başlarında - önceki yüzyıllarda olduğu gibi- tarımda üretim karasaban ve öküzlerle yapılıyordu. Bu yüzyıl boyunca tarım teknolojisi değişmemiş ve tarımda üretim artmamıştır. 1870'de nüfusun yüzde 80'i köylüydü. 1927'de yapılan nüfus sayımı sonuçları, ülke nüfusunun yüzde 82'sinin tarımla uğraştığını, dahası sabanların ancak yüzde 15'inin pulluğa dönüştüğünü, bunların da yalnızca Adana ve Eskişehir ovaları ile Edirne, Bursa ve İzmir dolayındaki bölgelerde yoğunlaştığını göstermektedir.

Merkezi bürokrasi açısından 19. yüzyıl, Osmanlı'da bir reform ve yeni dünya ekonomisine uyum sağlama dönemidir. Bu yüzyıl boyunca Avrupa'yla ticaret hacmi genişlemiş ve ticaretin büyüme hızı, dünya ekonomisinin devlerine -giderek- daha bağımlı hale gelmiştir. Devletin dışalımı, esas itibarıyla Avrupa'nın mamûl mallarından oluşuyordu : Pamuklu, yünlü ve ipekli dokumalar, pamuk ipliği, askerî araç ve donanım, kalay, demir eşya ve dövme çelik gibi madensel ürünler ile şeker, çay ve kahve gibi tarım ürünleri.. Dışsatım malları ise hammadde ve tarım ürünlerinden oluşmaktaydı : Pamuk, yün, ham ipek, tiftik, hububat (buğday, arpa, mısır, darı), yaprak tütün, zeytinyağı, üzüm, incir, meşe palamudu, meyankökü, afyon ve kimi madenler.. Osmanlı dış ticareti, 1840 ile 1873 arasında yılda yüzde 5-5,5 gibi yüksek bir büyüme hızına (oranına) sahiptir. Avrupa'da yaşanan ekonomik bunalıma paralel olarak 1873 - 1895 yılları arasında gerilemiş; 1895 - 1913 arasındaki ekonomik canlanmanın ardından tekrar toparlanmıştır. Ekonomi 19. yüzyıl boyunca giderek daha

çok ticarileşir ve dünya ekonomisiyle daha çok bütünleşirken, toplam üretimde önemli bir artış olmamıştır. Yapılan bir hesaplama göre 19. yüzyılın sonlarında, 1894 ile 1914 arasında yıllık üretim artışı yalnızca yüzde 1,5 ve yıllık nüfus artışı yüzde 0,8'dir⁽¹⁾.

İngiltere'yle imzalanan, daha sonra öteki Avrupa ülkelerine de teşmil edilen (genişletilen) **1838 Ticaret Anlaşması**'yla tek yanlı bir ithalat liberasyonu haline getirilen **kapitülasyonlar**, yabancı tüccara kendi bayraklarını taşıyan gemilerle serbestçe ticaret yapma, kendi yasalarına göre yargılanma, Osmanlı vergilerinden muaf olma ve Osmanlı tüccarından daha düşük gümrük vergisi ödeme gibi ayrıcalıklı haklar tanımak suretiyle, Avrupa ticaret sermayesinin devlete nüfuz etmesinin ve ticarî etkinliğini genişletmesi ve artırmasının kurumsal yollarını sağlamaktaydı. Bu olağanüstü ayrıcalıklar, ithalatla rekabet eden sektörlerde el zanaatlarının çökmesine ve tarımsal üretim bileşiminin değişmesine yol açtı. Halı ve kilim gibi uluslararası talebi olan kimi el zanaatları gelişirken, pek çoğu durma noktasına geldi. Özetle, ülkenin sınaî üretim etkinliği giderek azaldı ve Avrupa, Osmanlı'dan ithal ettiği hammaddeleri işleyip Osmanlı'ya ihraç eder hale geldi. Ayrıca, zaman içinde yüzlerce yabancı tüccar ülke içine yerleşti ve bu konuda hem deneyimsiz hem de yeterli sermayeden yoksun bulunan Osmanlı tüccarını safdışı etti. Ancak Avrupa sermayesi, tarımdaki **"geçimlik üretim"**in, yerini büyük oranda **"ticarî üretim"**e bırakmasında olumlu bir rol oynadı. Osmanlı devleti de tarımı koruyarak -yabancı egemenliğinin tarıma yayılmasını önlemek için- yabancı toprak sahiplerinin Osmanlılarla aynı yasalara tâbi olmasında ısrarcı oldu.

1864 tarihli bir İngiliz Dışişleri raporunda İstanbul'daki

sanayiinin durumu şöyle özetlenmektedir: "İstanbul'daki yerel sanayi 1862 ve 1863'teki güçlü ithalat akışına direnemedi. Esasen Avrupa ölçülerine göre bir yerel sanayi mevcut değildir. Zanaatkarlar yalnızca yerel tüketim için iş yapmaktadırlar. El zanaatı düzeyini aşmış tek sanayi dalı değirmenciliktir. Buharlı makinayla çalışan 6 un fabrikası vardır. Bunlardan da yalnızca üçünün sahibi Türk'tür. Ek olarak İstanbul yöresinde birkaç bakır ve demir döküm atelyesi, mobilya ve bilardo masası üreten atelyeler, bira ve içki fabrikaları, matbaalar, bir yağ fabrikası, bir bıçkı atelyesi ve mermer ocağı vardır. Yalnızca yerel tüketim için üretim yapan bu işletmelerin etkinliği önemsizdir ve üstelik kimileri hâlen çalışmamaktadır".

Bir başka İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporu, 1870'de Küzey Anadolu'daki çeşitli toplumsal kesimlerin yaşam standartlarına ve gelirlerine değinmektedir. Bu rapora göre, ortalama olarak evli bir gündelikçi işçi yılda 18 Osmanlı Lirası kazanmakta ve konut, yiyecek, giyecek harcamaları ve vergiler çıkarıldıktan sonra elinde brüt gelirinin yüzde 0,2'si kalmaktadır. Marangoz, duvarcı, demirci vb.. bir işçi yılda ortalama 31 lira kazanmakta ve benzer biçimde gelirinin yüzde 5,4'ünü biriktirebil-

Alaeddin Camii'nin eski minaresi

19. yüzyıl sonlarında Anadolu köylüsü

Anadolu'da deve kervanı

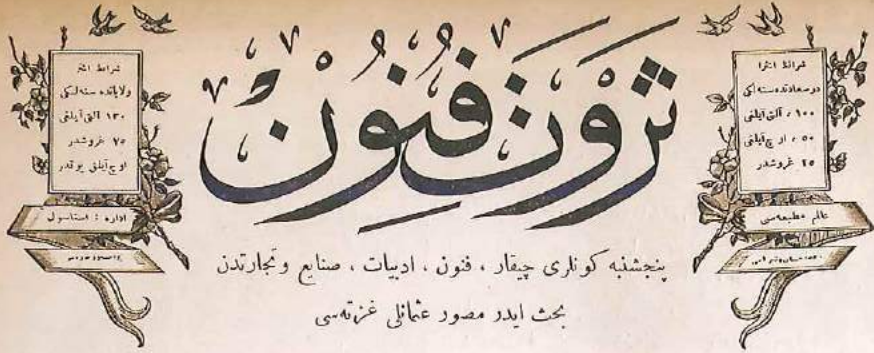
mektedir. Terzi, dokumacı, kunduracı, kuyumcu vb.. bir zanaatkâr yılda 50 lira kazanmakta, dükkân kirası ile ruhsat ücreti gibi giderler de çıkarıldıktan sonra, gelirinin yüzde 20'sini biriktirebilmektedir. Toprak sahibi bir köylü yılda 17 lira kazanmakta, hayvanlarının ve tarımsal araçlarının bakım giderleri de çıkarıldıktan sonra gelirinin yüzde 5'ini ve bir ortakçı yılda 10 lira kazanıp gelirinin yüzde 9,3'ünü biriktirebilmektedir. Osmanlılar, biraz Avrupa üretimiyle rekabet edememekten, biraz da tarımsal mülkiyete güvensizlikten, tasarruflarını genellikle altın olarak saklama eğilimindedirler.

1875 yılı, ülke için yüzyılın en büyük kıtlığının, üst üste gelen sellerin ve salgın hastalıkların yaşandığı yıl oldu. Çoğu yerde hasat kötüydü, açlık tehlikesi baş gösterdiği için hükûmet halka erzak dağıtmak zorunda kalmıştı. Merkezî otoritenin zayıflaması ve zenginliğin taşrada birikmesi, dönemin milliyetçi ideolojileri ve Avrupalı güçlerin yayılmacı politikalarıyla birleşerek, özellikle Balkanlarda ayaklanma ve savaşlara neden oldu⁽²⁾. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı egemenliğindeki topraklar yarı yarıya ve nüfus yüzde 30 oranında azaldı⁽³⁾.

Osmanlı devletinin yıllardır süregelen bütçe açıkları ne-

1900 yılında güneydoğudan Eskişehir görünümü

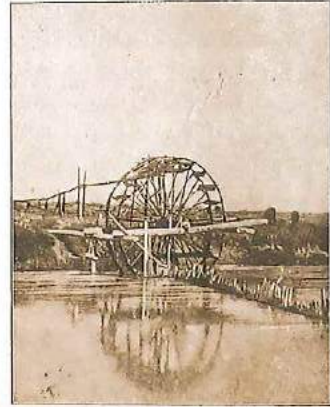
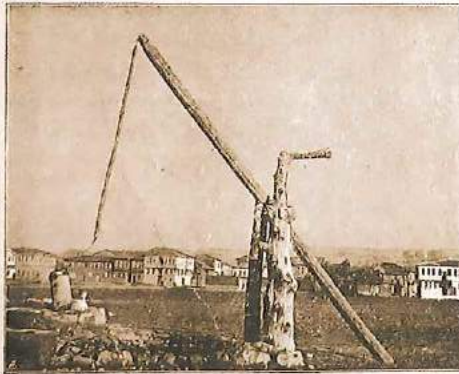
دوسه ایلده نیشانی ۱۰۰۰ پارادو

سیرکورد و مدیری : احمد احسان

تکلیفی سنه - دوربیتی جلد

پنجشنبه — ۲۴ ایلول سنه ۱۳۰۸

عدد ۸۲

اناطرا ایدر لایف منظره : ۱ اسکیشهرده بر دکر مانه. ۲ آیر کو بند بر دولاب. ۳ اسکیشهرده بر قوبر.

Nos colon de Turquie : 1. Un moulin à Eski-ehehir. 2. Un puit à rone à Alpukey. 3. Une puit à Eski-ehehir.

"Servet-i Fünûn" gazetesinin 24 Eylül 1308 (Milâdi 6.10.1892) tarih ve 82 sayılı nüshasının kapağında yer alan üç fotoğrafın alt yazıları şöyledir :

Anadolu'da latif manzara : 1 Eskişehir'de bir değirmen (üstte),
2 Alpu köyünde bir dolap (altta sağda),
3 Eskişehir'de bir kuyu (altta solda).

19. yüzyıl sonlarından bir Eskişehir manzarası

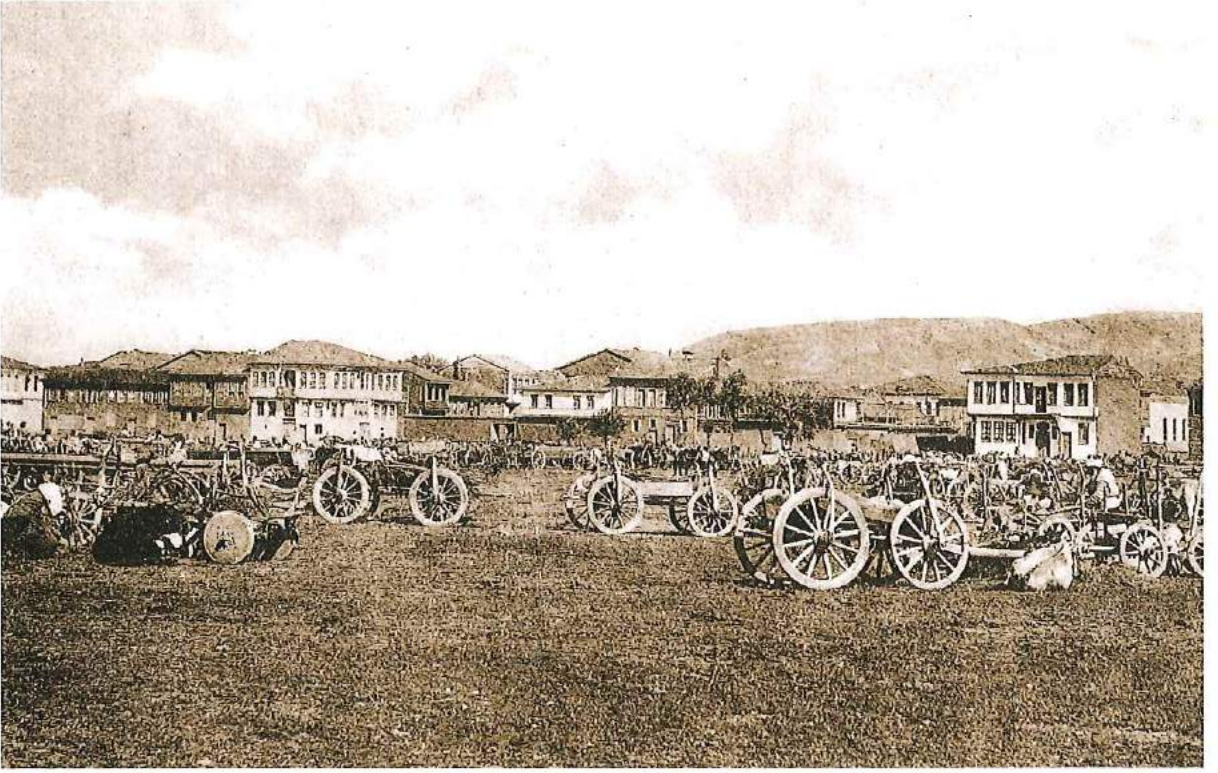
Porsuk üzerindeki tahta köprü, bir sel sonrası yapılmış izlenimi vermektedir. Muhtemelen sel gelmiş; esas köprüyü götürmüş ve yerine âcilen resimdeki köprü yapılmış olmalıdır. Su üzerindeki set, yakınlarda bir su değirmeni bulunduğunu göstermektedir. Çünkü bu tür setler suyu sıkıştırmak amacıyla yapılmakta, böylelikle aynı debi daha dar bir kesitten geçince suyun hızı artmakta ve değirmen çarkı daha hızlı dönmektedir.

deniyle ilk dış borç **Sultan Abdülmecid** (1839 - 1861) zamanında **1854** yılında alındı. Padişah borç alımına birkaç yıl direndiyse de sonunda razı oldu. Sonraki 20 yıl içinde -doğru dürüst bir yatırım da yapılmamasına karşın- ortaya çıkan faiz sorunu ve yukarıda sözü edilen çeşitli nedenlerle bütçenin bir türlü denk getirilememesi yüzünden, 15 ayrı borç sözleşmesiyle borçlar toplamı 220 milyon Sterlin'e ulaştı. Oysa Hazine'ye fiilen giren para 110 milyon Sterlin dolayındaydı. Ve **Sultan Abdülaziz** (1861 - 1876) döneminde, **1875** yılında Osmanlı devleti bu borcu ödeyemeyeceğini ilân etti. Uzun görüşmelerden sonra **Düyûn-ı Umûmiye İdaresi** (Genel borçlar yönetimi) kuruldu ve devlet gelirlerinin yaklaşık yüzde 20'sinin toplanması ve yönetimi -alacaklı devletlerin, Osmanlı Bankası'nın ve Galata bankerlerinin temsilcilerinden oluşan- bu kuruluşa devredildi. Sonraki yıllarda bu oran, toplam gelirlerin yüzde 30 - 35'ine kadar çıkacaktır..

1860'lardan başlayarak demiryolu yapımında yabancı şirketlere ayrıcalıklar tanınmaya başlanmıştı. Ancak,

1875'e değin yalnızca 425 km demiryolu tamamlanabildi. Avrupa'nın denetiminde yarı resmî bir kurum olan Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulması ve denetleyici olarak görev yapmasından sonra -bu tür girişimlerin riski azaldığı için- bu alanda ciddi ilerlemeler kaydedildi : 1876 ile 1909 arasında demiryollarının uzunluğu üç kattan daha fazla arttı. 1881 ile 1895 yılları arasında yeni demiryollarıyla Orta Anadolu'dan limanlara taşınan hubûbatın ihracatında büyük artış görüldü. Öyle ki 1889 ile 1911 arasında demiryoluyla ulaşılabilen bölgelerden toplanan âşar gelirleri iki katına çıktı.

Devletin düzenli olarak yatırım yapmayı, yatırımların kişisel tasarruflardan doğmasının beklendiği şeklinde yorumlanabilir. Ama, kişisel tasarrufu harekete geçirecek ve biraraya getirecek yaygın bir bankacılık sistemi yoktu. 1888'de Ziraat Bankası'nın kurulmasına değin, ülkede yalnızca yabancı bankalar vardı. Bunlar da daha çok devlete borç vermekte uzmanlaşmış bulunmaktaydılar. Yerli tüccar ve **mültezimler**⁽⁴⁾ ise, üretime yatırım yapmaya hiç hevesli değillerdi. Zira devletin Av-

1890'lı yıllarda Eskişehir'in tarımsal gücünü gösteren bir fotoğraf

Resimde türünlerini satmak için pazara gelmiş köylü arabaları, kağnılar ve şehrin bir bölümü görülmüyor.

rupa'yla imzaladığı anlaşmalar nedeniyle, ayrıcalıklı konumdaki ithalatla rekabet eden riskli bir sektöre yatırım yapmak hiç de câzip ve kâr getirici gözükmemektedir. Bu durumda tüccar ve mültezimlerin elde ettiği kazançlar, gösterişli tüketim harcamalarını artırmaya ve eşraf konumlarını sürdürmeye sarf edilmekteydi.

Devlet, mültezimler ve tüccar sistemli bir yatırıma girişmeyince, geriye yatırım yapabilecek bir tek köylüler kalıyordu. Oysa köylüler, sosyoekonomik yapı içindeki en yoksul grubu oluşturuyorlardı. Bunların tasarrufları, gelecek mevsim için biraz daha fazla tohumluk ve hayvan yemi saklamak, toprağı daha çok temizlemek yada saban ve yük hayvanı satın alabilmek için biraz para biriktirmek gibi pek küçük çaplı projelerle sınırlı kalmaktaydı. Onlar aslında bu tasarruflarını "biriktirme" düşüncesiyle değil, yaşam standartlarını -az da olsa- iyileştirme amacıyla yapıyorlardı.

1880'den sonra demiryolları ve öbür girişimler için dolaysız yabancı sermaye girişinin artmasıyla tarım teknolojisi değişmeye başlamıştır. Örneğin 1900 yılında Orta Anadolu'da yaşanan değişiklikler bir başka ti-

carî raporda şöyle anlatılmaktadır : "Köylüler yavaş yavaş eski çalışma alışkanlıklarını bırakmakta ve çoklukla yeni ve verimli yöntemleri benimsemeye hevesli gözükmedirler. Birkaç yıl önce Amerika'dan gelmiş olan tarım makineleri, her geçen yıl çoğalmaktadır. Bölgede yerleşmiş olan Avrupalılar, onlara ilerleme yolunda cesaret vermektedirler. Alman demiryolu şirketi, ülkenin tarımsal zenginliğinin artmasının demiryollarının gelişmesine olumlu katkı sağlayacağını kavramış ve -asıl işine ek olarak- tarımsal bir hizmette de bulunmaya karar vermiştir. Köylülerin, şirketin şu anda krediyle sağladığı pullukları kullanmaya can attıkları gözlemlenmektedir"⁽⁶⁾.

Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki sosyoekonomik yapının koşulları ve bu koşulların tarım sektörüne sağladığı yeni olanaklar, Eskişehir'in konumuna çok uygun düşmektedir.

1900 yılında güneydoğudan Eskişehir

1890 yılında, Ziraat Bankası'nın -ilk taşra şubelerinden biri olan- Eskişehir Şubesi açılır. 1892'de İzmit - Eskişehir demiryolu hattı hizmete açılır ve kısa sürede Ankara'ya bağlanır. Demiryolu, o zamana değin il sınırları içindeki yerel gereksinimler için üretilen tarım ürünlerinin -başta İstanbul olmak üzere- büyük kentlerin pazarlarına ulaşip para etmesine neden olur. Yunan Savaşı'nda Rumeli'deki birlikler ilk kez Anadolu buğdayıyla beslenirler. Üretimde o dönem için önemli sayılabilecek ziraî ve teknik değişimler gerçekleşmeye başlar. Pazar için üretim yapma olanağı kentin zengin tarım

potansiyeliyle birleşince, ekonomik yaşam giderek canlanır. Bu canlılık, kentin toplumsal ve fiziksel yapısını da değiştirmeye başlar. Ticarî aracılık yapmak isteyen gayrimüslimleri şehre çeker; tren istasyonu çevresinde otel ve lokantalar açılır, yeni mahalleler oluşmaya başlar. 1894'te Demiryolu Cer Atelyeleri'nin açılması, bu gelişmenin önemli aşamalarından biridir. Giderek artan ticarî faaliyetin doğal sonucu olarak aynı yıl "Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası" kurulur. Ve Eskişehir'in genel nüfusu 1875'te 12.000 dolayındayken, 1900'lerin başında 70.000'e ulaşır..

Ermeni Kulübü ve Yeni köprü (20. yüzyıl başları)

20. yüzyılın başında Odunpazarı

DİPNOTLAR

- (1) ELDEM Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.İ.Ş. Bankası yayınları, İstanbul, 1970
- (2) Bu ayaklanma ve savaşların başlıcaları şunlardır :
1853 - 1856	Kırım Savaşı
1866 - 1868	Girit ayaklanması
1875 - 1876	Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da ayaklanmalar; Sırbistan ve Karadağ'la savaş
1877 - 1878	Rusya ve Sırbistan'la savaş
1878	Teselya'da ayaklanma
1896 - 1897	Girit ayaklanması, Yunanistan'la savaş
1912	İtalya'yla savaş
1912 - 1913	Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'la savaş
1914 - 1918	Birinci Dünya Savaşı
(1920 - 1922	Kurtuluş Savaşı)
- (3) Prof. Kemal Karpat'ın "*Ottoman Population 1830-1914*" adlı eserinde belirttiğine göre, 1890 yılında Balkanlarda toplam Osmanlı nüfusunun yüzde 30'u (1.800.000 kişi) Müslüman Türk, yüzde 26'sı -Bulgar dahil- Slav, yüzde 20'si Yunan ve yüzde 20'si Romen'dir. Balkan ulus devletlerinin kuruluş sürecinde Müslüman Türk ahalinin 300.000'i öldürülmüş ve 1.000.000'u aşkın bir bölümü Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmıştır (Sayfa 72-76).
- (4) "*Mukaata'a*" (kesim), bir kira sözleşmesidir. Bununla bir toprağın işletilmesi, önceden saptanan bir ücret karşılığında başkasına bırakılmakta; ancak kiracı bu arazi üzerine kendi özel mülkü olmak kaydıyla bina yapabilmekte ve ağaç dükülebilmektedir. Kiracı bu toprağı varislerine bırakabildiği gibi, ya-
pı ve ağaçlar üzerinde sınırsız mülkiyet hakkına sahiptir. Kiralayan bu arazi için her yıl belli bir ücret "*icâre-i zemin*" (yer kirası) ödemektedir. Mukataaların vergi geliri karşılığı kiralannmasına iltizam denirdi ki bunu kiralayan "*mültezim*", Hazine'ye belirlenen miktar kadar vergi verir, gelirin kalanı kendisine ait olurdu. İltizam bedeli peşin olarak alınabildiği gibi, belirlenen vadelerde taksitle de alınabilirdi. Zengin tüccar veya sarraflardan biri mültezime kefil olurdu. İşletmenin kiraya verilmesi açık artırma ile da yapılabiliyordu. İltizamda mülkiyet devlete ait olmakla birlikte süre çok uzun olabiliyordu. Mültezimler, genellikle zengin kişilerdi.
- (5) Osmanlı'nın son dönemlerindeki sosyoekonomik yapıya ilişkin daha geniş bilgi için Bkz. KIRAY Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993

Eskişehir Ticaret Odası'nın

İlk Yönetim Kurulları

Osmanlı devletinde ilk Ticaret Odası 1882 yılında İstanbul'da kurulmuştur. İstanbul Ticaret Odası'nın çalışmaya başlamasından kısa bir süre sonra diğer şehirlerde de Ticaret Odaları kurulmaya başlandı ve bu odalar İstanbul Ticaret Odası'nın nizamnâmesi örnek alınarak oluşturuldu. Bütün odalar Ticaret Nezâreti'ne (Bakanlığına) bağlı olduğundan, taşra Ticaret Odaları'nın açılması çalışmaları mülkî âmirler aracılığıyla yürütülüyordu. Dahası odaların iyi yönetilip yönetilmediğinin tesbiti ve denetlenmesi de mülkî âmirlerin yetkisine bırakılmıştı.

İstanbul ve taşrada Ticaret Odaları kurma çalışmaları sırasında, bir yandan da Ziraat ve Sanayi Odaları kurulmasına ilişkin nizamnâmeler hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Kimi yerlerde Ziraat Odaları kurulduysa da, Sanayi Odası hemen hiçbir yerde kurulamadı. Bunun üzerine 28.2.1889 tarihinde Ziraat ve Sanayi Odaları kaldırılarak bunların görevleri Ticaret Odalarına devredildi ve tüm bu örgütler "**Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odaları**" adı altında yeniden yapılandırıldı⁽¹⁾.

Bu yıllarda Eskişehir'de de ticarî potansiyel oluşmuş durumdaydı. 1877 - 78 Osmanlı - Rus savaşından sonra Kırım ve Rumeli'nden gelen ve Eskişehir dolaylarına iskân edilen göçmenler -iş disiplinleri, çalışkanlıkları ve Anadolu'nun o tarihteki tarım teknolojisinden daha ileri olan tarım araç ve yöntemleriyle- Porsuk ovasındaki tarımsal gelişmeyi, ülke genelindeki büyümenin çok üstüne taşıdılar. Özellikle "Berlin - Bağdat Demiryolu"nun 19 Haziran 1892'de Eskişehir'e ulaşması, kısa sürede Ankara'ya bağlanması ve 1894'te Eskişehir Cer Atelyeleri'nin açılması sonrası, kent sosyoekonomik alanda büyük sıçrama yapmıştı. Merkezî hükûmet Ticaret Odalarına ilişkin düzenlemeleri

art arda gerçekleştirirken, Eskişehir'de de Ticaret Odası kurma çalışmaları başlatıldı.

Eskişehir ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıydı; buğday, arpa, afyon, mısır, darı ve üzüm yetiştiriliyordu. Kentin kuzeyindeki -şimdiki Eskibağlar Mahallesi'ni oluşturan- geniş bağlarda yetiştirilen üzümlerden çeşitli yan ürünler elde ediliyor ve günümüzde Anadolu Üniversitesi kampüs alanı olan büyük dutluktan yararlanılarak ipek kozası üretiliyordu. Bunun yanında keçeci, debbağ (tabak, derici), demirci ve bakırcı gibi geleneksel el zanaatlarının yapıldığı küçük işletmeler vardı. Ancak kentin ekonomisini dışa açan ve kente önemli bir girdi sağlayan uğraş, lüle taşı ticaretiydi.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, pazar için üretim yapılmaya başlanması ve dışarıya açılma, ekonomik yaşamı ve ilişkileri hareketlendirdi. İş hacminin gelişmesiyle **Rûmî 1306** (Milâdî 1890) yılında şehirde **Ziraat Bankası** şubesi açıldı⁽²⁾. Kuşkusuz bu yeni ekonomik yapının ortaya çıkmasında, demiryolunun sağladığı olanakların da büyük payı vardı⁽³⁾.

Kentteki ekonomik gelişme ve ticarî canlılık, Eskişehir ticaret ve tarım erbâbını, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odaları Nizamnâmesi'nde belirtilen amaçları gerçekleştirmek üzere, kendi sorunlarına sahip çıkacak ve bunlara ortak çözüm üretecek bir oda bünyesinde örgütlenmeye sevk etti. Ve **Hicrî 1311** (Milâdî 1893 / 94) yılında "**Eskişehir Ticâret ve Zirâ'at Odası**" kuruldu. Amaç, üretilen ürünlerin iç ve dış piyasalarda pazarlanmasını kolaylaştırmak ve meslekî dayanışmayı sağlamaktır. Kuruluş çalışmalarına öncülük eden kentin nüfuzlu kişilerinden **Zeytûnzâde Tefvik Efendi**, oda başkanlığını üstlendi; **Karnik Efendi** ve **Hampo**

Eskişehir Ticaret Odası'nın eski binası

Efendi adlı kişiler de yönetim kurulunda üye olarak görev aldılar⁽⁴⁾.

Bu bilgilere Hicrî 1311 tarihli **Hüdâvendigâr** (Bursa) **Vilâyeti Salnamesi**'nin 181. sayfasında rastlıyoruz. Bilindiği gibi salnâmeler, günümüzdeki "yıllık"lar gibidir. Adını taşıdıkları vilâyet ve o vilâyete bağlı sancak, kaza ve nahiyeler hakkında, ait oldukları yıla ilişkin çeşitli bilgiler verirler. Bunlar -mülkî ve askerî erkân başta olmak üzere- nüfus, yetiştirilen ürünler, önemli şirket ve kurumlardaki görevlilerin adları ile kimi yapı-lara, kaplıca ve hamamlara ilişkin bilgilerdir. Osmanlı döneminde Eskişehir, 1 Nisan 1915'e değin Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. Bu tarihte, Hüdâvendigâr Vilâyetine bağlı müstakil livâ haline getirilmiştir⁽⁵⁾.

Hüdâvendigâr salnâmeleri Hicrî 1286'dan 1325 yılına değin çıkarılmış, sonraki yıllar yalnızca Devlet salnâmeleri yayımlanmıştır⁽⁶⁾. Devlet salnâmeleri tüm ülke-ye ilişkin bilgileri kapsadığından ayrıntılı bilgi içermezler. Hüdâvendigâr salnâmeleri genellikle Hicrî yıl-lar için çıkarılmakla birlikte, 1306 yılında hem Hicrî hem Rûmî yıllar için ve 1307'de yalnızca Rûmî yıl için

çıkarılmış; 1308 ve 1309 yıllarında ise hiç yayımlanmamıştır.

Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası'na ilişkin ilk bilgiye **Hicrî 1311** tarihli Hüdâvendigâr Salnâmesi'nde rastlıyoruz (Hicrî 1286 ... 1310 yıllarına ait salnâmelerde Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası'nın adı geçmemektedir). Metin içinde adı geçen salnâmenin kapağı ve 181. sayfasının fotokopileri verilmektedir. Hicrî 1311 yılı, Milâdî takvimde 1893 / 94 yıllarına denk düşmektedir; yani 1311 yılı, Milâdî takvimde 15.7.1893'te başlayıp 4.7.1894'te sona ermekte; bir başka ifadeyle Hicrî yılın ilk 170 günü 1893'e, kalan 185 günü 1894 yılına isabet etmektedir. Yıllıklar -verilerin toplanması oldukça uzun bir zamana ihtiyaç gösterdiğinden- genel olarak ait oldukları yılın sonunda yayımlanmaktadırlar. **Eskişehir Ticaret Odası'nın 1894'te var olduğu kuşkusuzdur.** Ancak salnâmedeki kayıtlardan, 1893'te var olup olmadığını anlamak mümkün olamamaktadır. Bu tarihin Eskişehir'de genellikle 1895 olarak bilinmesinin, 1311 salnâmesi yılının Rûmî olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı kanısındayız. Oysa 1311 tarihli 20 no'lu salnâmenin kapağında "Sene-i

hicriyesine mahsusdur" ibaresi yer almaktadır.

Hicrî 1313 (Milâdî 1895 / 96) yılında Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası'nın yönetim kurulu başkanı değişmemiş, ancak üyeleri değişmiştir : **Habip Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi ve İstefan Ağa**⁽⁷⁾. Aynı kadro ertesi yıl da işbaşındadır.

Hicrî 1315 (Milâdî 1897 / 98) yılında Zeytûnzâde Tefik Efendi, kurucusu olduğu Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası başkanlığını, yönetim kurulu üyelerinden Habip Efendi'ye devretmiştir. Yönetim kurulu **Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Karnik Efendi ve Hacı Mustafa Bey**'den oluşmaktadır. Salnâmeye göre odanın kâtibi Süleyman Sami Efendi ve odacısı Süleyman Ağa'dır. Bu kadro ertesi yıl da işbaşındadır.

Hicrî 1312 (Milâdî 1894 / 95) tarihli 21 no'lu salnâmede Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası'na ilişkin bir bilgi yoktur. Ancak, bir önceki ve bir sonraki yıllar oda başkanı olarak gözüken Zeytûnzâde Tefik Efendi'nin başkanlığının sürdüğü anlaşılmaktadır⁽⁸⁾.

Eskişehir Ticaret Odası yönetim kurulu başkan ve üyelerine ilişkin mevcut bilgiler, halen oda kayıtlarında

1923 yılından başlamaktadır. Çünkü Yunanlılar, 31 Ağustos - 1 Eylül 1922 günlerinde şehri terkederken, ovadaki pek çok mahalleyi ateşe vermişler; bu arada oda kayıtları da yanmıştır. Hüdâvendigâr salnâmelerine dayanarak çıkarılan kayıtlarla, bu eksikliğin 1894 ... 1908 yılları arasındaki 14 yıllık bölümü giderilmiş olmaktadır. 1908 ... 1922 yılları arasındaki bölümün bulunması, bir başka araştırmanın konusu olacaktır⁽⁹⁾.

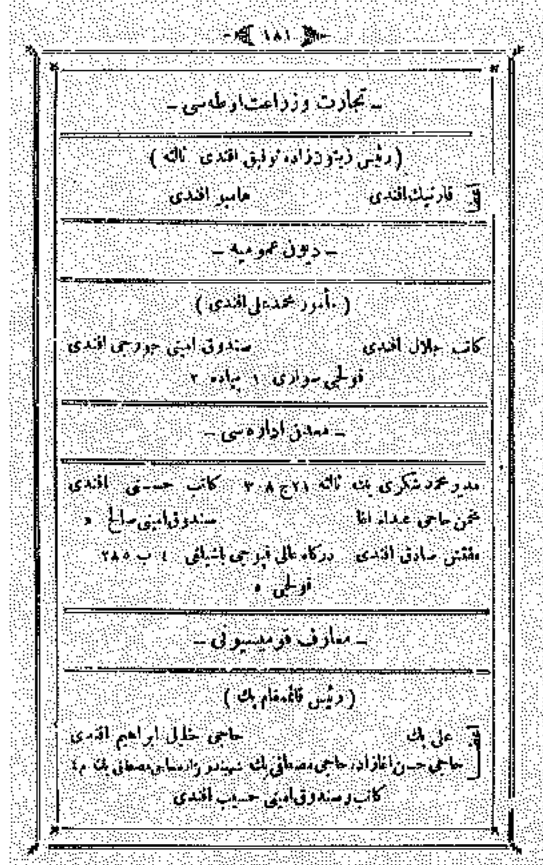
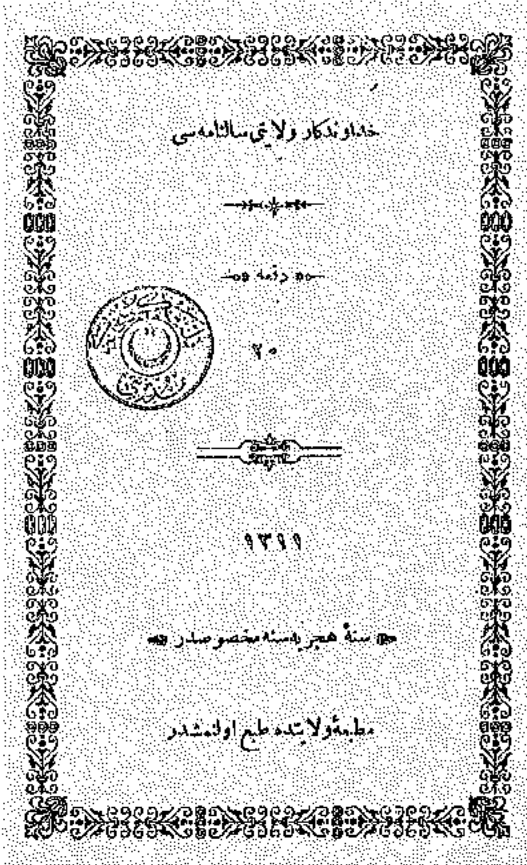
Hamamıyolu Caddesi'nde Manifaturacılar Çarşısı ve Pazar yeri

Köprübaşı (20. yüzyıl başları)

Hicrî 1315'ten 1325'e değin Hüdâvendigâr salnâmelerinde yer alan **Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası Başkan ve Yönetim Kurulu üyeleri** adları, aşağıda liste halinde verilmektedir. Hicrî 1325 tarihli salnâmede Odanın adı "Eskişehir Ticaret Odası" olarak geçmektedir; bu yıl Ziraat Odası'nın bünyeden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Hüdâvendigâr Salnâmesi'nin				Karşılık gelen Milâdî
Numarası	Hicrî yılı	Sayfa No	Yönetim Kurulu başkan ve üyeleri	yıllar ve gün sayıları ⁽⁹⁾
20	1311	181	Reis : Zeytûnzâde Tefvik Efendi Âzâlar : Karnik Efendi, Hampo Efendi	1893 (170) / 1894 (185)
21	1312		Bilgi yok	1894 (180) / 1895 (174)
22	1313	306	Reis : Zeytûnzâde Tefvik Efendi Âzâlar : Habip Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İstapan Ağa	1895 (191) / 1896 (163)
23	1314	238	Reis : Zeytûnzâde Tefvik Efendi Âzâlar : Habip Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İstapan Ağa	1896 (203) / 1897 (152)
24	1315	228 - 229	Reis : Habip Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Karnik Efendi, Hacı Mustafa Bey Kâtip : Süleyman Sami Efendi Odacı : Süleyman Ağa	1897 (213) / 1898 (141)
25	1316	153	Reis : Habip Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Karnik Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Hacı Mustafa Bey Kâtip : Süleyman Efendi Odacı : Süleyman Ağa	1898 (224) / 1899 (131)
26	1317	196 - 197	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İşçibaşizâde Hakkı Efendi, Karnik Agopyan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1899 (234) / 1900 (120)
27	1318	199	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İşçibaşizâde Hakkı Efendi, Karnik Agopyan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1900 (245) / 1901 (109)
28	1319	202	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Habip Efendi, İşçibaşizâde Hakkı Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Matosyan Setrak Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1901 (256) / 1902 (99)
29	1320	204	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Hakkı Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Setrak Durmasyan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1902 (266) / 1903 (88)
30	1321	212	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Hakkı Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Setrak Durmasyan Efendi, Ziraat muallimi Hasan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1903 (277) / 1904 (77)
31	1322	198	Reis : Osman Bey Âzâlar : Hâfız Ali Efendi, Hristaki Suvabidi Efendi, Süleyman Efendi, Kevork Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1904 (289) / 1905 (66)
32	1323	204	Reis : Osman Bey Âzâlar : Mehmed Efendi, Hristaki Suvabidi Efendi, Hacı Kerim Ağa Kâtip : Süleyman Efendi	1905 (299) / 1906 (55)
33	1324		Bilgi yok	1906 (310) / 1907 (44)
34	1325	488	Reis : Sadık Efendi Âzâlar : Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Osman Ağa, Yorgi Efendi, Karnik Agopyan Efendi Kâtip : Süleyman Sami Efendi Mübaşir : Hamdi Efendi	1907 (321) / 1908 (34)

Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası Hicri 1311 (Milâdi 1893/94) yılı ilk Yönetim Kurulu

Hüda'endigar (Bursa) Vilâyeti Sâlnâmesi kapağı ve 181. sayfası :

- Ticâret ve Zirâ'at Odası -

Reis (başkan) : Zeytûnzâde Teyfik Efendi

A'zâ (üyeler) : Karnik Efendi, Hampo Efendi

Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası

Hicri 1313 (Milâdi 1895/96) yılı Yönetim Kurulu

Hüda'endigar (Bursa) Vilâyeti Sâlnâmesi kapağı ve 306. sayfası :

- Ticâret ve Zirâ'at Odası -

Reis (başkan) : (Zeytûnzâde) Teyfik Efendi

A'zâ (üyeler) : Habib Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İstefan Ağa

Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası

Hicri 1314 (Milâdi 1896/97) yılı Yönetim Kurulu

Hüda'endigar (Bursa) Vilâyeti Sâlnâmesi kapağı ve 238. sayfası :

- Zirâ'at ve Ticâret Odası -

Reis (başkan) : (Zeytûnzâde) Teyfik Efendi

A'zâ (üyeler) : Habib Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İstefan Ağa

- ۲۰۶ -

- دائرة بلدية -

(رئیس توری بلد)

کاتب مصطفی زاده محمد افلا
لوئی قلی حاجی احمد و
ولی بکرزاده ولی بلد
بالا سیران حاجک افندی
کاتب مصطفی زمری

سندوق امینی صادق
مفتش و جانش
- زراعت باقی شده بی -

(رئیس افسار زاده محمد افندی)

حاجی حافظ افندی
حاجی کاتبی عباد
طریق کاتب حافظ محمد شوق افندی

- تجارت و زراعت او طه بی -

(رئیس توفیق افندی)

حبيب افندی
پورکی میراحمدی افندی
استبان انا

- محکمه تجارت -

(رئیس جومر افندی)

حاجی مصطفی بلد
توفیق افندی
پورکی توفیق افندی
دیگری مصطفی افندی

خداوندگار ولایتی سالنامه بی

۲۲

۱۳۱۲

سنة هجرية مضمومة

مطبعة ولايتيه طبع اولنشدور

۲۲۸۶

کاتب مصطفی زمری و
و معاون سلیمان سامی و
مفتش و جانش
- زراعت باقی شده بی -

(رئیس افسار زاده محمد افندی)

حبيب افندی و
عاصی کاتبی عباد آقا افندی
و رفیق محمد بهادری و
طریق کاتبی خلیل ابراهیم

- زراعت و تجارت او طه بی -

(رئیس توفیق افندی)

حبيب افندی
پورکی میراحمدی افندی
استبان انا

- محکمه تجارت -

(رئیس - یو - تروس افندی)
کاتب حقوی شاهان باذر نازیدن

سایر مستان بکرزاده حاجی بلک
قانونیک آفرینان افندی
باشی کاتب سیمون
مناظر

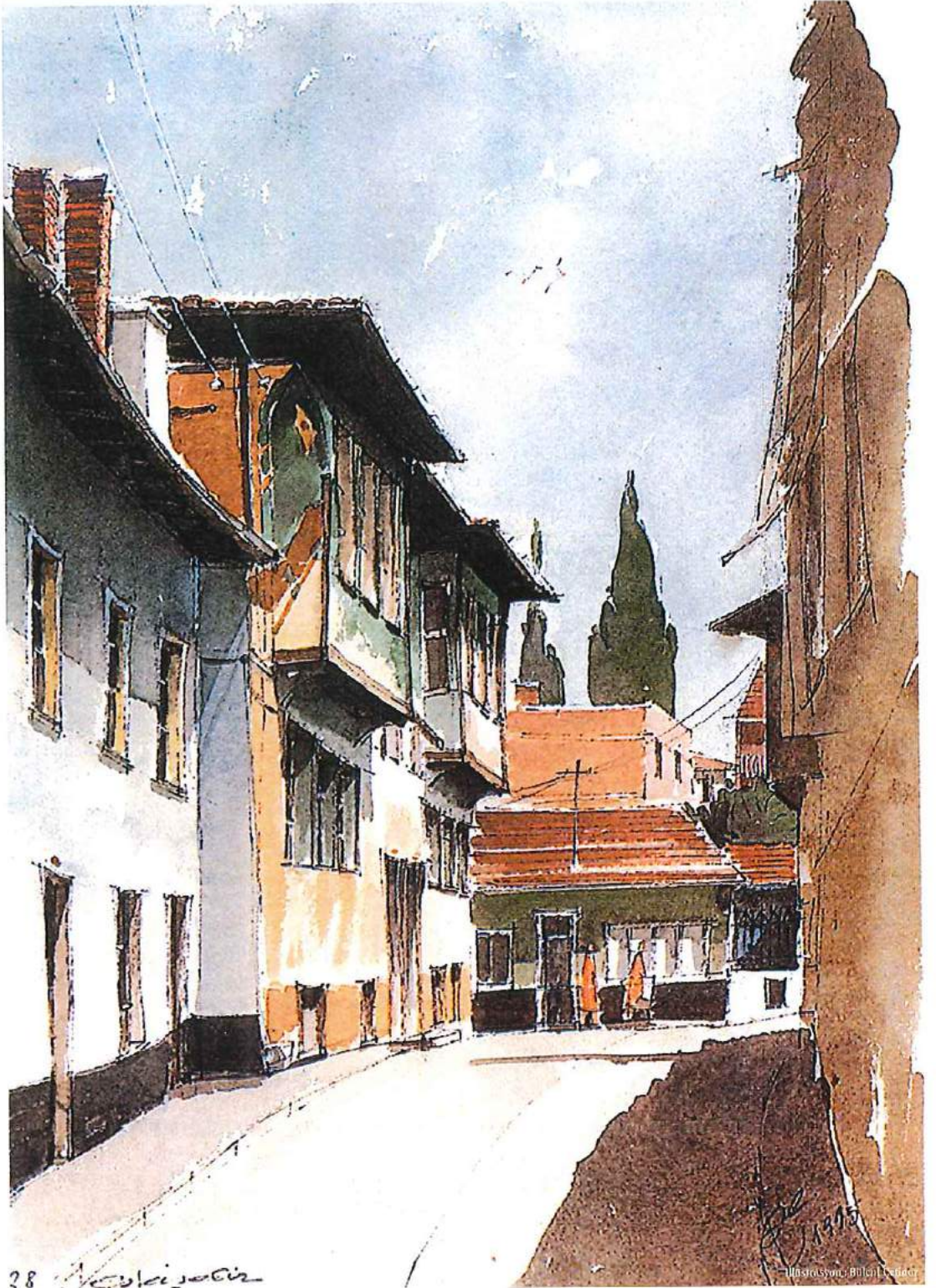
خداوندگار ولایتی سالنامه بی

۲۳

۱۳۱۴

سنة هجرية مضمومة

مطبعة ولايتيه طبع اولنشدور

Odunpazarı'ndan

DİPNOTLAR

- (1) Mehmed Cavid, "Ticaret Odaları" Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâ'iyye Mecmuası, Cilt I, Sayı 2, sayfa 201-202
- (2) Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, Rûmî 1306 (sayfa 116)
Osmanlı Bankası Eskişehir Şubesi epey sonra, 1904'te açılmıştır [Bkz. Bank-ı Osmanî-i Şahane / Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası, André Autheman (Çeviri: Ali Berktaş), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2002].
- (3) Örneğin, 1890 yılında tahıl üretim alanı yaklaşık 25.000 dönüm iken -demiryolunun işletmeye açılmasından sekiz yıl sonra- 1900 yılında 10 misli artarak 250.000 dönüme ulaşmıştır. Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'nin tarımı geliştirmek için köylülere ucuz fiyatla pulluk, tırpan ve biçerdöver gibi araçlar sağlaması üretim artışını hızlandırmış ve Eskişehir -başta İstanbul olmak üzere- ülkenin tahıl gereksinmesini karşılayan bellibaşlı merkezlerden biri haline gelmiştir.
- (4) Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Matbaa-i Vilâyet, Hicrî 1311 (sayfa 181). Yönetim kurulu başkanı Zeytûnzâde Tevfik Efendi, Eskişehir'in tanınmış sanayicilerinden Yavuz Zeytinoglu'nun dedesinin ağabeyidir. Yönetim kurulundaki her iki üye de Ermeni asıllıdır; Hampo, Hamparsum adının kısaltılmışıdır (İbrahim yerine İbo denilmesi gibi). Karnik Agopyan Efendi, Eskişehir'in tanınmış tüccarlarından.
- (5) Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin pek çok vilâyeti elinden çıkmış, devletin elinde yalnızca Anadolu ve Trakya kalmıştı. Bunun üzerine yeni bir idari düzenleme yapılarak Anadolu 13 vilâyet ve 15 müstakil Mutasarrıflığa ayrılmıştı. Eskişehir de 1 Nisan 1915'te "bağımsız Mutasarrıflık" (livâ) olmuştu. "Mutasarrıf" validen küçük, kaymakamdan büyük bir idari rütbe sahipti. Konuyla ilgili irâde-i seniyye'nin metni şöyledir (Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DM.IUM. 1333.5.16-45-1/1) :
"Eskişehir Kazası müstakil livâ hâline ifrâğ ve Ankara Vilâyetine tâbî Mihalıççık ve Sivrihisar kazaları livâ-yı uezkâre ilhâk olmuştur. İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Dâhilîye Nâzırı memûrdur.
19 Mart 1331" (1 Nisan 1915)
- (6) Hüdâvendigâr salnâmeleri -basılı eserler olmasına karşın- İstanbul'daki en büyük ve ünlü kütüphanelerde bile birer ikiye bulunmakta, bir yerde takım olarak bulmak mümkün olamamaktadır. Dahası yaptığımız araştırmada, kimi kütüphanelerde kayden gözüktüğü halde fiilen bulunmadığı görülmüştür.
- (7) Hacı Mehmed Ağazâde Habîp Hakkı Efendi, Eskişehir'in varlıklı ve saygın tüccarlarından. O dönemde Köprübaşı'nda -bugünkü Tepebaşı Belediyesi binasının karşı tarafında ve Sarar İşhanı'nın bulunduğu yerde- çok sayıda dükkânı vardır. İstefan Ağa Ermeni, Mızancı Efendi Rum asıllıdır.
- (8) Söz konusu salnâmenin 246. sayfasında, Zeytûnzâde Tevfik Efendi "Ziraat Bank Şubesi Reisi (müdüğü)" olarak yer almaktadır. Bunun, odamı müsaadeyle gerçekleştiren bir geçici görev olduğu kanısındayız.
- (9) Hüdâvendigâr salnâmelerinin çıkarıldığı Hicrî yıllar, Milâdî takvimde birbirini izleyen iki yıla isabet etmektedir. Yani, her Hicrî yılın günlerinin bir bölümü bir Milâdî yıla, kalan günleri de izleyen Milâdî yıla girmektedir. Parantez içinde verilen sayılar, o yıla giren gün sayısını göstermektedir.
- (10) Kâzım Öztürk, "Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)" adlı eserinde (III.Cilt, sayfa 321-322) Eskişehir milletvekili Ali Ulvi Bayraktar'ın özgeçmişini verirken, kendisinin 1910'da Eskişehir Ticaret Odası başkanlığına seçildiğini ve bu görevi 1924 yılına değin sürdürdüğünü yazmaktadır. Ancak, bu bilgiyi bir başka kaynaktan doğrulamak ve yönetim kurulu üyelerinin adlarını bulmak gerekmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

Lületaşının Geçmişi

Eskişehir'in ekonomik yaşamında -tarım, ticaret ve sanayi yanında- kentin zengin maden yatakları da önemli bir role sahiptir. Bu maden kaynaklarının başlıcalarını oluşturan bor, manyezit, krom, perlit, manganez ve lületaşı içinde, tarihsel gelişimine göre en eskisi lületaşıdır.

Beyaz, çok yumuşak, sudan hafif ve cilâlanabilir bir taş olan lületaşı, madencilikte "**sepiyolit**" olarak anılan bir magnezyum minerali olup esas itibarıyla hidratlı bir "**magnezyum silikat**" tır. Türkiye'den başka ülkelerde de bulunmakla birlikte en safı, en kaliteli ve en hafifi Eskişehir'de çıkarılanıdır. Eski kayıtlara göre Eskişehir'in, Mihaliççık ve İnönü yöresindeki kasaba ve köylerinde çıkarılıyordu⁽¹⁾. Lületaşı, 10-100 metre kadar derinlikte, genellikle kırmızı renkli toprak içine serpilmiş halde irili ufaklı yumrular halinde bulunur⁽²⁾. Açılan kuyularda çeşitli derinliklerde ve değişik istikametlerde galeriler kazılır ve lületaşı yumruları sepetler içine toplanır. İçinde sürekli su olan galeriler "**sulu galeri**" olarak adlandırılır; bunların taşları daha kaliteli olur. Büyüklüklerine göre -büyükten küçüğe doğru- **sıramalı** (yada **sırmalı**), **birimbirlik**, **pamuklu**, **daneli**, **orta**, **cılız**, **dökme** gibi çeşitlere ayrılır. Topraktan çıkarıldıktan sonra sivri uçlu bir çekiçle toprağı temizlenen ve suyla yıkanan taşlar, "**tahra**" adı verilen küçük bir satırla suyun çıkaramadığı pisliklerinden ve çıkıntılardan arındırılır. Daha sonra yüzeyleri bıçağın tersiyle "**araçlanıp**" (pürüzlerinden arındırılıp) keçeyle "**abalananarak**" (ovularak) parlatılır ve üzerlerine balmumu sürülerek cilâlandıktan sonra, türlerine göre sandıklara konulur. Sandıkların ölçüleri aynı olmakla birlikte -türlerine göre taş büyüklükleri değiştiğinden- kapasiteleri her tür için farklıdır. Çıkarıldığı anda yaş sabun gibi yumuşak olan taş, açıkta bırakıldığında sertleşir. Suya konulduğunda yeniden yumuşar ve yaş sabun sertliğinde, kolaylıkla işlenebilir hale gelir.

Lületaşından yapılan el işi ürünler, başta lüle, pipo ve sigara ağızlığı olmak üzere kolye, broş, küpe, tesbih, bilezik ve küçük heykellerdir⁽³⁾. Eskilerde tütün içmek amacıyla lüle yapımında kullanıldığı için bu adı almışsa da, Eskişehir'de çıktığı için "**Eskişehir taşı**" olarak da anılır. Eskişehir taşıyla ilgili kimi eski belgelerde "**... istife ma'deni demekle ma'ruf...**" (istife madeni diye bilinen) ifadesine rastlanmaktadır⁽⁴⁾. Nitekim 1834 yılındaki Frigya gezisi sırasında Eskişehir'e uğrayan ünlü gezgin **Texier** de -gezi kitabında- bu taşta Mihaliççık'ta "**istife lülesi**" dendiğini yazmıştır⁽⁵⁾. Halk arasında "**patat**" ve "**aktaş**" da denilir.

12. yüzyılın sonlarında Önyasya ve Anadolu gezisinde Eskişehir'e de uğrayan **el-Herevî**, seyahat notlarını topladığı eserinde buradaki ılıcadan ve lületaşından söz etmektedir⁽⁶⁾. Ancak **Evliya Çelebi** (1611-1682) ünlü **Seyahatnâme**'sinde, Eskişehir'i anlatırken bu madenden hiç söz etmemiştir. Bununla birlikte lületaşının 18.yüzyılda ciddi ölçüde işletildiği, dışsatımının gerçekleştirildiği ve ilk lületaşı piponun bu dönemde yapıldığı bilinmektedir⁽⁷⁾. Avrupa'da lületaşına olan ilginin çoğalmasa, Eskişehir'de bu sektördeki çalışan sayısının 3-4 kat artmasına ve kuyuların çevresinde işçi konutları şeklinde yeni yerleşim alanlarının doğmasına neden olmuştur.

Osmanlı döneminde lületaşı işletmeciliği devlet tekelineydi; ya "emaneten" işletilmekte ya da ocaklar belli bir kira karşılığında "mültezim"e verilmekteydi⁽⁸⁾. Ancak 19. yüzyılda yaygın olarak "iltizam" şeklinde işletilmekteydi. 1834'de -50 parçadan oluşan- bir sandık lületaşı 625 Frank'a ihraç edilmekteydi ki bu o dönemde iyi bir paraydı ve Osmanlı piyasasına göre 2.500 kuruş etmekteydi⁽⁹⁾.

Demiryolu gelene kadar, tüccarlar tarafından Eskişehir'de satın alınan lületaşı sandıkları, katır ve deve sırtında Karamürsel ve İzmit üzerinden İstanbul'a getirili-

Lületaş işleme atelyesi

Bu fotoğraf, *Ma'lûmât* dergisinin 7 Eylül 1311 (Milâdî 19.9.1895) tarihli 13. sayısında yayımlanmıştır (sayfa 257). Resmin altında "*Lületaş ma'deni müstahsilâtının Eskişehir tüccâr mağazalarının birinde yerli amele tarafından işlendiği*" yazıyor. Taşların iriliği dikkat çekmekte ve atelye olarak bir evin salonunun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

yor; buradan **Viyana, Budapeşte ve Belgrad'a** sevk ediliyordu. Avusturya'nın gümrük vergisi almaması, Viyana'nın lületaş ticaretinin merkezi olmasını sağlamıştır. Burası aynı zamanda lületaşını en güzel ve en ince işleyen merkezdir; burada yapılan ürünler Avrupa ve Amerika pazarlarında satışa sunulmaktadır. 19. yüzyıl ortalarında Viyana'da bin kadar lületaş işleme ustası bulunduğu, aynı yıllarda Eskişehir'deki lületaş ocaklarında 10.000 dolayında işçi çalıştığı, işçi konutlarının sayısının da altı bine ulaştığı söylenir.

Bu dönemde lületaş ocaklarından çıkarılan taşların hemen hemen tamamı "ham olarak" ihraç edilmekteydi. Lületaş esnafı üç sınıfı : Taşı kuyulardan çıkaran işçi, çıkarılan taşı temizleyip sandıklayan lüleci esnafı ve ihracatçı tüccar.. Taşı çıkaran işçiler, ancak kendilerine peşin para verildiğinde çalışabilmekte; lületaş işleyen esnaf ise bu işlemeciliği kısmen dükkânlarında, ama

daha çok evlerinde yapmakta ve geçimlerini kıt kanaat sağlamaktaydılar. Bu işte esas parayı lületaş tüccarı kazanmaktaydı.

Lületaşının kuyulardan elde edilen işlenmemiş ham değerinden "**öşür**"⁽¹⁰⁾ adı altında kuruşta 4 para ve temizlenip tüccara satıldığında -yine değeri üzerinden- kuruşta önceleri 5 para ve 1843'ten itibaren 2 para **vergi** alınmaktadır. Lületaş 19. yüzyılın ikinci yarısında, Eskişehir yöresinin başlıca ticaret metâi ve halkın en önemli geçim kaynağıdır. Örneğin, Hicrî 1301 tarihli "**Hüdâvendigâr (Bursa) Salnâmesi**"nde, 1298 (Milâdî 1881) yılında Viyana'ya 11.215 sandık lületaş gönderildiğinden, bu sâyede senede 40.000 liraya yakın ihracat geliri sağlandığından ve devletin taşların değeri üzerinden yüzde 15 nisbî vergi aldığından söz edilmektedir. Şehirde -bu vergiyi toplamakla görevli- müdürlük düzeyinde kurulmuş bir "**Maden İdaresi**" bulunmaktadır.

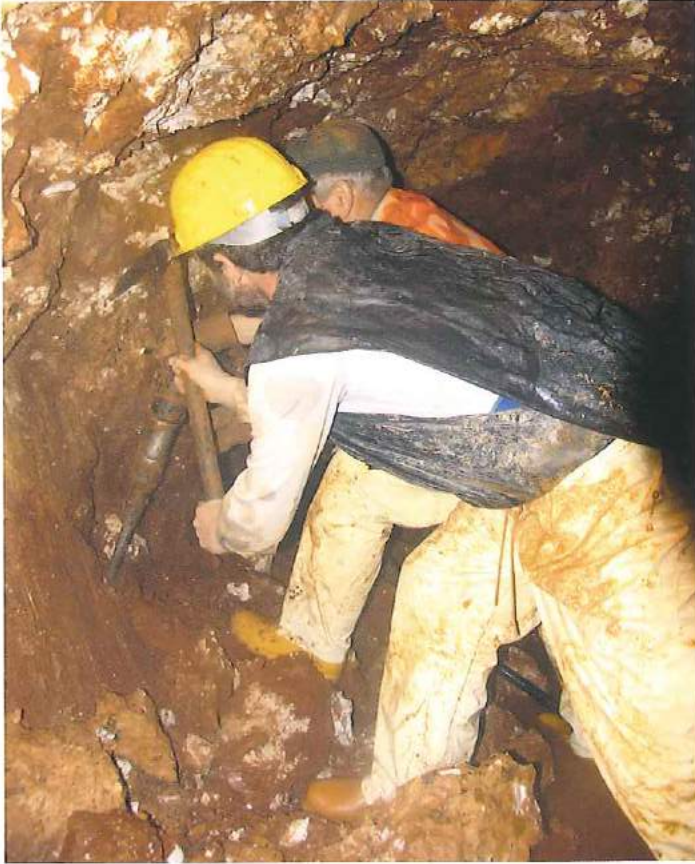
Viyana'ya lületaşı gönderen tüccar, mallarını, biri Yahudi, öbürü Bulgar, bir diğeri de Eskişehirli bir Ermeni olan üç komisyoncuya vermekte ve karşılığında yüzde 15 fazla bir miktar avans almaktadır. Komisyoncu daha sonra, türlerine göre ayrılıp sandıklara yerleştirilmiş olan lületaşlarını sandık sandık satıp parasını lüleci tüccara göndermekte ve satıştan yüzde 10 komisyon almaktadır. O dönemde Avrupa, zahmetle ve istisnaî olarak ulaşılabilen bir uzak bölgedir. Yerli tüccarın -dil sorunu, yol ve konaklama masraflarının yüksekliği, çekingenlik vb.. nedenlerle- Viyana'ya gidemiyerek mallarını bu araçlara göndermesi, gitse bile o partinin en son sandığı satılana dek orada kalamaması, komisyoncuların lületaşını gerçekte ne zaman ve kaçta sattıklarını soruşturup öğrenme olanağını da ortadan kaldırmaktadır⁽¹¹⁾.

Bütün bu olumsuzluklar kimi Eskişehirli aileleri -genel teamülün dışına çıkarak- lületaşını -mevcut üç komisyoncu kanalıyla değil- doğrudan ihraç etme olanaklarını araştırmaya sevk etmiş; aralarında Viyana'ya temsilci gönderenler, dahası orada ofis açanlar bile olmuştur. Bu ofislerden birkaçının 1930'lu yıllara değin açık kaldığı bilinmektedir..

Osman Denizköpüğü (Öl. 1960)

1940'lı yılların sonunda İtalya'ya giderek lületaşının nasıl işlendiğini araştırıp öğrenen ve Eskişehir'de uygulamaya koyan ilk lületaşı ustasıdır. Nafiz Denizköpüğü, Artist İsmail ve İsmet Bekler gibi birbirinden değerli pek çok lületaşı ustası yetiştirmiştir.

Galeride lületaşının çıkarılması ve suyla yıkandıktan sonra "tahra"yla temizlenmesi

19. yüzyıl Osmanlı lüleleri

Avusturya, boy 25 cm

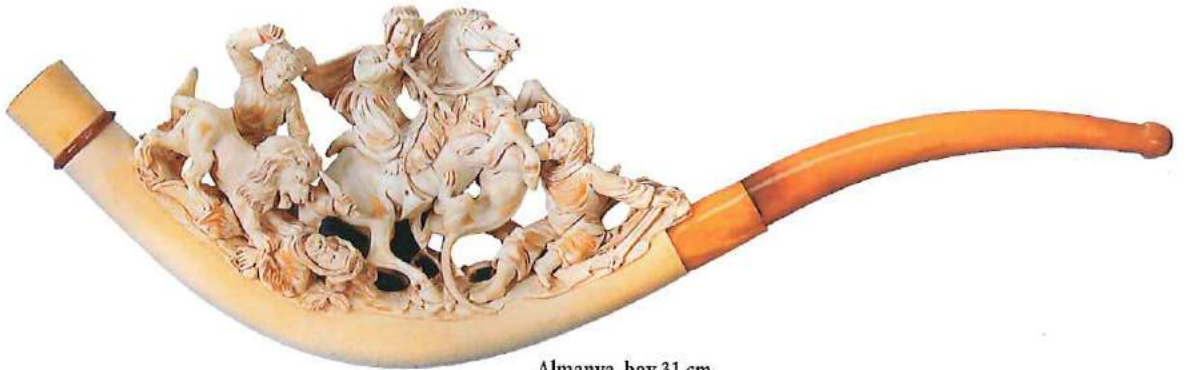
Avusturya, boy 28,5 cm

Viyana 1885, boy 16 cm

Fransa 1870, boy 34 cm

Almanya, boy 31 cm

19. yüzyılın son yıllarında Avrupa'da yapılmış lüle taşı pipo ve ağızlıklardan örnekler

Hicrî 1301 (Milâdî 1883/84) yılı HÜDÂVENDİGÂR (Bursa) VİLÂYETİ SALNÂMESİ'nin 320 - 322'nci sayfalarında yer alan bilgi notu.

Metnin üslûbu aynen korunmuş, yalnızca günümüzde kullanılmayan, anlaşılması zor kimi sözcükler yerine yenileri yerleştirilmiştir.

Eskişehir Lületaşı Ma'deni

Geliri		Masrafları		Gönderimleri	
Parça	Kuruş	Parça	Kuruş	Parça	Kuruş
30	474 240	-	73 242	30	400 998

Doksansekiz senesi zarfında lületaşı tüccarı tarafından Viyana'ya onbırbın iktyüzonbeş sandık ma'den gönderilmiştir. Ma'den ocaklarında yirmi kulaç (20x1,89=37,8 m) kadar kuyu hafriyle taşçıların çıkarıp lüleci esnafına ve lüleci esnafının dahî işledikten sonra tüccârına satdıkları lületaşlarının kıymetinden **yüzde onbeş** kuruş hesabıyla **nisbî vergi** alınır. Lületaşlarının en a'lâsına "sıramalı", ortasına "birimbirlik", aşağısına "penbeli ve cılâlı dökme" ve en aşağısına "ünit ve cılız dökme" denilir. Bunların birincisinden onbırbinci nev'ine kadar cinsleri ayrılarak sandıklara konulur.

Ma'den ocaklarındaki kuyuların hafriyâtı ilerledikçe ortaya çıkmakta olan suyun atılması için makineli tulumba kullanılmış ise de kuvvetlice cereyân etmesi nedeniyle bir fayda görülmemekte olduğundan, tulumbanın kullanımından vazgeçilmiştir.

Lületaşı tüccârı lüleci esnafından satın aldıkları işlenmiş lületaşlarını yaz günlerinde sergilerde ve kışın buna mahsus tandirlarda kurutduktan sonra, lüleci kalfaları eliyle ve ıslak abalar ile kurumuş olan söz konusu taşların üzerlerinde bulunan leke ve tozları sildirip sonra kuru abalar üzerine balmumu sürerek cılâlarını verirler. Bu cılâlanmış taşlar tüccar tarafından **onbir cins**e ayrılır ve bir ölçüde yapılmakta olan sandıklara bir kat pamuk, bir kat taş istif edilerek marka ve numaraları üzerlerine yazılıp çenberleri mihlândıktan sonra katırcı ve deveçi ile ve **Karamürsel ve İzmit yoluyla İstanbul'a** ve oradan da **Viyana'ya** gönderilir. Viyana'da işbu taşlar fabrikalarında lüle ve sigara i'mâl ve kehribarları ilâve edilerek mahfazalarına konulup Londra ve Paris ve Amerika ve Hindistan'da bulunan tüccârına gönderilmekte ve ba'zen İstanbul'a dahî verilmektedir.

İşbu lületaşı ma'deni için beher sene Eskişehir'e Viyana'dan **kırkbin liraya yakın** akçe gönderilmektedir.

Eskişehir Ma'deni İdâresi Memurları :

Ma'den müdürü Hüseyin Hüsnî Efendi, ma'den kâtibi Hulûsî Efendi, mu'âyene memuru Hacı Abdullah Ağa, sandık emîni Sâlih Efendi, ocaklar müfettişi Râfet Bey.

Viyana'ya İşlenmiş Lületaşı Gönderen Tüccârın Adları :

Cemâlcizâde Halîl Ağa, Koca Alîzâde Hacı Hâfız Efendi, Hacı Ken'ânzâde Hacı Mustafa Ağa, Tüfekcizâde Hacı Ali Ağa, Mihaliçli Hüseyin Ağa, Kuyumcuoğlu Mösyö Hristaki, Kuyumcuoğlu Mösyö Mihailaki, Prançuoğlu Sava Efendi, Mösyö Kariskon, Mösyö Hampo, Mösyö Rakos Nalbantyan, Mösyö Karnik Agopyan, Mösyö Ohannes, Mösyö Tomsonivan, Andonaki Efendi.

19. yüzyıl sonlarında Eskişehir'deki bir lületaşı işleme atelyesi
Ocakta çıkarılan lületaşları yıkanıp temizlendikten sonra tûr ve boylarına göre ayrılıyor, sandıklara dolduruluyor ve çoklukla Viyana'ya ihraç ediliyordu. Eski kartpostalda bu tûr bir lületaşı işleme atelyesinde çalışan işçiler ve onlara tepeden bakan halleriyle iki Viyanalı tüccar görülmektedir.

Eski lületaşı ocakları

Fotoğraf, Ma'lûmât dergisinin 7 Eylül 1311 (Milâdî 19.9.1895) tarihli 13. sayısında yayımlanmıştır (sayfa 256).

Resmin altındaki eskitirkeçe ibarede "Eskişehir'in lületaşı ma'deni ocaklarında işleyen ameleinin ma'den kuyularından çıkıp ikametgâhlarına avdetleri" yazmaktadır.

DİPNOTLAR

- (1) Günümüzde belli başlı lüle taşı ocakları Gökdere, Kızılcaören, Gündüzler, Sepetçi, Margı (Kozlubel), Söğütçük, Başören, Karahöyük, Karaçay, Gökçeoğlu, Karatepe, Türkmenotkat, Yörükakçayır, Nemli, Kütmbet, Yeniköy'dedir.. Eski lüle taşı ocakları "açık ocak" biçimindedir; galeri usulü ocaklar sonradan kullanılmıştır. Ocaktan taş çıkarma, bugün de eski ilkel yöntemlerle ve zor koşullar altında gerçekleştirilmektedir. Kimi galerilerin (tünellerin) uzunluğu 400 metreyi bulur ve plansız açıldıkları için zaman zaman başka galerilerle kesişirler. Ocaktan taş çıkarmak için, önce 20-25 m derünlükte bir kuyu açılır. Kuyunun ağzına, aşağıya inip çıkmak için iskele kurulur. Üstüne, aşağıdan kovalarla verilecek taş, toprak ve suyu almak için basit bir makara düzeni yapılır. Daha sonra özel kazımlarla değişik istikametlerde galerilerin açılmasına başlanır. Kuyu ve tünellerde çökme olayı nâdiren meydana gelmektedir. Sulu ocaklarda çalışmak daha zordur; suyu boşaltmak için kimi zaman motopomp kullanılır.
- (2) Günümüzde boz ve devettiyü adı verilen topraktan iyi kalitede taş gelmektedir. Büyüklükleri, patates boyutundan insan başı büyüklüğüne değin değişir. Daha büyük olanları nâdirdir. Büyük boy pipo yapımında kullanılan "pamuklu" boyunun 35 - 80 katı büyüklüğündeki -çok seyrek olarak çıkan- bu taşlara "omuzlama" ve "budama" denilmektedir. Lüle taşı ocaktan çıkaran işçilere patalcı denir. Lüle taşı câmiasında patalcılığın bereketsiz bir meslek olduğu kanısı yaygındır.
- (3) Taşın emici özelliği nedeniyle tütündeki nikotini tutması ve bunun sonucu içildikçe kehribar sarısı bir renk alması, pipo yapımında ek bir tercih nedeni oluşturuyordu. Pipoların üzerlerine ünlü öykülerin, tanınmış kişilerin büstlerinin, mimari eserlerin, güzel kadınların, çeşitli hayvanların figürleri işleniyordu. Eskişehir'de bu işlemcilik 1950'den sonra gelişmeye başlamıştır. Ham lüle taşı dışıatımı, o dönemde Eskişehir Sanayi Odası yönetim kuruluunda bulunan merhum Mümtaz Zeytinoğlu'nun gayretleri sonucu 1972'den itibaren yasaklanmış bulunmaktadır. Bugün Eskişehir'de 30 dolayında lüle taşı işleme atelyesi vardır. Ancak lüle taşı ustalarının sayısı -ne yazık ki- günümüzde giderek azalmaktadır. Kendileri de emeklerinin ve sanatlarının karşılığını tam alamayan ustalar, çıkarak bulmakta zorlanmaktadırlar; çünkü gençler onlar kadar sabırlı değildir. Hepsinin dile getirdiği ortak düşüncce, 10-15 yıl içinde lüle taşı işleyen ustanın kalmayacağı merkezindedir.
- (4) Örneğin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hicri 1252 (Milâdi 1836) tarihli HAT. 568 / 27869 no'lu belge "...Eskişehir ve İnönü kazalarında kâin olup Darbhâne-i Âmir'e den zabı ve idâre olunan istife ma'âdeni dinmekle un'ırf beyaz lüle taşı ma'deminin..." sözleriyle başlamaktadır.
- (5) TEXIER Charles, Küçük Asya (çeviren Ali Suad), Cilt II, İstanbul, Matbaa-i Âmir'e, 1339 (sayfa 348).
- (6) Tütün Amerika'dan Avrupa'ya 15.yüzyılın sonlarında getirildiğine göre, lüle taşının o dönemde lüle veya pipo yapımında kullanılmadığı kesindir. Ne anaçla kullanıldığı tesbit edemedik.. Peçevi Tarih'i'nde tütünün İstanbul'a Hicri 1009 (Milâdi 1600) yılında İngilizler tarafından getirildiği ve başlangıçta kimi tıbbi hastalıklara ilâç diye satıldığı yazılır.
- (7) Sultan 3. Ahmed (1703-1730) 1723'te, Macar gezgini Kont Andráş'y'e ham Eskişehir taşı hediye eder. Kont'un pipo meraklısı arkadaşı Karon Kowates bu taşlardan, bugün Budapeşte Müzesi'nde sergilenmekte olan pipoları yapmıştır.
- (8) Emanet, tüm geliri Hazine'ye ait olan ve bir hizmet karşılığında işletmeye verilen mükataa ve tımar'lara verilen addır. "Mukaata'a" (kesim), bir kira sözleşmesidir; bununla bir toprağın işletilmesi, önceden saptanan bir ücret karşılığında başkasına bırakılmakta; ancak kiracı bu arazi üzerine kendi özel mülkü olmak kaydıyla bina yapabilmekte ve ağaç dikiabilmektedir. Kiracı bu toprağı vârislerine bırakabildiği gibi, yapı ve ağaçlar üzerinde sınırsız mülkiyet hakkına sahiptir. Kiralayan bu arazi için her yıl belli bir ücret "icâre-i zemin" (yer kirası) ödemektedir. Mükataaların vergi geliri karşılığı kiralınmasına iltizam denirdi ki bunu kiralayan mültezim, Hazine'ye belirlenen miktar kadar vergi verir, gelirin kalanı kendisine ait olurdu. İltizam bedeli peşin olarak alınabildiği gibi, belirlenen vadelerde taksitle de alınabildi. Zengin tüccar veya sarraftan biri mültezime kefil olurdu. İşletmenin kiraya verilmesi açık artırımla da yapılabiliyordu. İltizamda mülkiyet devlete ait olmakla birlikte süre çok uzun olabilmekteydi. Mültezimler, genellikle zengin kişilerdi. Mehmed Hâşim Hicri 1214 (Milâdi 1799) tarihli "Tuhfe-i Midâd" (Mürekkap armağanı) adlı kitabında, Eskişehir'den söz ederken: "Eski ve harap bir kasabadır. İsanları fakirlikten şehrin taşından tütün çubuğı illesi ve tesbîl imal edip satışıyla geçirirler" demektedir.
- (9) TEXIER Charles, Küçük Asya (çeviren Ali Suad), Cilt II, Matbaa-i Âmir'e, İstanbul, 1339 (sayfa 348). Metinde belirttiğimiz gibi, her tür için sandık kapasitesi farklıdır. Faruk Şükrü Yersel, Eskişehir adlı kitabının 12. sayfasında, bir sandıkta ortalama olarak 40 parça sıranalı, 80 parça birimbirlik, 150 parça pamuklu, 280 parça daneli ve 800 - 1000 parça cız türü taş bulunduğunu yazmaktadır. Sandıklara doldurulurken -birbirlerine çarpıp kırılmaları için- taşlar bir kat pamuk, bir kat taş şeklinde istif edilmektedir. Daha sonra sandıkların üzerine marka ve numaraları yazılıp çemberleri mühlanmaktadır.
- (10) Öşür, Arapça "ondalık" anlamındaki "aşar" sözcüğünün dilimizdeki bozulmuş şeklidir. Yüzde 10 anlamında kullanılır. 1 kuruş = 40 para'dan alınan yüzde 10 vergi 4 para tutar.
- (11) Örneğin 1873'te, Viyana'ya sandığı 700 kuruştan 12.000 sandık lüle taşı ihraç edilmiş; bu satış o yıl Eskişehir'e 84.000 Osmanlı Lirası kazandırmıştır.

Eskişehir'de İlk Yerel Banka

Eskişehir Çiftçi Bankası

İttihad ve Terakki Cemiyeti, uygulamaya çalıştığı "millî iktisad" politikası çerçevesinde, "Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası" adıyla ulusal nitelikte bir devlet bankası kurarak ülkenin ekonomik bağımsızlığı yönünde önemli bir adım attı. Cemiyet bu konudaki çalışmalarını, gerek İstanbul'da gerekse taşrada, ulusal nitelikli başka kredi kurumlarının kurulmasını özendirerek sürdürdü. Bu çerçevede ekonomik açıdan giderek güçlenen Anadolu eşraf ve tüccarı -büyük çiftlik sahiplerini de yanlarına alarak- kredi sorununu çözmeye yönelik arayışlara giriştiler. İttihatçı kimliğiyle tanınan **Eskişehir Mutasarrıfı Zekâî Bey**, Eskişehir'de bir banka kurulması için kentin ilerigelenlerini teşvik etti⁽¹⁾. Banka kurulması hazırlıklarına **Zeytûnzâde Hasan Tahsin**, **Dr. Besim Zühdi Bey**, **Abdullah Sabri Efendi** ve **Hâfız Ömer Efendi** gibi kişiler katıldı. İstanbul basınında, 21 Nisan 1918'de, Eskişehir'de 100.000 Osmanlı Lirası sermayeyle bir çiftçi bankasının kurulmuş olduğu ve yönetim kurulu başkanlığına Hâfız Ömer Efendi'nin seçildiği haberleri yer aldı⁽²⁾. Ancak, kuruluş haberi resmîyet kazanmadı. Bütün çalışmaların tamamlanmasına karşın, bankanın bu tarihte neden kurulamadığını bilemiyoruz.

Altı ay kadar sonra, bankanın kurulması 26 Ekim 1918'de **Meclis-i Vükelâ'nın** (Bakanlar Kurulu'nun) gündemine alındı ve işlemin tamamlanması için, konunun **Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne** (Ticaret ve Tarım Bakanlığı'na) havalesi kararı verildi. Bankanın kurulmasına ilişkin bir "**irâde-i seniyye lâyihası**" (buyruk tasarısı) hazırlandı. Bu lâyihada aynen : "**Merkezi Eskişehir'de olarak nizamnâme-i dâhilîsinin** (içtüzüğünün) **birinci maddesinde muharrer** (yazılı) **husûsât ile istiğâl etmek üzere ellibir sene müddet ve yüzbin lira sermaye ile tüccârdan Zeytûnzâde Hasan Tahsin**

Efendi ve rüfekası (arkadaşları) **tarafından Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi nâmı altında bir şirket teşkiline Şûrâ-yı Devlet** (Danıştay) **ve Meclis-i Vükelâ** (Bakanlar Kurulu) **kararları ile ruhsat verilmiştir**" denilmektedir⁽³⁾. Kimi bürokratik işlemlerin tamamlanmasından sonra bankanın resmî kuruluşunun **31 Aralık 1918'de** gerçekleştiğini görüyoruz⁽⁴⁾.

Banka nizamnâmesinin (tüzüğünün) 1.maddesinde kuruluş amaçları "**köylüye ziraî kredi vermek, ziraat makîneleri ve damızlık hayvan getirtmek, arazi sulaması gerçekleştirmek, orman yetiştirmek, ziraî âlet üretecek imalâthaneler kurmak veya kuracaklara kredi vermek**" şeklinde sıralanmaktadır. Bu ifadeler, çiftçileri yakından ilgilendiren konularda onlara destek vermek amacına yöneliktir. Esasen, şirketin hisse senetleri birer liradan oluşturulmakla, bankaya büyük ölçüde köylülerin sahip olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır⁽⁵⁾. Kuruluşunda banka sermayesinin 12.300 Osmanlı Lirası ödenmiş; bu meblâğ 1920 yılında 40.114,50 liraya ulaşmıştır⁽⁶⁾.

Çiftçiye kredilendirmek amacıyla kurulmuş olmasına karşın, Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı A.Ş. daha çok "**muamelât-ı ticârîyye veya husûsî mahsûlât-ı dâhilîyye**" (ticarî işlemler veya özel iç ürünler) üzerine iş yaptı. Millî Mücadele'nin olağanüstü koşulları içinde 1920 ve 1921 yıllarında zarar etti ve mâlî sıkıntıya girdi.

15 Nisan 1921'de yapılan genel kurul, banka için bir dönüm noktası oldu. Genel kurulda 39.330 lira sermayeye sahip hisse mâliki hazır bulunmuş olmasına karşın, hissedarlardan **Hüseyin Bey** ve bir grup arkadaşı, banka sermayesinin 100.000 liradan 150.000 liraya çıkartılmasını teklif etti. Banka nizamnâmesinin 29 ve 31. maddelerine aykırı olan bu teklif, yine de genel kurulda kabul edildi⁽⁷⁾.

Eskişehir'in 19 Temmuz 1921'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine şirket müdürü, yönetim kurulu üyeleri ve kimi çalışanlar, banka defterlerini ve çeşitli belgeleri yanlarına alarak önce Ankara'ya taşınmışlar, daha sonra oradan Konya'ya geçmişlerdir. Banka, bankacılık faaliyetlerini bir süre Konya'da sürdürmüştür⁽⁶⁾.

Eskişehir Çiftçi Bankası'nın 1921 yılı yönetim kurulu üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır :

Reis-i evvel (Başkan)	: Âlât-ı zirâiyye tâciri (Tarım araçları ticaretiyle uğraşan) Şahabeddin Efendi
Reis vekili ve müdür-i umûmî (Başkan vekili ve genel müdür)	: Tüccârdan şekerçi Mehmed Kayim Efendi
A'zâ (üye)	: Âlât-ı zirâiyye tâciri Hacı Veliyullah Efendi
"	: Tüccârdan Hacı Abdülkerim Efendi
"	: Âlât-ı zirâiyye tâciri Hacı Derviş Mehmed Efendi
"	: Yâvırviran karyesi zürrâinden (Yâvırviran mahallesi çiftçilerinden) Ömer Lütfi Efendi
"	: Şerefiye karyesi zürrâinden Çakır Hasan Efendi
"	: Mahmûdiye karyesi zürrâinden Hacı Nurl Mehmed Efendi ⁽⁷⁾

Bankanın gün geçtikçe güç kaybetmesi, hissedarların zarara uğraması ve yönetimin yolsuzluk yaptığı söylenişinin yayılması üzerine, TBMM Hükûmeti İktisat Vekâleti harekete geçti⁽¹⁰⁾. Mayıs 1921'de bankanın mâlî yapısına ve yönetimine ilişkin bir rapor hazırlandı. Hazırlanan bu raporda Eskişehir Çiftçi Bankası'nın, tarımsal üretim yapanların kredi sorunlarını çözmek amacıyla kurulduğu halde, bu amaç dışında faaliyet gösterdiği; 15 Nisan 1921 tarihli genel kurula sunulan hesap ve bilanço hakkında denetimde bulunan müfettiş Ahmed Refik ve Ârif beylerin sorularına cevap verilmediği; nizamnâmesine aykırı bir biçimde sermayesini 100.000 liradan 150.000 liraya yükselttiği; 178.844 lirası "kredi alacağı" olmak üzere toplam 200.000 lirayı aşan alacağı olmakla birlikte, kasasında yalnızca 115 lira mevcudu kaldığı; İstanbul'daki İtibâr-ı Millî Bankası'nın 20.000 kûsur ve Rusya uyruklu Ali Efendi adlı birinin 1000 lira tutarındaki alacaklarını -talep etmelerine karşın- ödemekten kaçındığı ve idare heyetinin bankayı iyi yönetemediği belirtildi⁽¹¹⁾.

İktisat Vekâleti 31 Mayıs 1922'de bankanın sermaye artırımını geçersiz saydı ve bu kararı hissedarlara duyurmak için önce Ankara, daha sonra da Konya basınına ilân verdi. İktisat Vekili Hasan Bey, Hâkimiyet-i Millîye gazetesine verdiği demeçte "Millî sermayenin

Şimdi devletimiz ve milletimiz için birer vazife...
Eskişehir Çiftçi Bankası'nın 1921 yılı yönetim kurulu üyeleri...
Reis-i evvel (Başkan) : Âlât-ı zirâiyye tâciri (Tarım araçları ticaretiyle uğraşan) Şahabeddin Efendi
Reis vekili ve müdür-i umûmî (Başkan vekili ve genel müdür) : Tüccârdan şekerçi Mehmed Kayim Efendi
A'zâ (üye) : Âlât-ı zirâiyye tâciri Hacı Veliyullah Efendi
" : Tüccârdan Hacı Abdülkerim Efendi
" : Âlât-ı zirâiyye tâciri Hacı Derviş Mehmed Efendi
" : Yâvırviran karyesi zürrâinden (Yâvırviran mahallesi çiftçilerinden) Ömer Lütfi Efendi
" : Şerefiye karyesi zürrâinden Çakır Hasan Efendi
" : Mahmûdiye karyesi zürrâinden Hacı Nurl Mehmed Efendi⁽⁷⁾

Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı A.Ş.'nin kurulmasına ilişkin Mazbata ve İrade-i Seniyye

20 Muharrem 1337

27 Teşrinievvel 1334

(26 Ekim 1918)

MAZBATA

Şûrâ-yı Devlet Mâlîye ve Nâfi'a Dairesi'nden tanzim ve heyet-i unvânîye-den tezyil edilen melfûfî ile meclis-i âcizânemizde mütâhâ'a olunan 21 Teşrinievvel 334 târîhi ve 483 numaralı mazbatada beyân olunduğu veçhile merkezi Eskişehir'de olarak nizamnâme-i dâhiliyyesinin birinci maddesinde muharrer husûsât ile iştiğâl etmek üzere ellibir sene müddet ve yüzbin lira sermaye ile "Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi" nâmıyla bir şirket teşkilî tüccârdan Zeytûnzâde Hasan Tahsin Efendi ve rûfekası tarafından istid'â olunmuş, şirket nizamnâme-i dâhiliyyesinin icrâ kılınan ta'dilât ve tashihi nuvâfık görülmüş olduğundan şirket-i mezkûrenin teşkilüne müte'âlik mu'âmelenin iflâsı husûsunun Ticâret ve Zîr'at Nezâreti'ne havâlesi bittezekkîr bu bâbda kaleme alınan irade-i seniyye lâyihası mezkûr mazbata ve melfûfîyle arz ve takdîm olunmakla katibe-i ahvâlde..

İRÂDE-İ SENİYYE

Merkezi Eskişehir'de olarak nizamnâme-i dâhiliyyesinin birinci maddesinde muharrer husûsât ile iştiğâl etmek üzere ellibir sene müddet ve yüzbin lira sermaye ile tüccârdan Zeytûnzâde Hasan Tahsin Efendi ve rûfekası tarafından "Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi" nâmı altında bir şirket teşkilüne Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vukelâ kararları ile rûhsat verilmiştir.

Bu irade-i seniyyenin icrâsına Ticâret ve Zîr'at Nâzırı memûrdur.

Hasan Tahsin Efendi

Zeytûnzâde Hasan Tahsin 1861 Tavsanlı doğumludur. İlk öğrenimini Tavsanlı Medresesi'nde tamamladıktan sonra babası tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve dönemin ünlü "dersiâm"ı Kuyucaklı Âtîf Efendi'den "icâzet" (diploma) almıştır.

1908 yılında yapılan milletvekili seçimlerine katılmış; Hoca-zâde Râsîh Efendi'nin ölümü üzerine, 29 Mart 1909'da onun yerine, o dönemde Hüdavendigâr (Bursa) Vilâyeti'ne bağlı Kütahya Sancağı'ndan meb'us seçilmiştir (O yıllarda Eskişehir, Kütahya Sancağı'nın bir kazâ merkezidir).

Hasan Tahsin Efendi 1918-1920 yıllarında bir süre Viyana'da yaşamış; 16.2.1922'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Eyüp'te, Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi haziresindedir. Zeytûnzâde Hasan Tahsin, şehrimizin tanınmış sanayicilerinden Yavuz Zeytinoğlu'nun dedesidir.

temerküz ve tekevvününe" (Ulusal sermayenin birikim ve oluşumuna) taraftar olduklarını, bu nedenle Çiftçi Bankası'nın yönetimini nizamnâme hükümlerine uygun bir şekle dönüştüreceklerini ve şirketin mevcudiyetini Ülkenin iktisadiyatı adına koruyacaklarını açıkladı⁽¹²⁾. İktisat Vekâleti'nin soruşturmasından dolayı, banka bir süre çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Bu arada, bankanın önde gelen hissedarlarından -aynı zamanda Belediye Meclisi üyesi olan- **Hasan Basri Bey**, Bakanlığın tutumunu, Hâkimiyet-i Milliye gazetesine gönderdiği bir mektupla eleştirdi. Hasan Basri Bey bu mektup-

bunda -özet olarak- bankanın nüfuzunun büyük olduğunu, "**şahsiyet-i maneviyyesi**"nin (kurumsal kimliğinin) korunması gerektiğini, son gelişmelerden bankanın değil bankayı yönetenlerin sorumlu tutulmasının daha uygun ve bankayı iflâsa sürüklemenin günah olacağını belirtiyor; ayrıca, "*Gelişmelerin odağında yer alan sermaye artırımı kararının İktisat Vekâleti komiserinin huzurunda alındığı halde, Bakanlığın bir yılı aşkın süredir susmakla, hukuken bu karar kabul etmiş sayılabileceği*" değerlendirmesine yer veriyordu. Dahası Hasan Basri Bey, bu işlemin bankayla hissedarları arasında karşılıklı olarak kabul edildiğini öne sürerek, eğer İktisat Vekâleti sorumluluk altında kalmak istemiyorsa, "*sermaye artırımı kararının genel kurulda yeniden tartışılması olacağını sağlaması gerektiği*" iddiasını ortaya atıyordu⁽¹³⁾.

Millî Mücadele yıllarında, Anadolu'daki ulusal sermayeli birkaç anonim şirketten biri olan Eskişehir Çiftçi Bankası, TBMM Hükûmeti tarafından yasalara ve şirket nizamnamesine göre yeniden yapılandırıldı. Banka genel müdürlüğü gazeteye verdiği bir ilânla, 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren bankanın faaliyetine başladığını hissedarlarına duyurdu⁽¹⁴⁾.

Eskişehir Çiftçi Bankası birkaç yıl faaliyetini sorunsuz olarak sürdürdü. Ancak, dünyanın ve ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar, hissedarların gereken ölçüde ilgi gösterememesi, tüccara verilen kredilerin pek çoğunun geri dönmemesi gibi sorunlar, kimi usûlsüzlükler ve biraz da kötü yönetim sonucu, banka yeniden mâlî sıkıntıya düştü. 30 Kasım 1926'da yapılan olağanüstü genel kurulda, bankanın yeniden canlandırılmasına yönelik kimi kararlar alındıysa da, uygulamada başarılı olunamadı. Ve **15 Aralık 1929'da** yapılan olağanüstü genel kurulda, bankanın tasfiyesine karar verildi⁽¹⁵⁾.

Bankanın kuruluş ve faaliyet döneminde elde edilen deneyim ve birikimin, 15 Eylül 1927'de 500.000 lira sermayeyle kurulan "**Eskişehir Bankası**"na aktarıldığı kuşkusuzdur⁽¹⁶⁾. Eskişehir Bankası'nın -Çiftçi Bankası'nı ayağa kaldırmak için uğraşmaktansa- yeni bir banka kurmanın daha sağlıklı ve kolay olacağı düşüncesinden hareketle yaşama geçirildiği kanısındayız.

Eskişehir'in ilk özel bankası olan Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı A. Ş., Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da gelişen millî burjuvazinin ürünü olarak ortaya çıkmış ve Zeytûnzâde Hasan Tahsin Efendi'nin öncülüğünde kurulmuştur. Banka hissedarlarının sosyoekonomik profilleri ve amaçları, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin millî iktisat politikasıyla örtüşmekteydi. Nedendir bilinmez, bankanın kurulmasında büyük katkısı olduğu halde Zeytûnzâde Hasan Tahsin Efendi ve ailenin öteki fertleri, banka yönetim kurullarında görev almadılar..

۱. کیسہ ہر مہینے ایک دفعہ عثمانی آئینہ شریعت کے مطابق لکھا جاتا ہے۔

برخی فصل

شرکت نقشبلی و مقصدی اومکس مرکزی پاننده در

[illegible]

برخی از این مردم که در این زمانه در ایران و افغانستان زندگی می‌کنند، به دلیل فقر و محرومیت، به سمت قاچاق و ترافیک مواد مخدر و اسلحه گرایش پیدا کرده‌اند. این افراد به دلیل فقر و محرومیت، به سمت قاچاق و ترافیک مواد مخدر و اسلحه گرایش پیدا کرده‌اند. این افراد به دلیل فقر و محرومیت، به سمت قاچاق و ترافیک مواد مخدر و اسلحه گرایش پیدا کرده‌اند.

تشریف داری اسکندر اول جہود و مالک عثمانیہ کے سامنے بھگندہ و اماںک
جسیرہ وہی جسیرہ اولیہ بلکہ شیعہ کے دندہ تجارتی نقطہ سے معاونات ویر بلکہ

"Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı A. Ş. Şirket Nizamnâme-i Dâhilîsi"nin kurucu adlarını gösterir başlangıç bölümü

Birinci Fasil

Şirketin teşkili ve maksadı ve ismi ve merkezi beyânındadır.

1. Madde : Eskişehir livası dâhilindeki zürrâ'a, ehven şerâit ile ve kısa va'de ile ikrâzâtında bulunmak, âlât-ı zirâ'îyye ile damızlık hayvânâtı ve terakkiyât-ı zirâ'îyyeye hâdim makine ve edevât celp ve fûrûht etmek, zürrâ' ve tüccâr yedindeki hubûbât ve deri ve yün ve tiftik ve lûletâşî mahsûlât-ı arzîyye ve hayvânîyye ve ma'denîyye üzerine avans yapmak, bataklıklı kurudup zirâ'ate sâlih bir hâle getirmeye ve ırvâ ve iska-yı arzîyye ve yeniden eşcâr gars ederek orman yetiştirmeye çalışan ve âlât ü edevât-ı zirâ'îyye i'mâl veya ta'mîr etmek üzere i'mâlâthâne açacak olan eşhâs veya şirketlere ehven şerâit ile para ikrâz etmek veyahud bankaca bu gibi teşebbûsâte girişmek, lüzâm gördüğü mahallere ya kendi nâm ve hesabına veyahud diğer bir şirket ile müştereken usûl-i mevdu'âna tevffıkan dekovil inşaşıye mahsûlât-ı zirâ'îyyenin suhûlet ve ehven fiyatla nakliyatını temin etmek ve mu'âmelât-ı sâire-yi ticârîyye ve snâ'îyye ve aleumtın banka mu'âmelâtın icrâ eylemek üzere, zirde muharririn-i inzâ, tüccâr-ı mu'teberden Zeytinzâde Hasan Tahsin, teşvikat-ı iktisâdiye şirketi müdürü Abdülkaadirzâde Ömer Fevzî, tüccârdan Dülgerzâde Mehmed Kâzım, tüccârdan Çıkkızâde Osman Nûrî, tüccârdan Hüseyinbeyzâde Velî, şirket-i itihâdiye müdürü Hacı Eyyüp, tüccârdan Şerbetçizâde Ahmed, tüccârdan Hacı Nebî, tüccârdan Hacı Müslim, tüccârdan Maksudzâde Hacı Mustafa, Yaverviran karyesi eşrâfından Abdülkadîm, tüccârdan Tüfekçizâde Ârif, âlât-ı zirâ'îyye tüccârı Şehâbeddin, Yaverviran karyesi eşrâfından Ömer Lutfî, âlât-ı zirâ'îyye tüccârı Hacı Akdemzâde Hacı Velîyullah, tüccârdan Hacı Çakırlarzâde mahdûmu Süleymân, tüccârdan Halıcı Bekir, âlât-ı zirâ'îyye tüccârı Hacı Dost Mehmed, Şerefiye karyesi eşrâfından Hacı Manavoğlu Hacı Ahmed, İhsâniye karyesi eşrâfından Çakır Hasan, da'va vekili Hacıemirzâde Tokyüddîn, Ma'mûre karyesi eşrâfından Hacı Nûr Mehmed, Osmaniye karyesi eşrâfından Şâh-i Merdân, tüccârdan Seftilzâde dâmadı Ali, manifatura tüccârından Hacı Kerim beyler ve efendiler ile tertib ve ihrâcı ber-vech-i âti kararlaştırılan hisseler aşâbı beyinde bir Osmanlı anonim şirketi teşkil olunmuşdur.

2. Madde : Şirketin unvanı "Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi" olacak ve tâbiyeti i'tibarıyla bilcünle mu'amelâtı hakkında Devlet-i Osmâniye'nin kavanin ve nizâmât-ı hâzıra ve müstakbelesi tatbik edilecektir.

اسکیشمر چیتھی باغہ میں مسئلہ میں حقدہ

اقتصاد و کیلی حسن بک بیاناتی

وڪوٽڪ ۽ شريڪن نظامنامه ڪو، ادارو ايسٽي ٽامين ايسر ڪر، باهين ده ملڪيت
اقتصاداتي ثالث عافيه ايسر جڪو، والڪر ادارو ملڪيت ۽ ولسر لڙوڻ اوزو
وڪوٽڪ سرمايزنگ هدر اولاسنه مساعده ايسر جڪو

[illegible][illegible]

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 18 Haziran 1338 (18.6.1922) tarihli ve 534 no'lu sayısında "İktisad Vekili Hasan Bey'in Beyanatt" başlığıyla yayımlanan mülakat

Mülâkâtın verildiği tarihte Eskişehir Yunan işgali altındadır. Muhabir ayrıntılı sorular soruyor; verilen cevaplar, Bakan'ın konuya tamamiyle hâkim olduğunu göstermektedir. Mülâkâtın sonundaki *'İktisad Vekâlet-i Çifçi Bankası hakkında ne mu'âmelâ yapmak tasavvurundadır?'* sorusuna, ülkenin içinde bulunduğu savaş koşulları içinde Bakan'ın verdiği cevap fevkalâde ilginç ve örnek alınacak ölçüde düzeylidir:

"Çiftçi Bankası'na, şahsiyet-i ma'nevîyesini himâye ederek yaşatmaya çalışarakla beraber nizamınâmeye muhâlif olan mukarrerâtı tashih ettirmek, hissedârının hukukunu da muhâfaza etmek vazîfe ve mekasıdımız cümlesindendir.

Bu şirketin idaresi, nizamından abhiknıma muvafık bir şekle irâd' edilmekle beraber, şirketin mevcüdiyeti menleketin ikisâdiyatı nâmına muhafaza olunacaktır. Bu husus, İktisad Vekâleti'nin vazifesidir. Vekâlet, millî sermayenin temerkiz ve tekevvinüne her halde tarafdârdır. Ancak küçük ve orta sermayedarların paralarını, şirket idâre heyetlerinin yolsuzlukları dolayısıyla heder etmeyi de câiz görmez."

DİPNOTLAR

- (1) TOPRAK Zafer , *Türkiye’de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt yayımları, Ankara, 1982 (sayfa 151-157)
- (2) *Tasvir-i Efkar* gazetesi “Çiftçi Bankası” 21 Nisan 1334, No: 2431 (sayfa 1)
- (3) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter No 249, gömlek No 213
Lâyiha’da bankanın “... Zeytûnzâde Hasan Tahsin Efendi ve arkadaşları tarafından ...” kurulmasına izin verildiğine göre, kuruluşa önyak olanın ve öneudi pay sahibinin Hasan Tahsin Efendi olduğu kuşkusuzdur.
- (4) Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı A.Ş. Hakkında Hazırlanan Rapor” 16 Haziran 1338, No: 533 (sayfa 2)
- (5) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divân-ı Hümayûn Mukavelât A.DVN.MKL 66/2 ve Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı A.Ş. Hakkında Hazırlanan Rapor” 16 Haziran 1338, No: 533 (sayfa 2)
- (6) DOĞRU Halime, “Eskişehir Çiftçi Bankası (1918-1930)”, Anadolu Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt VIII, sayı 1-2, Eskişehir, 1990 (sayfa 271)
- (7) Bankayla ilgili olarak hazırlanan Rapor’da bu iki madde şu şekilde ele alınmıştır :
- 29. Madde :** *Heyet-i umûmiye ruznâmesi, heyet-i idâre teklîfâtıyla sermayenin yüzde beşine bâliğ olacak hissedârân tarafından içtimâ’dan 10 gün evvel vuku’ bulacak teklîfâtıdan ibtîret olup, ruznâmede mînderic olmayan husûsâtın heyet-i umûmiyede müzakere olunamayacağı musarrıf olduğu nazarın, mezkûr içtimâ’ ruznâmesine dahil olmayan tezyîd-i sermaye maddesinin müzakeresiyle bu hususda karar ittihâza muvâfık-ı nizam değildir.*
- 31. Madde :** *Şirket sermayesinin lâ-akal sülûsâna müsâvî (en az 2/3’üne eşit) hisseler ashâbı mevcûd olup bunların ekseriyeti arası hâsıl olmadıkça sermayenin tezyîdine karar verilemez.*
- (8) Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Eskişehir Çiftçi Bankası Meselesi Hakkında İktisad Vekili Hasan Bey’in Beyanatı” 18 Haziran 1338, No: 534 (sayfa 2)
- (9) DOĞRU Halime, “Eskişehir Çiftçi Bankası (1918-1930)”, Anadolu Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt VIII, sayı 1-2, Eskişehir, 1990 (sayfa 271)
Ancak, Şirket Nizamnâmesi’nin kurucu adlarını gösterir bölümünde Çakır Hasan Efendi’nin köyi İhsâniye ve Hacı Nûr Mehmed Efendi’nin köyü Ma’mûre olarak verilmiştir.
- (10) Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Eskişehir Çiftçi Bankası Tahkikatı” 8 Haziran 1338, No: 256 (sayfa 2)
- (11) Rapor’un metni için Bkz: Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Çiftçi Bankası” 16 Haziran 1338, No: 533 (sayfa 2)
- (12) Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Eskişehir Çiftçi Bankası Meselesi Hakkında İktisad Vekili Hasan Bey’in Beyanatı” 18 Haziran 1338, No: 534 (sayfa 2)
- (13) Hâkimiyet-i Millîye gazetesi “Çiftçi Bankası” 15 Haziran 1338, No: 532 (sayfa 2)
- (14) Anadolu’da Yeni Gün gazetesi “Eskişehir Çiftçi Bankası” 30 Teşrinievvel 1338, No: 1009-632 (sayfa 4)
- (15) DOĞRU Halime, “Eskişehir Çiftçi Bankası (1918-1930)”, Anadolu Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt VIII, sayı 1-2, Eskişehir, 1990 (sayfa 273-279)
- (16) Bankanın kurulma haberi için Bkz: Cumhuriyet gazetesi “Eskişehir Bankası” 17 Eylül 1927, No: 1206 (sayfa 2)

1916' daki Tramvay Projesi

1908'de 2. Meşrutiyet'in ilânından sonra çeşitli çevreler -ekonomik yaşamda ticaretin önemini yoğun bir biçimde dile getirerek- şirketçiliği ve anonim şirket kurmanın önemini siyaset gündemine taşıdılar. Özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti -savunduğu ve uygulamaya çalıştığı- ekonomik bağımsızlığı amaçlayan "**millî iktisad**" politikası çerçevesinde, **Müslüman Türk** girişimciliğini özendirmekteydi. Dahası sermayenin gayrimüslimlerin elinden alınarak Müslüman Türk'lere devri konusunda kimi kararlar da yürürlüğe koymuştu. 1914-18 dönemi Birinci Dünya Savaşı yılları olmasına karşın, iktidarda bulunan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu uygulamaları, ülkede anonim şirketler açısından önemli sayılabilecek bir canlılık yarattı. 1908'den önce yalnızca 9 Osmanlı anonim şirketi varken, 1918'e gelindiğinde anonim şirket sayısı 129 olmuştu⁽¹⁾.

Millî anonim şirketçilik başlangıçta İstanbul'da yoğunlaşmakla birlikte, daha sonra İstanbul dışına da taşdı. Bu gelişmenin iki temel nedeni olduğu söylenebilir :

1. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkez ve taşra örgütlerinin siyasal ve ideolojik tercihleri sonucu Anadolu tüccarının kısa sürede servet birikimine kavuşması;
2. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ekonominin dışa kapanması sonucu Anadolu'da yetiştirilen ürünlere olan talebin artması⁽²⁾.

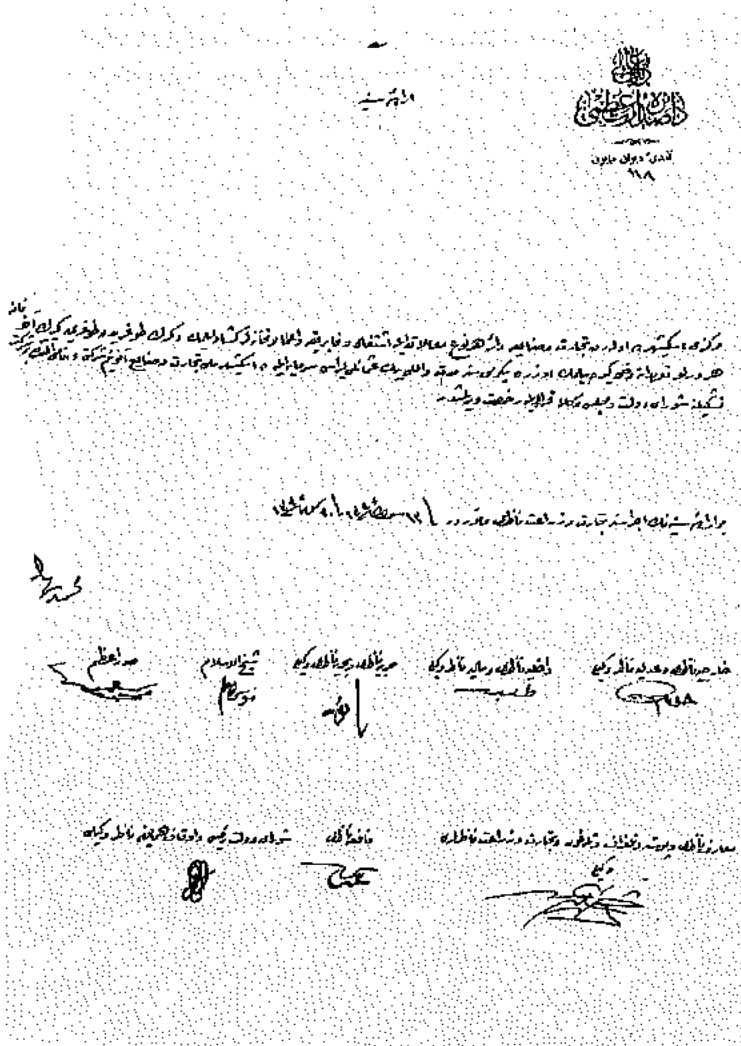
Özellikle Eskişehir'de üretilen tahıl ürünleri trenle İstanbul'a gönderilmekteydi. Artan talep, Eskişehir'de önemli sayıda zahireci esnafının ortaya çıkmasına neden olmuştu.

İttihad ve Terakki hükûmetlerinin uygulamaya koyduğu

millî iktisat politikası sonucu, önce Konya'da, daha sonra öteki taşra illerinde hızla anonim şirketler kurulmaya başlandı. Ekonomik alandaki bu siyasal ve ideolojik dönüşüm, Eskişehir eşraf ve tüccarını da etkiledi. Esasen 19. yüzyılın sonlarından başlayarak kimi aileler ticarete ön plana geçmeye başlamıştı.

Tüccardan Zeytûnzâde Hasan (Tahsin), Zeytûnzâde Şevket, İşçibaşızâde Hacı Hakkı, Siyahîzâde Halil İbrahim, deri tüccarı Hacı Veli, tüccardan Tüfekçizâde Hacı Mustafa, Çıkılızâde Hâfız Osman gibi kişiler (toplam 55 kişi), Bursa eski meb'usu Abdullah Sabri öncülüğünde biraraya gelip güçlerini birleştirerek 13 Ağustos 1916 tarihli "irâde"ye uygun olarak **10 Eylül 1916'da Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi**'ni kurdular.

Merkezi Eskişehir'de olan şirket "**ticaret ve sanayile dâir her türlü muameleyle iştigal, fabrika ve imalâthâneler açmak ve gerek doğrudan gerekse başkası adına her türlü taahhüde girmek**" imtiyazına sahipti ve imtiyaz süresi **20 yıldır**⁽³⁾. Osmanlı devleti sınırları içinde değişik yerlerde ve yabancı ülkelerde şubeler açabilecekti. **50.000 Osmanlı Lirası** olan şirket sermayesi, beheri **5 Osmanlı Lirası** değerinde nâma yazılı onbin hisseye bölünmüştü. Şirketin genel kurulu, hükûmetin onayını almak koşuluyla bu sermayeyi bir kat artırma yetkisine sahipti (Bu oranın üstündeki sermaye artırımı hükûmetin iznine bağlıydı). Hisse senedi sahiplerinin Osmanlı uyruklu olmaları şarttı. Şirket ortakları tarafından seçilen ve en az 9 en çok 12 üyeden oluşan yönetim kurulu, her türlü faaliyeti yürütmekle görevliydi. Üyelerin üç yıl süreyle seçilmesi ve yönetim kurulunun 15 günde bir Eskişehir'de toplanması öngörülmüştü.

Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi A.Ş.
hakkında Sultan 5. Mehmed Reşad'dan alınan
İrade-i seniyye

Merkezi Eskişehir'de olarak ticaret ve sanayi'e dair her nev'i mu'amelât ile iştigâl ve fabrika ve i'mâlât-hâneler küşâd eylemek ve gerek doğrudan doğruya gerek âhir nâmuna her türlü ta'ahhüdâtâ dahil girebilmek üzere yirmi sene müddet ve ellibin Osmanlı Lirası sermaye ile "Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi' Anonim Şirketi" nâm altında bir şirket teşkiline Şîrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vukela kararlarıyla ruhsat verilmiştir.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Ticaret ve Zirâ'at nâzırı memnurdur.

13 Şevval 334 ve 30 Temmuz 1332 (13.08.1916)

Mehmed Reşad

Sadrâzam, Şeyhülislâm, Harbiye Nâzırı ve Bahriye Nâzırı vekili, Dâhiliye Nâzırı ve Mâlîye Nâzırı vekili, Hâriciye Nâzırı ve Adliye Nâzırı vekili, Şîrâ-yı Devlet Reisi ve Evkaf-ı Hîmâyîn Nâzırı vekili, Nâfi'a Nâzırı, Ma'ârif Nâzırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon ve Ticaret ve Zirâ'at nâzirleri vekili

Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin tüm kurucularının Müslüman Türk olması, hisse senetlerini Osmanlı uyruğundaki kişilerin satın alabilmesi ve yazışmalarda Türkçe'nin kullanılması gibi kimi özellikler, millî iktisat ideolojisinin ekonomik yaşamdaki etkilerini göstermektedir.

Abdullah Sabri Bey'in genel müdürlüğünde çalışmalarına başlayan şirket -nizamnamesinde belirtildiği üzere- bayındırlıkla ilgili birtakım projeler üretti : Porsuk ırmağı üzerinde elektrik üretmek amacıyla bir baraj yapılması, kentnin elektrikle aydınlatılması⁽⁴⁾, yedi kilometre uzunluğunda bir **tramvay hattı tesisi**.. Şirket ayrıca Eskişehir Sancağı Meclis-i Umumi'si'ne başvurarak, Eskişehir'de Belediyeye ait bulunan elektrik imtiyazını 99 yıl süreyle almak için talepte bulunmuş ve Belediye'ye ait elektrikle ilgili tüm araç ve gereçlerin,

tesbât edilecek bir bedelle kondilerine devredilmesini istemiştir. Ancak, bu girişimlerin sonuçsuz kaldığını görüyoruz⁽⁵⁾. Kentin elektrikle aydınlatılması projesi, sonraları Belediye tarafından gerçekleştirilmiş; elektrik üretmek üzere Porsuk üzerine baraj yapılması projesi her nedense gündemden düşmüş; tramvay hattı projesi ise -16 km olarak- gündeme alınmasından 88 yıl sonra kasım 2004'te gerçekleştirilmiştir.

Eskişehir'in ilk ulusal anonim şirketi olan bu kuruluş, Millî Mücadele döneminde etkin bir faaliyet gösteremedi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kısa bir süre varlığını sürdürdü ise de, daha sonra tamamen lületaşı işine yoğunlaşarak, 1924'ten itibaren "Eskişehir Lûletaşı Madeni Anonim Şirketi" adı altında yalnızca lületaşı üretmek ve ihraç etmek amacıyla faaliyetini devam ettirdi..

Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi A.Ş. Şirket Nizamnâmesi'nin kurucu adlarını gösterir bölümü

Birinci Fasil

Şirketin teşkilî ve maksadî ve ismî ve merkezi beyânındadır.

Birinci Madde : [Ticâret ve sanâyi'e mütedâir her nev' mu'amelât ile iştigâl ve fabrika ve i'mâlâtihâneler küşâd eylemek ve doğrudan doğruya ve gerek âhir nâmına her türlü ta'ahhüdâta dahi girebilmek]...

üzere zîrde muharrerin-i inşâ

[Bursa meb'ûs-ı sâbıkı Abdullah Sabri, Kütahya meb'ûs-ı sâbıkı Zeytûnizâde Hasan, Zeytûnizâde Şevket, tüccârdan Necib, tüccârdan İşçibaşizâde Hacı Hakkı, tüccârdan Hüseyin Beyzâde Veli, tüccârdan Siyâhizâde Halil İbrâhîm, deri tüccârı Hacı Veli, manifatura tüccârından Hâfız Ömer, tüccârdan Semizzâde Abdurrahman, tüccârdan Dedeninzâde Ârif, tüccârdan Büyüklük Kerim, tüccârdan yumurtacı Feyzi Mehmed, tüccârdan Tüfenkizâde Hacı Mustafa, tüccârdan Pazaroğluizâde Hacı Nebî, tüccârdan Sivrizâde Yâsuf, tüccârdan Tüfenkizâde Ârif, zahire tüccârından Çerkes Ahmed, zahire tüccârından Hasköylü Recel, zahire tüccârından Hacı Muharrem, Gülmülcineli Hacı Boşnakzâde Mustafa, tüccârdan Mâezzinzâde Hacı Mustafa, tüccârdan Alâiyelizâde Hacı Mehmed Ali, tüccârdan şekerçi Hacı Mâhir, tüccârdan Köprülülü Hatil, şirket-i ittihâdiye müdürü Hacı Eyyub, tüccârdan Hacı Mehmed Beyzâde Hasan, tüccârdan Hacı Eminzâde Ârif, tüccârdan Ken'ânzâde Süleymân, tüccârdan Şerbetçizâde Ahmed, araba i'mâlâtihânesi müdürü Hasan, tüccârdan Hacı Abdurrahmanzâde Hacı Hüseyin, vükelâ-yı de'âviden Nakryyüddîn, manifatura tüccârından Hacı Müslim, tüccârdan Semizzâde Hâfız Mehmed, tüccârdan Bozanlı İbrâhîm Ağazâde Hacı Mehmed Emin, tüccârdan Yelkovanizâde Süleymân, tüccârdan pullukcu Şehâbeddîn, tüccârdan Meclis-i Umûmî-i Livâ a'zâsından Sivrihisarlı Camzâde Mehmed, tüccârdan Sivrihisarlı Belediye Reisizâde Ali, tüccârdan Sivrihisarlı İbrâhîm, tüccârdan Sivrihisarlı Potizâde Âbidîn, tüccârdan Sivrihisarlı Amasyalizâde Sâbit, tüccârdan ve Meclis-i Umûmî-i Livâ a'zâsından Mihâlççıklı Durmuş, tüccârdan Mihâlççıklı Kapılı Safvet, tüccârdan Mihâlççıklı Sazaklı Emin, tüccârdan Mihâlççıklı Hacı Hüseyin, tüccârdan Maksudzâde Hacı Mustafa, tüccârdan Bursa Yenîşehirli Mehmed Besim, tüccârdan Çarlıkzâde Osman, tüccârdan Çıkılızâde Hâfız Osman, tüccârdan Yesizâde Mehmed Ali, Dölgerzâde Kâzım, tüccârdan Hacı Eminzâde Hasan, Mihâlççiklizâde İsmâil ağa, efendi, beyler]

ile tertib ve ihracı ber-vech-i âti kararlaştırılan hisseler ashâbı beyrinde bir Osmanlı anonim şirketi teşkil olunmuştur.

Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'nin 1 Mart 1920 tarihli, 31 no'lu, Hacı Müslim Efendi'ye ait Kurucu Hisse Senedi

Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin 1 Mart 1920 tarihli, 1934 no'lu, 5 Osmanlı Lirası değerinde, ortaklardan Haffaf (Kunduracı) Hacı Ârif Mehmed Efendi'ye ait Hisse Senedi

DİPNOTLAR

- ⁽¹⁾ Bunlardan 42'si ticaret, 42'si sanayi, 15'i finans, 15'i taşıma ve inşaat, 9'u sigorta ve 6'sı tarım şirketi idi.
- ⁽²⁾ TOPRAK Zafer, Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara, 1982 (sayfa 36-63)
- ⁽³⁾ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter No 244, gömlek No 42 ve DÜİT (Dosya Usûlü Tasnif) 65-1/10 ve ŞD. HU (Şâra-yı Devlet Hukuk Dairesi) 1256/5
- ⁽⁴⁾ O tarihte sokaklar gazla çalışan lambalarla aydınlatılmaktaydı.
- ⁽⁵⁾ Eskişehir Sancağı, Üçüncü Devre-i İçtimâiye Meclis-i Umûmî Mukarrerâtı, 1333 Âdi ve Fevkalâde Bütçesi, Livâ Matbaası, Eskişehir, 1332 (sayfa 98-99). Çok ilginçtir ki bu istekten 80 yıl sonra Eskişehirli Zeytinoğlu ailesinin bir şirketi olan TEKTAR A. Ş. de Eskişehir'in elektrik dağıtım şebekesi işletme hakkının devri için Enerji Bakanlığı'na teklifte bulunmuş; ön anlaşma imzalamış; 1991'de Bakanlar Kurulu kararı alınmasına karşın -çeşitli nedenlerle- imtiyaz devri gerçekleşmemiştir.

Eskişehir'de İkinci Yerel Banka

Eskişehir Bankası

Bankacılık, Osmanlı devletinin en son tanıştığı kurumlardan biridir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin giderek artan borç stoğu ve yeniden borçlanma gereksinmesi, banka kurma ve geliştirme faaliyetlerini hızlandırmıştır. O dönemdeki gayrimüslim Galata bankerlerinden ikisi tarafından 1847'de kurulan "**Banque Constantinople**" Osmanlı'daki ilk bankadır; ancak ömrü iki yıl sürmüştür. 1856 - 1875 yılları arasında, Osmanlı devletine borç para vermek amacıyla yabancı sermayeli 11 banka kurulmuştur. Bu dönemde, temelleri Midhat Paşa tarafından atılan **Memleket Sandıkları** (1863) ile **İstanbul Emniyet Sandığı** (1868) dışında ulusal bir tasarruf kuruluşu yoktur.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasından sonra yabancı sermayeli 7 banka faaliyete geçmiş; 18 yabancı banka da ülkenin çeşitli bölgelerinde şube açmıştır. Bu dönemde Memleket Sandıkları'nı iyileştirmek ve sermaye yapılarını güçlendirmek amacıyla 1883 yılında kurulan **Menâfî Sandıkları**, 1888 yılında Memleket Sandıkları'yla birleştirilerek **Ziraat Bankası**'na dönüştürülmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte -yabancı bankalara duyulan tepki sonucu- millî bankacılık hareketi hızlanmış ve ulusal kredi kurumlarının yaygınlaştırılması **İttihad ve Terakki**'nin ana politikalarından biri haline gelmiştir. Bu cümleden olarak 1911 - 1922 yılları arasında 19 ulusal banka kurulmuş ve bu bankaların büyük bir bölümünü, bölgesel gereksinmelerin karşılanmasına yönelik tek şubeli bankalar oluşturmuştur. Bu bankaların kurucularının çok büyük bir bölümü ittihatçidir. Bu ulusal özellikli iktisadî hareketin, Anado-

lu eşrafiyla İttihad ve Terakki arasında bir bağ oluşmasını sağladığı da söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilânında ülkede mevcut bankaların 22'si ulusal, 13'ü yabancı banka kimliğindedir. Ancak bu sayısal denge, banka büyüklükleri açısından büyük ölçüde yabancı bankalar lehinedir. **İzmir İktisat Kongresi**'nde alınan kararlar doğrultusunda, ülkenin ticarî ve sınaî yaşamını finanse edecek ana bankalar kurulmaya başlanmış; 1924'te **Türkiye İş Bankası** kurulmuş ve Ziraat Bankası yeniden yapılandırılmış; 1925'te **Sanayi ve Maadın Bankası**, 1927'de **Emlâk ve Eytam Bankası** faaliyete geçirilmiştir.

Eskişehir'de ilk açılan banka şubesi Ziraat Bankası'na aittir. Bu şube, aynı zamanda bankanın ilk taşra şubelerinden biridir. **Rûmî 1306** (Milâdî 1890) yılında açılmıştır ve ilk müdürü **Hüseyn Bey**'dir. Şube müdürlüğü görevini Hicrî 1311'de (Milâdî 1893/94) **Hacı Mustafa Bey**, Hicrî 1312 (Milâdî 1894/95) yılında **Zeytûnzâde Tefvik Efendi**, Hicrî 1313-1316 (Milâdî 1895-1898) yılları arasında **Lutfullahzâde Mehmed Efendi** ve daha sonra **Şemseddin Efendi** sürdürmüşlerdir ⁽¹⁾.

Kentin ikinci yerel bankası olan **Eskişehir Bankası T.A.Ş.**, 1923 - 1930 yılları arasında, Ankara dışındaki şehir ve kasabalarda uygulanan Ulusal Bankacılık hareketi çerçevesinde kurulmuş bankalardan biridir. Bu hareketin en yaygın biçimi, o kent ve kasabadaki tüccar ve toprak sahiplerinin, birkaç milletvekilinin öncülüğünde banka kurmalarıdır. Bu yerel bankalar, genellikle kurulduğu kentin adıyla tanımlanmışlardır.

Eskişehir Bankası kurucularından Ali Ulvi Bey ile Vali Cemil Bey ve Belediye Başkanı Kâmil Bey, 1927'de Başbakan İsmet İnönü'nün Eskişehir'i ziyaretinde kentlin ilerigelenleri ve askeri zevatla birlikte

Ön sıra soldan sağa : Orgeneral Fahrettin Altay, Korgeneral Naci Erdeniz, İsmet İnönü, Vali Cemil Bey, Eskişehir milletvekili Ali Ulvi Bayraktar ve Belediye Başkanı Kâmil Kaplanlı.

Eskişehir milletvekilleri **Emin (Sazak) Bey** ve **Ali Ulvi Bey**, bu konuda deneyimli olan arkadaşları Konya milletvekili **Kâzım Hüsnü Bey**'in önderliğinde, Eskişehir'de yeni bir banka kurma işine girerler. Emin Bey, Eskişehir'de çok geniş tarım alanlarına sahip ziraatçı bir aileye mensuptur. Ali Ulvi Bey ise tüccardır. Daha önce, köylünün kalkınmasına hizmet amacıyla kurulmuş olan Eskişehir Çiftçi Bankası, o yıllarda ciddi bir kriz içine düşmüş bulunmaktadır.

Banka kurma girişiminin amacı, ticarete ve sanayiye kredi ve destek vererek kentli kesimdeki girişimci ve iş sahiplerini güçlendirmekle birlikte, küçük sermaye-leri biraraya toplayarak çağdaş bir anlayış içinde kamu yaşam düzeyini yükseltmeye katkıda bulunmaktadır⁽²⁾. **Vali Cemil Bey** ve **Belediye Başkanı Kâmil**

Bey, kendi kurumları adına bankaya ortak olurlar. 14 Temmuz 1927'de yapılan toplantıda kurucu yönetim kurulu oluşturulur ve en büyük hisseye sahip Emin Bey yönetim kurulu başkanı seçilir. Bankanın sermayesi **500.000 TL**, yönetim merkezi **Eskişehir** ve süresi **50 yıldır**. Yönetim kurulu, genel kurulda ortaklar arasından seçilen en az 3, en çok 12 üyeden oluşmaktadır. Banka **15 Eylül 1927** perşembe günü görkemli bir törenle açılır⁽³⁾; Köprübaşı Caddesi üzerinde bulunan Demirciler Çarşısı'ndaki küçük bir dükkânda müşterilerini kabule başlar. Bankanın ilk müdürü Gördesli **Abdullah Nuri Bey**'dir.

Bankanın kurucu ortakları, başta Eskişehir milletvekilleri Emin ve Ali Ulvi beyler, Konya milletvekili Kâzım Hüsnü ve Kastamonu milletvekili Ali Nazmi ol-

Eskişehir Bankası'nın 20 Mart 1932 Genel Kurulu anı fotoğrafı

mak üzere 103 gerçek ve 2 tüzel kişiden oluşmakta ve ortakların çoğunluğu Eskişehir'de oturmaktadır. İkinci grubu- Eskişehir milletvekili Emin (Sazak) Bey'in Mihaliççık'a bağlı Sazak köyünden olması dolayısıyla- Mihaliççıklı büyük toprak sahibi çiftçiler oluşturmaktadır. Sölpükzâde Ali Bey, Potuzâde Âbidin Bey ve Zaîmzâde Ahmet Bey de Sivrihisar grubunu meydana getirmektedirler. Kurucu ortaklar arasında Zeytûnzâde Ali Galip de vardır. Emin Bey'in eşi Ayşe Hanım, kurucu ortaklar arasındaki tek bayan üyedir. Bankada en büyük hisseye sahip iki ortak "Eskişehir Belediyesi" ile "Özel İdare"dir. Belediye'yi temsilen başkan Kâmil Topçu uzun bir süre banka yönetim kurulunda görev yapmıştır. Kurucular listesinde hiç gayrimüslim ortak bulunmamaktadır.

1933 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası'nın faaliyete geçmesi -dolaylı olarak- banka üzerinde olumlu bir etki yaratmış; ovada şeker pancarı üretimi yapmaya başlayan büyük çiftçilerin kredi talebi artmış, banka

da bunlara çeşitli kolaylıklar sağlamıştır.

Eskişehir Bankası "tek şubeli yerel banka" kimliğini uzun yıllar sürdürmüş; 1950 yılına değin sermaye artırımının sözü bile edilmemiştir. Sermaye artışı gerekliliğini, ilk kez 29.3.1950 tarihinde yapılan genel kurulda **Aziz Zeytinoğlu** gündeme getirmiş; üç yıl sonra 28.3.1953'teki olağan genel kurulda bu gereksinmeyi yeniden dile getirdiğinde, bu kez başkan **Sabri Kılıçoğlu** da kendisini desteklemiştir. 17 Nisan 1954'te yapılan olağanüstü genel kurulda, sermayenin 1.500.000 TL artırılarak 2.000.000 TL'ye çıkarılması kararı alınmıştır. Sonraki yıllarda -ekonomik koşullar gereği- sermaye artışları daha sık gündeme gelecektir.

Bankanın kurulmasına önyak olan **Emin Sazak** da, onu geliştirip güçlendiren **Mesut Zeytinoğlu** da, tarımdan elde ettikleri birikimleri Eskişehir Bankası aracılığıyla ülke hizmetine sunmuşlardır. Kuruluşunda

Cumhuriyet'in ilk yıllarından Eskişehir manzarası

Fotoğrafın arkasına eskiyazıyla "Şimdi Porsuk Çayı'nın kenarları perişandır. Cuma günleri kayıklarla dolaşırlar ve pek kalabalık olur, 6.9.933" yazılmış.

yer almayan, ancak büyüme ve gelişmesine damgasını vuran Mesut Zeytinoğlu, zaman içinde Eskişehir Bankası'yla özdeşleşmiştir. Kendisinin, bankada ilk kez 23.1.1930 tarihinde yapılan olağan genel kurul toplantısında temsil edildiğini görüyoruz; 110 hisseye sahip olmakla 2 oy kullanma hakkı bulunmaktadır⁽⁴⁾. Mesut Zeytinoğlu 28.3.1953'te yapılan olağan genel kurulda banka yönetim kuruluna seçilmiş ve 1954'teki ilk sermaye artırımında önemli rol üstlenmiştir. Sermaye artırım kararı, Eskişehir Bankası tarihinde bir dönüm noktasıdır. Mesut Bey'in yönetim kuruluna girmesi yönetimde bir zihniyet değişikliği yaratmış ve bankanın yerel bankacılıktan ulusal bankacılığa dönüşüm sürecini başlatmıştır. Mesut Zeyti-

noğlu 1958 yılında yönetim kurulu başkanlığına seçilmiş ve bu görevi -2.12.1978'de- vefatına değin sürdürmüştür⁽⁵⁾.

Eskişehir Bankası'nın sanayi sektörüne ilgi duyması, 1954'teki sermaye artışından sonra başlar. Bunda, 1951 yılından beri bankayla fiilen ilgilenmeye başlayan Mesut Zeytinoğlu'nun büyük payı vardır. Mesut Bey, kısa süre içinde yönetim kurulunda söz sahibi olunca, girişimci kişiliğini bankaya da yansıtır. Zeytinoğlu, Kılıçoğlu ve Kanatlı ailelerinin girişimiyle 1953'te 5.000.000 TL sermayeyle "Eskişehir Çimento Fabrikası T.A.Ş." kurulur ve Banka bu şirkette 500.000 TL'yle ortak olur. Böylelikle yıllardır sanayile atılmayı öneren hissedarların dileği de gerçekleş-

şir. Zaman içinde gerçekleşen yeni sermaye artırımlarıyla Banka, Çimento Fabrikası'nın en büyük hissedarı konumuna gelecektir.

Eskişehir Bankası ilk şubesini -kuruluşundan yıllar sonra- Aralık 1955'te Kütahya'da açmış ve ilk genel müdürlük de aynı yıl gerçekleşmiştir. Bankanın ilk genel müdürü **Bektaş Erdem**'dir. Kütahya Şubesi'nin ardından aynı yıl Mahmudiye Ajansı ile Çimento Fabrikası Bürosu ve ertesi yıl Tavşanlı Ajansı peş peşe açılmışlardır.

1956 yılına gelindiğinde banka hisselerinin ağırlıklı olarak üç grubun elinde toplandığı görülüyor : Zeytinoglu ailesi, Kılıçoğlu ailesi ve Çimento Fabrikası.. Bankanın kuruluşunda en büyük hissedar olan Emin Sazak ve Mihaliççiklilar grubu, sermaye artışına katılmadıkları için hisse egemenliklerini kaybetmişlerdir.

Sermaye artışından sonra hem sermayenin belli gruplarda toplanması hem de ortakların hisseleri oranında oy kullanabilme olanağına kavuşması, genel kurulda kimi önemli kararların alınmasını kolaylaştırmıştır. Öte yandan Zeytinoglu ve Kılıçoğlu gruplarının birbirlerine olan yakınlıkları, çoğu kez ortak hareket

etmeleri ve iş yaşamlarındaki deneyimlerini bankaya taşımaları, Eskişehir Bankası'nın ilgi alanını sanayie çevirmesinde ve hızlı gelişiminde önemli ölçüde rol oynamıştır⁽⁶⁾.

12.12.1982'de yapılan olağanüstü genel kurulda bankanın unvanı **ESBANK Eskişehir Bankası T. A. Ş.** olarak değiştirilir; ayrı ayrı **E** ve **B** harflerinden oluşan ilk logosu da terk edilir. Aynı genel kurulda -çok sayıda ortak sermaye artışına katılmayınca- Zeytinoglu grubuna ait şirketler bankanın hemen hemen tamamına sahip olurlar. 1984'ten sonra sermaye artışları daha sık uygulanır. 8.6.1987'de yapılan genel kurulda banka genel merkezinin İstanbul'a taşınmasına karar verilir ve aynı yıl banka yönetimi İstanbul'a taşınır. Genel Müdürlük, Tepebaşı'ndaki tarihî Bristol Oteli'nin restore edilmesiyle kazanılan yeni binasında çalışmalarını sürdürmeye başlar.. Ancak, 1999 yılı sonunda Esbank'a devlet tarafından el konulur. Ve ne yazık ki 2002 yılı içinde de tasfiye edilir. Eskişehir için büyük bir kayıp olan bu hazin sonun nedenleri ve serencâmı, bu yazının amaç ve kapsamı dışında kalmaktadır..

Eskişehir Bankası T. A. Ş.

23/8/957 195

Merkezi : Eskişehir

Telgraf Adresi : BANK

ESKİŞEHİR BANKASI
Türk Anonim Şirketi

Eskişehir
Kuruluş : 1927

Eskişehir Bankası'nın uzun yıllar kullandığı başlık ile ikinci ve üçüncü (son) logoları

Çimento Fabrikası'nın 4 Nisan 1957'deki açılışından görüntüler
Alttaki fotoğrafta Adnan Menderes'in sol tarafında görülen zat Mesut Zeytinoğlu'dur.

“Eskişehir T. A. Ş. Esas Mukavelenâmesi”nin Başlangıç Bölümü ve Kurucu Adları Listesi

Birinci Fası

Teşekkül, Müessisler, Maksud, Unvân, Merkez, Müddet

Madde 1 : Zirde vâzî'-ul imzâ müessisler ile aşağıdaki maddelerde gösterildiği veçhile tertip ve ihrâcî kararlaşdırılan hisseler ashâbı arasında kavânin-i mer'yye ve işbu esas mukavelenâme ahkâmına tevfikân idare olunmak üzere bir Türk anonim şirketi teşkil olunmuşdur.

Madde 2 : Şirket müessisleri işbu esas mukavelenâmeye vâzî'-ul imzâ olan zevât olup 1927 senesi Teşrin-i sâninin nihâyetine kadar şirkete bin liralık hisse ile münferiden iştirak edecek olan her hissedar dahî müessis addolunur. Bu müddet, led-el icâb Meclis-i İdare'ce ve Ticâret Vekâleti'nin müsâ'adesiyle temdid olunabilir.

Madde 3 : Şirketin unvânı “Eskişehir Bankası Türk Anonim Şirketi” olacaktır.

Madde 5 : Şirketin merkezi “Eskişehir” olacak; gerek Türkiye’de ve gerek ecnebî memleketlerde şubeler açabilecektir.

Madde 6 : Şirketin müddeti teessüs-i kat’î gününden itibaren elli seneden ibâret olacaktır.

İkinci Fası

Sermaye, Sermayenin Sûret ve Şerâit-i Tediyesi, Sermayenin Tazyîd ve Tankîsi, Hissa Sanedâtı

Madde 7 : Şirketin sermayesi beheri onar lira kıymetinde elli bin hisseye münkasım Beşyüzbin Türk Lirası’ndan ibaretdir.

İlk Müessisler

Eskişehir meb'usu Emin, Eskişehir meb'usu Ali Ulvi, Konya meb'usu Kâzım Hüsnü, Kastamonu meb'usu Ali Nazmî, Yâsinzâde fabrikatör Mehmed Ali, tüccardan Şekercizâde Kail, tüccardan Hacı Hüseyinzâde Mustafa, tüccardan Hacı Ârifzâde Mehmed, Mihaliççik fabrikatör Durmuş, tüccardan Çukluzâde Hâfız Osman, tüccardan Alâiyelzâde Hacı Mehmed Ali, Mihaliççik Safvet, Topçuzâde Kâmil, Mihaliççikizâde İsmâil, tüccardan Semizzâde Abdurrahman, tüccardan Bozanlızâde Emin, tüccardan İşçibaşızâde Mustafa, Adapazarı İslâm Bankası Müdür-i Umûmîsi Âsim, Çarpıkzâde Osman, tüccardan Yelkovanzâde Süleymân, tüccardan Yelkovanzâde Ahmed Bekir, zahireci Arpacızâde Hilmî, Gümülcinelî fabrikatör Mehmed, zahireci Hacı Muharrem, Horozoglu Mehmed Tefvik, tüccardan Hasköylü Eşref, Alâiyelzâde Hasan, elbiseçi İbrahim, tüccardan Mihaliççik Elagözzâde Hasan, Tüfenkçizâde Mehmed, Ak-sakalzâde Mehmed, Köprübaşı'nda Yusuf Ziyâ ve Cemâl, İzmir Pazarı sâhibi Veli, ekmekçi Sabrî, sigorta acentası Ömer Sıdkî, Gümülcinelî Bekir Sıdkî, Kütübzâde İsmâil, Mastanzâde İbrahim, Konyalızâde Bekir Sıdkî, İnegöllüzâde Hasan, Aydınlızâde kasap Ahmed, keresteci Âsim, Kadırzâde Ahmed Necatî, Iskenderbeyzâde Behçet, Söğütü Hacı Hâfızâde Münir, Hacı Mehmed oğlu İbrahim, Sivrihisarlı Sölpükzâde Ali, Sâlihizâde Hakkî, Bayramizâde Şemseddin, Abdülkadirzâde Ömer Fevzi, Hacı Abdurrahmanzâde Habîp, Hacı Abdurrahmanzâde Veli, mühendis Şevket, Eskişehir meb'usu Emin zevcesi Ayşe, mühendis Ahmed Âsim, Ömer karyesinden Hüseyin, Kara İbrahimzâde Şükrî, Hacı Ömerzâde Akif, Mehmed Efendizâde Hüsnü, Hacı Ahmedzâde Cemâl, Hacı Alizâde Hâfız Ahmed, müteahhid Behreddin, müteahhid Muhiddin, müteahhid Zaimzâde Ahmed, Muharrem Rifkî, mühendis Şevkî, Cumhuriyet İnşaat Anonim Şirketi muhasebecisi Cemâl, Eskişehir meb'usu Emin kâtibi Murad, mühendis Muhlis, Kuyucaklı Emin, Sanköy'de komisyoncu İbrahim, Mihaliççik'dan Hacı Hasanazâde Ahmed, Mihaliççik'dan Ankaraloğlu İbrahim, Eskişehir Belediyesi, Şaker Hâfızâde Hulûsî, Hüseyin Usta ve şerhî İsmâil Zühdi, Hüseyin Hilmî, Ankara'da Alemdarzâde Hasan, Mihaliççik'dan Hacı Ali Çavuş, Sepetçili Hüseyin Avni ve Taceddin, keresteci Derviş, piyango bayii Sırrî, Eyinlizâde Mehmed Şükrî, Mihaliççik Şemseddin, Mihaliççik Hacı İbrahimzâde Sâdık, Ankara'da Taşlıcalı Sâlih, Hacı Ârif Mehmed mahdûmu Abdülmecid, Uzunköprülü Ömer Lütfî, Zeke-riyâzâde Ömer, Şekercilerin Osman, Ankara Ziraat Bankası Muamelât Müdürü Muavini Âbidin, mühendis İzzet, Zeytunzâde Ali Galip, Benlizâde Kerim, Eskişehir Muhâsebe-i Husûsiyyesi, Hasköylü Mustafa, Dervişzâde Mustafa, Gümülcinelî Murad Fahrî, Mesrûr, Hacı Nebî Ağa, Ankara'da Behîç, Mihaliççik'dan Abdülkadir beyler.

İcra Vekilleri Heyeti'nin 22 Mayıs 927 tarihli içtimâ'ında tasvîp ve kabûl edilerek aynı tarihte Türkiye Cumhuriyeti Riyâseti'nin tasdik-ı âlisine ictirân eden “Eskişehir Bankası Türk Anonim Şirketi”nin yüzdokuz maddeden ibâret işbu esas mukavelenâmesi tasdik kılın-
dı. 21 Haziran 927

Ticâret Vekîlî
Mustafa Rahmî

Ticâret Müdür-i Umûmîsi
Şâkir

Şirketler ve Sigortalar Müdürü
Sa'îd Rızâ

DİPNOTLAR

- (1) 20. Hüdâvendigâr Vilâyeti Salmâmesi, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, Hicrî 1311 (Milâdî 1893/94) sayfa 180, 21. H.V. Salmâmesi Hicrî 1312 sayfa 246, 22. H.V. Salmâmesi Hicrî 1313 sayfa 306 ve 23. H.V. Salmâmesi Hicrî 1314 sayfa 238
- (2) Bankanın kamu yararına gerçekleştirdiği hizmetler arasında, 1933 yılında Kurt Kiremit Fabrikası sahibi Ahmet Muhtar Bey'le birlikte kurulan inşaat şirketiyle kentin bayındırlık faaliyeti içinde yer alması ve Eskişehir'in nitelikli içme suyu kavuşturulmasındaki büyük katkıları zikredilebilir.
- (3) Açılış töreniyle ilgili geniş bilgi için Bkz. Eskişehir'de Sakarya gazetesi 19.9.1927
- (4) Ana sözleşmenin 61.maddesine göre, sermayedarlar genel kurulda 50 hisse için 1 oy kullanabiliyor; ancak bir hissedarın 10'dan fazla oy kullanma hakkı bulunmuyordu. Bu madde, 1957'de yapılan ikinci sermaye artışı sırasında kaldırılmıştır. 25.3.1948'de yapılan olağan genel kurula katılan ortaklar listesinde Mesut Zeytinoglu'nun 150 hisseye ve 3 oya sahip olduğu görülmektedir.
- (5) Kuruluştan itibaren öteki yönetin kurulu başkanları : Emin Sazak (1927-1948), Mehmet Ali Yasin (1948-1953), Sabri Kılıçoğlu (1953-1958) ve Mesut Erez (1979-2000).
- (6) Eskişehir Bankası'nın Eskişehir Çimento Fabrikası T.A.Ş. dışındaki öteki iştirakleri şunlardır : ESMAŞ Eskişehir Ticaret ve Madencilik A.Ş., Eskişehir Opera ve Tiyatro Tesisleri A.Ş., Eskişehir Yem Fabrikası A.Ş., Kütahya Yoncalı Dübecik Kaplıcaları A.Ş., POVA Porsuk Vadisi Elektrifikasyon A.Ş., İSTAŞ İnegöl Sanayi Tesisleri ve Ticaret A.Ş., Kütahya Porselen ve Gıda Sanayi A.Ş., ESEN Eskişehir Makine ve Tesis İmalatı Sanayi ve Ticaret A.Ş.

“Ulusal Sanayi Bir Gereksinmedir”

Eskişehir Sanayi Odası'nın Kuruluşu

Eskişehir'de sanayiın -1894'te işletmeye açılan- vagon ve lokomotiflerin bakım ve onarımı ile vagon montajı için kurulan **Cer Atelyesi**'yle başladığı kabul edilebilir. Atelyedeki -üst düzey yöneticiler dışında kalan- çalışanlar yerel elemanlardan oluşuyordu. Bu gençler, gelecekte Eskişehir sanayiine yetişmiş eleman olarak hizmet vereceklerdir.

II.Meşrutiyet'in ilânı üzerine Osmanlı topraklarında esen liberal hava ve “İttihad ve Terakki”nin “millî iktisad” politikası çerçevesinde ulusal ekonomiyi geliştirme çabaları, büyük sermaye gerektiren işlerin kotarılabilmesi için ülke çapında anonim şirketlerin kurulmasına ve sayılarının giderek artmasına yol açtı. 1892'de demiryolunun kente ulaşması ve kısa süre içinde Ankara ve Konya'ya bağlanmasıyla tarımsal üretimde -göçmenlerin de katkısıyla- ciddi ölçüde ürün artışı sağlanmış olması, öteki Anadolu kentleri arasında Eskişehir'e önemli bir ayrıcalık sağlamaktaydı. Ancak tarımsal alanda sağlanan bu önemli gelişmeye karşın, henüz ne değirmenler un fabrikasına dönüşmüştü, ne de tuğla harmanları kiremit fabrikasına.. Lületaş çıkarılması, işlenmesi ve pazara sunulması bile “aile işletmesi” boyutundan öteye gidememişti. Bu nedenle 20. yüzyıl başlarında, Eskişehir ve çevresinde herhangi bir sanayiın varlığından söz etmek mümkün değildi.

Bu ortamda Eskişehir'de kurulan ilk “millî anonim şirket” “**Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi A.Ş.**”dir. Bu şirket, kuruluşundan bir süre sonra tamamen lületaş işine yoğunlaşmış ve 22 Kânunevvel 1340 (22.12.1924) tarihinden itibaren “**Eskişehir Lületaş Madeni A.Ş.**” adı altında faaliyete başlamıştır. 100.000 TL sermayeyle kurulan şirketin amacı, lületaş üretmek ve ihraç et-

mektir. Bu tarihten başlayarak yönetim kurulu, şirketin resmen kurulduğu 24 Mayıs 1341 (24.5.1925) tarihine değin halka hisse senedi satar. Başlangıçta hızla büyüyen şirket, Viyana'daki gayrimüslim komisyoncuların olumsuz tutumları ve kırıci rekabetiyle baş edemez. Sonuçta şirketi kaldırmak ve kâra geçirmek üzere **Emin Sazak** ve arkadaşları yönetim kuruluna girerler. Bu tarihten itibaren, Eskişehir Bankası şirketle yakından ilgilenmeye başlar.

İlerleyen yıllarda Eskişehir, Marsilya tipi kiremit ve un fabrikalarıyla sınırlı bir kent görünümünü kazanır⁽¹⁾. Üretim için gerekli hammadde kaynaklarına yakın olması ve demiryolu ağının kavşak noktasında bulunması, sanayi kollarının gelişmesine destek sağlamaktadır. Bu dönemde Eskişehir'de “**değirmenci**” ve “**kiremitçi**” olarak başlıca iki sanayici tipi bulunmaktadır ki Çimento Fabrikası'nın kuruluşunda da bunlar etkili olmuşlardır.

1925 yılında askerî uçak ve diğer araçların onarımı için oluşturulan “**Eskişehir Tayyare Tamirhanesi**” ertesi yıl -inşa edilen- kendi binasında çalışmaya başlar. 1928'de “**1'inci Tayyare Taburu Tamirhanesi**” adını alan tesis, 1930 yılından başlayarak bağımsız hale getirilir; atelyeleri Hava Okulu'nun teknoloji dersleri için de uygulama yeri olur ve “**Eskişehir Tayyare Tamir Fabrikası**” adıyla çalışmaya başlar. Bu fabrika, günümüzün yüksek teknolojili, çağcıl bir uçak bakım ve onarım merkezi olan “**1'inci Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı**”nın çekirdeğini oluşturur.

1933 yılında, üçüncü büyük kamu yatırımı olan “**Eskişehir Şeker Fabrikası**”nın faaliyete geçmesi, kenttin sanayi tarihinin bir başka önemli aşamasını oluşturur.

Esnaf Cemiyetleri Birliği ilk pazar tatili anısı (29 Kasım 1936)

Organize Sanayi Bölgesi temel atma töreninden (2 Mart 1972)

Bu tesisin, kentin tarımsal alanda ve bankacılık açısından gelişmesine de önemli katkıları olmuştur.

Cer Atelyesi'yle birlikte bu üç büyük kamusal tesis - aynı zamanda- Eskişehir sanayiinin teknik açıdan form edilmiş eleman gereksinmesini karşılayan kaynakları olarak da ciddi hizmet vermiştir.

Zeytinoğlu, Kılıçoğlu ve Kanatlı ailelerinin girişimiyle 1953'te 5.000.000 TL sermayeyle **"Eskişehir Çimento Fabrikası T.A.Ş."** kurulur. Aynı yıl **Mesut Zeytinoğlu** Eskişehir Bankası yönetim kuruluna seçilir ve banka şirkete yüzde 10 payla ortak olur. Bu yıldan başlayarak -art arda alınan kararlarla- Eskişehir Bankası'nın sanayi kuruluşlarına etkin destek sağladığı görülmektedir.

Devletin 1960'lı yıllarda sağladığı kimi teşvikler ülkede sanayiciliği özendirilmekte; bu alanda Eskişehir'de de önemli bir potansiyel mevcut bulunmaktadır.

1963 yılında Türkiye ithal ikamesiyle sınaileşme yolunu seçtiği **1. Beş Yıllık Planı**'nı uygulamaya koyarken -o zamanki adıyla- **Avrupa Ekonomik Topluluğu**'yla da **Ankara Anlaşması**'nı (Ortaklık Anlaşması'nı) imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre 5-10 yıl sürecek bir hazırlık dönemi yaşanacak; sonraki geçiş döneminde Türkiye aşama aşama pazarını açarak sonunda **"Ortak Pazar"**'ın tam üyesi olacaktır. Ve eğer Türkiye geçiş döneminde sanayiinde ciddi bir gelişme sağla-

yamazsa -tam üye olduğunda- Avrupa'nın rekabeti karşısında sanayiini tamamen kaybetme tehlikesiyle karşılaşabilecektir.

Planlı dönemin sonlarına doğru 1966 ve 1967 yıllarında ekonomide yaşanan değişimler, sanayicilerin ve tüccarların çıkarları açısından farklılıklar göstermeye başlamıştır. Çimento Fabrikası'nın bir yönetim kurulu toplantısında Murat İnce, İsmail Kanatlı'ya Eskişehir'de bir Sanayi Odası kurulma zamanının geldiğini söyler ve bu konuda önyak olmasını önerir. **Murat İnce**, o sırada "**Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası**"nda görev yapmaktadır. Vali Mustafa Karaer'le görüşülür ve **6.3.1967**'de 113 sanayiciyi temsilen **İsmail Kanatlı**'nın imzaladığı dilekçeyle "... bir Sanayi Odası kurulması hususunda gerekli işlemin yapılmasına müzaharet ve müsaade..." ricasıyla önce Eskişehir Valiliği'ne başvurulur; daha sonra da Sanayi Bakanlığı'na izin başvurusu yapılır. Yapılan görüşmeler sonunda olumlu bir hava yaratılır. Sanayiciler arasında yapılan oylama da müsbet sonuçlanınca, **1968** yılı sonlarına doğru **Eskişehir Sanayi Odası** kurulur ve Eskişehir Bankası'nın üstündeki bir odada faaliyete geçer. Akademi başkanı **Orhan Oğuz** danışmanlığa, **Yılmaz Çakır** genel sekreterliğe getirilir. Kısa bir süre sonra -Orduevi yanındaki- Halk Bankası binasının üst katında Akademi'ye tahsis edilmiş olan daireye taşınılır ve uzunca bir süre burada çalışılır. Orhan Oğuz işlerinin yoğunluğu nedeniyle danışmanlıktan ayrılınca, yerine **Yılmaz Büyükerşen** getirilir. Bu örgütlenme sürecinde İsmail Kanatlı'nın başkanlığında **Mümtaz Zeytinoğlu**, **Orhan Erden**, **Zühtü Çolpan** ve **Eşref Güngör**, ilk yönetim kurulunu oluştururlar. Meclis başkanlığını **Hüsnü Yerçil** üstlenir⁽²⁾.

1968'de Eskişehir'de yasanın tanımına uygun sanayici sayısı 80 dolayındadır. Beş meslek komitesi oluşturulur ve on meclis üyesi seçilir. Yönetim kurulu üyeleri dışında ESO'nun kuruluşunda hizmeti geçen kişiler arasında Mesut Zeytinoğlu, Murat İnce, Rifat Çıkkılı, Mehmet Sirkeci, İsmail Yılmaz, Hüsnü Yerçil, Sırrı Öç, Metin Erözlü ve Yalçın Kılıçoğlu'nu anmak bir hakşinaslık gereğidir.

O yıllar Eskişehir ile Bursa arasında her alanda ciddi bir rekabet söz konusudur. Bursalılar Birleşmiş Milletler'den sağladıkları 10.000.000 dolarlık bir yardımı, Organize Sanayi Bölgesi kurulmasına tahsis etmişlerdir. Sanayi Odası'nda Eskişehir'in gelişim potansiyeli masaya yatırılır; yapılan müzakerelerde kentin kalkınması

Organize Sanayi Bölgesi altyapı tesislerinin hizmete alınışından bir anı (9 Kasım 1975)

için tek çıkış yolunun "**sınaileşme**" olduğu sonucuna varılır ve tüm gayretlerin bu yönde harcanmasına karar verilir. Bursa örnek alınarak bir Organize Sanayi Bölgesi kurulması konusunda görüş birliğine varılır. Vali **Mustafa Karaer**'in de destekleriyle öncelikle Odalar Birliği'ne başvurularak yer seçimi ve fizibilite konusunda kendilerinden yardım istenir. Eskişehir'e en az zarar verecek bir alan aranır ve sonunda şimdiki yer bulunur. Burada Hazine'ye ait -Hava Kuvvetleri'ne tahsis edilmiş- büyük bir arazi vardır. Burası alınabilirse, işin kotarılabilceği kanısına varılır. Uzun uğraşlardan sonra Hazine arazisinin sorunları çözülür. Ancak Böl-

Eskişehir'de eski bir maden ocağı

Fotoğrafın altında "**Eskişehir : Kavacık'da anyant ma'deni yerinde tedkik ederken, 29 Nisan 1927, Edirne mekteb talebesi**" yazıyor.

Eskişehir'in doğudan görünüşü

genin kurulması için paraya ihtiyaç vardır ve Oda'nın bütçesi yetersizdir. Bu sırada bir mucize olur : **Mesut Erez** Sanayi Bakanlığı'na getirilir ve Bakanlık, Oda emrine 25.000.000 TL kredi tahsis eder. Ancak, bu kredinin kullanılabilmesi için ESO'nun "girişimci katkı payı" olarak 2.500.000 TL yatırması gerekmektedir ve Oda'da bu para yoktur. Bu noktada Eskişehir Bankası devreye girer ve bankacılık kurallarını zorlayarak -o zamanın parasıyla ciddi bir rakam olan- katkı payını ESO'ya kredi olarak verir; bu sayede Sanayi Bakanlığı kredisini kullanabilme olanağına kavuşulur⁽³⁾. Daha sonra özel kişilere ait araziler de satın alınmaya başlanır. Bu süreçte Mesut Erez dışında, Sanayi Bakanlığı müsteşarı **Mehmet Gölhan**'ın da ciddi destek ve yardımları olmuştur.

1.11.1968'te göreve gelen İsmail Kanatlı, 1.12.1972'de başkanlığı Orhan Erden'e devreder. Orhan Erden yönetim kurulu başkanlığını 30.4.1974'e değin sürdürür. İsmail Kanatlı bu tarihte tekrar başkanlığı üstlenir ve kısa bir süre sonra 16.11.1974'te Mümtaz Zeytinoğlu'na bırakır. Mümtaz Zeytinoğlu'nun ESO başkanlığı 9.2.1979'da ölümüne değin sürer⁽⁴⁾.

İsmail Kanatlı'nın başkanlık döneminde, Aralık 1970'te **Eskişehir Sanayi Odası Dergisi**'nin 2. sayısında, çok ünlenen ve zaman içinde Oda'ya itibar ve etkinlik ka-

zandıran bir bildiri yayımlanır : **Türk Toplumuna Dönük Sanayici Bildirisi**.. Bu bildiri, aslında Mümtaz Zeytinoğlu'nun önderliğinde Yılmaz Büyükerşen, Metin Erözlü, Şahap Erkara ve Orhan Erden tarafından hazırlanmıştır. Bildirinin önerdiği politikalar, bir bakıma Oda meclisini oluşturan üyelerin aleyhine sonuçlar doğurabilecek reçetelerle doludur⁽⁵⁾. Ancak Mümtaz Zeytinoğlu, bilgi ve coşkusuyla herkesi ikna eder. Oda yönetimi ve meclisi bildiriye onayladığı gibi, onların arkasında durur ve bildiriye sahip çıkar. Aslında bildiri-deki kimi görüşler, çeşitli kişiler tarafından daha önce de söylenmiştir; ama özel sektör temsilcileri tarafından ilk kez dile getirilmektedir. O nedenle bildiri büyük ilgi çeker; Büyük Millet Meclisi çevrelerinde ve basında günlerce tartışılır. Ayrıca bu görüşler öteki Sanayi Odalarını da etkilemiştir. Türkiye'nin çıkış yolunun sınaileşmede ve çözümün Türkiye'nin içinde olduğu; bunun için sürekli yatırım ve daha çok üretim gerekliliği gündeme taşınır. Ülkenin geleceği açısından sınaileşmenin fevkalâde önemli olduğu düşüncesi ağırlık kazanır. Yeni bir felsefeyle ülke çapında bir sınaileşme hareketinin başlaması gereği üzerinde durulur.

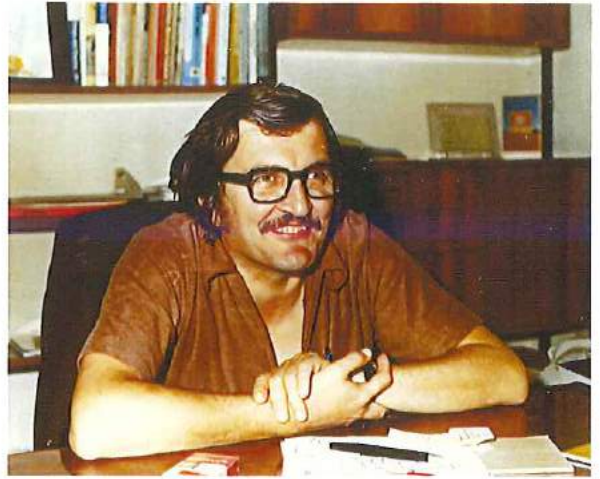
Büyük kentlerin Sanayi Odaları hükümetlerin paralelinde hareket ederlerken, Eskişehir Sanayi Odası bu bildiriyle "**ulusal sanayi**"in sözcüsü konumuna gelir. Sı-

naileşmenin yalnızca tüketim malları ve montaj sanayileriyle sağlanamayacağı, ara malı ve ana mal üreten sanayilerin de kurulması gerektiği savunulmakta; teknoloji üretmedikçe ülkenin sınıflaşmış sayılamayacağı söylenmektedir⁽⁶⁾. Bu yeni ve farklı ses, Türkiye'nin aydın kesiminde olumlu yankılar uyandırır ve büyük sempati yaratır.

Osmanlı'nın son yıllarında kurulan Cer Atelyesi (bugünkü adıyla Tülomsaş), günümüzde lokomotif, vagon, dizel motoru ve cer motoru üreten dev bir tesise dönüşmüştür. Gerek Cer Atelyesi gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin kurduğu fabrikalar, yalnızca kent ekonomisine katkıda bulunmakla kalmamışlar, sosyal tesisleri ve çalışanlarıyla Eskişehir'deki sosyal yaşamın gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır. Bir okul gibi adam yetiştiren bu fabrikalardan ayrılan usta ve mühendisler, Eskişehir'de zaman içinde özel sektörün gelişmesini sağlamışlardır.

Bugün gelinen noktada, Eskişehir'de büyüklü küçüklü 600'e yakın sanayi kuruluşu bulunmakta ve bu tesislerde 43.000 dolayında eleman çalışmaktadır. Sınai kuru-

Mümtaz Zeytinoğlu (1933-1979)

luşların toplam cirosu 5,5 milyar dolara, toplam ihracatı 1,7 milyar dolara ulaşmıştır. Eskişehir Sanayi Odası ve Organize Sanayi Bölgesi, kurucularının koyduğu temel ilkelerden herhangi bir sapma göstermeksizin, "kalkınma"nın temelini sınıflaşmak ve daha çok üretmek olduğunun bilinci içinde, gelişimini ve büyümesini sürdürmektedir..

Organize Sanayi Bölgesi'nin ilk yılları

Odunpazarı'ndan

DİPNOTLAR

- (1) 1927 yılına değin yurtdışından ithal edilen Marsilya tipi kiremit, bu yıldan başlayarak Türkiye'de ilk kez Eskişehir'de üretilmeye başlanır. Bu yıl Kurt Sait ve Muhtar Başkurt'un ortaklığıyla kurulan **Kurt Kiremit Fabrikası** ile Bulgar Çirkof kardeşlerin kurduğu **Aslan Kiremit Fabrikası**, kiremit üreten ilk işletmelerdir. Kurt Sait 1933'te **Çiftkurt** adlı bir üretim tesisi daha kurmuş; Aslan Kiremit Fabrikası'nı satın alan fırıncı Sabri Kılıçoğlu, adını **Kılıçoğlu Kiremit Fabrikası** olarak değiştirmiştir. 1930 yılında da Türkiye'de ilk soba üretimini, **Şakir Zümre** adıyla Eskişehir'de gerçekleştirilir.
- (2) Sonraki Oda meclisi başkanları aşağıdadır :
Kâzım ALANYA	16.11.1974 ... 29.11.1979
Mesut EREZ	29.11.1979 ... 27.09.2000
Yavuz ZEYTİNOĞLU	27.09.2000 ... Sürüyor
- (3) ESO bu yardımı hiçbir zaman unutmaz; şükran hislerinin nişanesi olarak tüm mevduatını, tasfiye edilmeye değin Eskişehir Bankası'nda tutmayı sürdürür.
- (4) Sonraki Oda başkanları aşağıdadır :
Turgut ÇUHACI	26.03.1979 ... 27.08.1979
Metin ERÖZLÜ	27.08.1979 ... 29.11.1979
Yavuz ZEYTİNOĞLU	29.11.1979 ... 30.11.1989
Savaş ÖZAYDEMİR	01.12.1989 ... Sürüyor
- (5) Örneğin bildiride -Eskişehir sanayicileri olarak- **toprak reformu yapılması** gereğinden, tarımda büyük kazançlar vergi dışı bırakıldığı (yeterince vergilendirme yapılmadığı) için **tarımdan arazi vergisi alınması** gereğinden, **bankacılık sisteminin değişmesinin** gerektiğinden, **vergi kaçakçılığının önüne geçmek için sert önlemler alınmasından**, **teknolojik bilginin hızla artırılmasının** gerekli olduğundan ve **Ortak Pazar'a girme niyetimizin sınıllaşma arzusuyla** **çeliştirdiğinden** söz ediliyor ve bu konularda pek çok radikal önlem öneriliyordu. Politikaların "**plan mı, pılav mı**" tartışmaları yaptığı bir ortamda, **sanayi yatırımlarının** yeniden ele alınarak ve **azami verimliliği** hedef alan devlet teşvikleriyle yönlendirilerek bir **program altına alınması** isteniyordu. Üstelik bildirinin adındaki "**topluma dönük...**" ifadesi, o günler için dikkat çekiciydi; dahası tedirgin edici bile sayılabilirdi.
- (6) Pek çok Oda üyelerini teşvik için çok ihracat yapanları ödüllendirirken, Eskişehir Sanayi Odası 1985 yılından beri **Mümtaz Zeytinoğlu'nun** anısına teknolojik buluş yapanları ödüllendirmektedir.

Romalılar Döneminden Günümüze

Eskişehir Hamamları

İslâmiyette “**temizlik imandan gelir**”. Ancak Osmanlı evlerinde, bugünkü anlamda banyo bulunmaz. Buna karşılık hayırsever kişilerce yaptırılmış hamam ve kaplıcalar, çok düşük bir bedel karşılığında -dahası parasız- yıkanılan ve kimi hastalıklara şifâ dağıtan mekânlar olarak, yüzyıllar boyunca toplum yaşamında önemli bir yer işgal etmişlerdir.

Eskişehir il alanı içinde -İnönü'nün batısından Beylikova'nın doğusuna dek uzanan fay hattı boyunca- pek çok sıcak ve soğuk su kaynakları bulunur. Bu hattın üzerindeki en önemli sıcak su kaynağı, il merkezindeki Köprübaşı civarında, yaklaşık 80 dönümlük bir alan içinde yer alır. Eskilerde bu suyun kaybolmaması ve içine soğuk suların sızmaması için çepeçevre bir duvar örülmüş ve yer altında 3000 m²'lik bir havuz oluşturulmuştur. Suyun sıcaklığı havuzda ortalama 47°C olmakla birlikte, kimi yerlerde 55°C'a kadar çıkmaktadır.

Eskişehir'in sıcak suları antik çağlardan bu yana bilinmektedir. Hamamlar, değişik zamanlarda Eskişehir'e gelmiş gezgin ve araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. 12.yüzyılın sonlarında Önyasya ve Anadolu gezisinde Eskişehir'e de uğrayan **el-Herevî** -seyahat notlarından oluşan eserinde- bu sıcak suların başka yerde eşi bulunmadığından ve hastaların tedavi amacıyla buraya geldiklerinden söz etmekte; dahası o dönemde adı “**Sultan Öyüğü**”⁽¹⁾ olan kentin, aynı zamanda “hamam” anlamındaki Rumca bir adla da anıldığını yazmaktadır.

Evliya Çelebi (1611-1682) ünlü *Seyahatnâme*'sinde, 1648 yılında geldiği Eskişehir'deki ılıcaları şöyle anlatmaktadır : “*Şehrin kuzey tarafının dışında, bağ ve bahçeler içinde kârgir kubbeli bir latif hamamdır ki ona on olan büyük havuzu ılıca suyu ile doludur*”⁽²⁾. *Suyu gayetle sıcaktır ve soğuk suyla ılıştırılır. Çok yararlıdır. Parmaktaki gümüş yüzüğü sarı renkli yapar.*

Bu suyu içen, uyuz ve cüzzam hastalıklarından kurtulur. Dünya güzeli bir ılıcadır; lâkin Bursa kaplıcaları gibi mükellef (lüks) değildir”.. ılıcayla ilgili yapılar, büyük nakkaş **Matrakçı Nasuh**'un 1536 tarihli minyatüründe de görülmektedir.

Kâtip Çelebi (1609-1657), *Cihânnümâ* (Dünyayı gösteren) adlı ünlü eserinde “**germâbe**” lerin (hamamların) 17. yüzyıldaki durumlarından şöyle söz etmektedir : “*ılıca, Sultanönü içinde düz yerde ve su kaynakları çeşitlidir. Ve üzerinde kubbe ve camekânlar yapıp erkek ve kadınlara mahsus iki hamam kılınmıştır. Suyu ılık, leziz ve latîfdir*”..

19. yüzyıl sonunda Eskişehir çarşısı içinde aynı kaynaktan beslenen dört hamam vardır⁽³⁾. Hicrî 1301 (Milâdî 1883) tarihli *Hüdâvendigâr* (Bursa) *Salnâme*-si'nde, biri erkeklerle, üçü kadınlara mahsus bu hamamların adları **Erler**, **Yenice**, **Kıymet** ve **Alçık** olarak verilmektedir⁽⁴⁾. O dönemde Eskişehir'e gelenler, bu suların hafif demirli ve kükürtlü olduğunu ve üstünde yağlı lekeler bulunduğunu kaydetmişlerdir. **Erler Hamamı**, yabancı gezginlerin sözünü ettiği erkekler hamamı olup basamak ve sütunlarının Doğu Roma döneminden kalma olduğu söylenir. Sekiz sütunun taşıdığı 7,20 m çapında kubbesi, uzun çapının iki tarafında kurnaların yer aldığı oval bir havuzu vardır. Havuzun başındaki mermer bir aslanağzından sıcak su devamlı olarak akmaktadır.

Sular sıcakken doğal lezzettedir; ancak soğuduğunda kekremsi bir tat alır. Yıkanmak için kullanılmakla birlikte sinir, kas, mafsal romatizmaları ile idrar yolu hastalıkları ve “gut”a da iyi geldiği söylenir. Bu sular, 1936 yılına değin -testilerde soğutularak- **içme suyu** olarak da kullanılmaktaydı⁽⁵⁾.

Hamamların bulunduğu alan günümüzde “**Sıcaksular**” adıyla anılmaktadır. Bu çevrede bulunan tulumbalar-

dan ve çeşmelerden sıcak su aktığı gibi, 20. yüzyılın ortalarına değin belediyece evlere de sıcak su verildiği bilinmektedir⁽⁶⁾.

Eskişehir'deki hamamlar **Sultan 2. Mahmud** (1808-1839) tarafından vakıf olarak halkın hizmetine verilmişti. Vakıf koşullarına göre kadınlara ayrılanların ücretsiz, erkeklere tahsis edilenin ise -hamamın tamir ve bakımının da yapılması koşuluyla- kiralayan tarafından küçük bir ücretle işletilmesine izin verilmişti. Ancak, kadınlara ayrılan hamamların bakım ve işletilmesine ilişkin herhangi bir hükmün öngörülmemesi, zamanla kimi kadınların buralara yerleşerek hamamları sahiplenmelerine ve yararlanmak isteyenlerden ücret istemelerine yol açmış; üstelik hijyen koşullarına uyulmaması ve içlerinde çamaşır yıkanması hamamların sağlık açısından tehlikeli bir hâle dönüşmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Kaymakam ve Maarif Müdürü'nün önerisiyle iyi işletilmeyen ve sağlık açısından tehlike saçan kadınlara mahsus hamamların -gelir ilkokulların tamirinde kullanılmak üzere- ücretlendirilmesi gündeme getirilmişti.

Bu konu -epey tartışılmasına karşın- bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır.

1913'de Sadrâzam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürül-

mesi üzerine ülkenin çeşitli yerlerinde bir dizi olaylar meydana gelmişti. Bu olayların ertesinde pek çok tutuklamalar ve sürgünler olmuş ve bu arada işin elebaşısı olarak görülen birkaç kişi idam edilmiştir. Bu bağlamda Eskişehir'de de birtakım gösteriler yapılmış ve çıkan olayların elebaşlarından biri olarak da Zeytûnzâde Tefîk Efendi suçlanmış ve gözaltına alınmıştır.

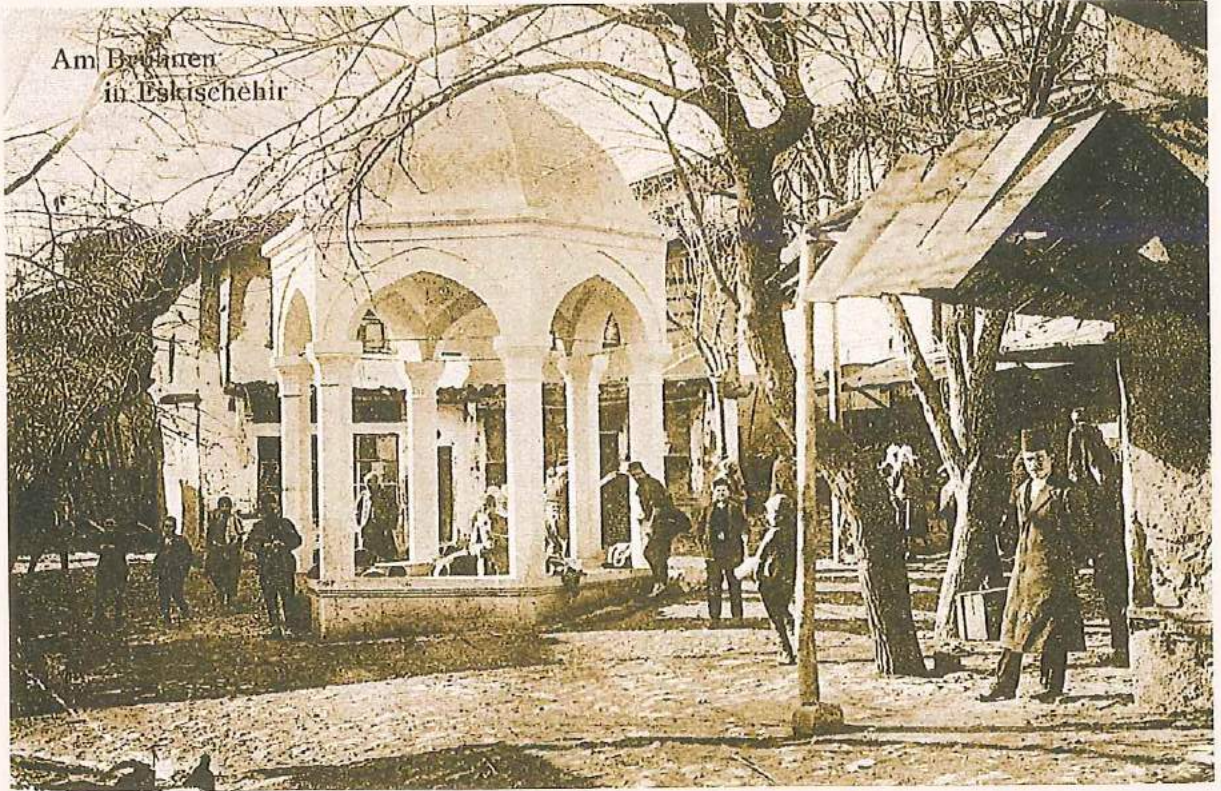
Konuyla ilgili olarak İstanbul'dan tahkikat için yollanan heyetin raporunda, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesini takiben Anadolu Osmanlı Demiryolu Kumpanyası'nın⁽⁷⁾ Eskişehir'deki fabrikasında yapılan "*nûmâyîş-kârâne ame le tezâhürâtı*"na değinildikten sonra, bu gösterilerin dışında yerel birtakım olaylarla Eskişehir'in emniyet ve asayişinin ihlâl edildiğinden bahisle, bu "**hamamlar meselesi**"nden de söz edilmektedir :

"... Eskişehir'de çok sayıda sıcak su kaplıcaları vardır; bunlardan birisi erkeklere ve diğerleri kadınlara ayrılmıştır ve öteden beri kadınlara tahsis olunan hamamlardan ücret alınmamaktadır. Biraralık bu kadınlar hamamının gerek memleket ahlâkı üzerinde yaptığı kötü etkinin giderilmesi, gerekse masrafların karşılanması için 10 para, 20 para gibi çok düşük bir ücrete tâbi tutulması düşünülerek hamamlara teneke kutular asılmıştır. Bu durum, erkekler hamamının en önemli mutasarrıflarından Zeytûnzâde Tefîk Efendi'nin özel çıkarlarına ters düşüğünden, bir gün 300-400 kadın bu hamamlara hücum

Sıcaksular bölgesinden bir görünüş

Çarşı Camii'nin minaresinden çekilmiş olan fotoğrafın ön tarafında Erler Hamamı'nın sekizgen kubbeleri ve tepelerindeki "mahya fencerleri" (aydınlık kuleleri) görülmüyor. Terasta peştamallar asılıdır. Sağ arka planda, eskinin **Büyük Porsuk Oteli** (bugünün Tepebaşı Belediyesi) binası inşa halinde görülmüyor.

Çarşı içindeki şadırvan

Fotoğrafta, Ahmed İhsan Bey'in gezi yazısında -"abdest almaya mahsus yer" anlamında- *abdesthane* olarak geçen, Sıcaksular bölgesindeki şadırvan görülüyor. Ne yazık ki bu ilginç yapı günümüze ulaşamamıştır.

Haydarpaşa - Eskişehir demiryolunun 19 Haziran 1892'de işletmeye açılması üzerine, haftalık **Servet-i Fünûn** gazetesi muhabiri **Ahmed İhsan Bey**, Haydarpaşa'dan Alpu'ya trenle gitmiş dönmüş ve gezi izlenimlerini gazetede dört hafta boyunca bölümler halinde yazmıştır. Bu yazı dizisinin, Eskişehir'i anlatan ve **19 Ağustos 1308** (Milâdî 31.8.1892) tarih ve **77** sayılı **Servet-i Fünûn**'un 389-391'inci sayfalarında yayımlanan ikinci bölümünün, hamamlara ilişkin satırları aşağıda sunulmaktadır. Yazının üslubu aynen korunmuş, yalnızca günümüzde kullanılan, anlaşılması zor birkaç sözcük yerine yenileri yerleştirilmiştir.

Haydarpaşa'dan Alpu Köyü'ne

(Osmanlı Anadolu Demiryolu Hattında Bir Seyahat)

"... birinci işimiz Eskişehir'de bir sabah gezintisi yapmak oldu. Fotoğraf makinemizi ele aldık, sokağa çıktık. Otelin bahçe kapısı ufak bir çarşıya açılyordu. Karşı cihette bir buğu gördüm. Eskişehir'in sıcak su kaynakları orada olmalıdır, dedim; ilerledim. Gerçekten kaynaklar orada idi. Onbeş sene evvel geçtiğim zamanki hâtîrâtımı tamamen buldum. O vakit sıcak su menba'larını ne halde görmüş isem, yine o haldedir; hiç değişiklik yok. Yalnız menba'lardan dere tarafı o vakitler boş iken, şimdi dereyi de aşmış pek çok ilerilere kadar şehir halinde yapılmış idi. Eskişehir'in sıcak su menba'ları madensel niteliklerden yoksundur. Yalnız doğal ısı ile sıcak olarak çıkar. Bu sular kahve manzaralı bir-

kaç hamamdan geçtikten sonra, bulunduğumuz mevki'de bulunan onbeş kadar kirlî abdest alma yerinden akar. Abdest alma yerlerinin iki tarafında çamaşır yıkama mahalleri var, yoksul halk gelip burada çamaşır yıkıyor. Bundan dolayı hamamdan, abdest alma yerlerinden ve çamaşırhanelerden geçen kirlî sıcak su, pis kokulu buğusunu etrafa saçarak oradan akıp iki değirmen döndüren bir suya ulaşıyor ki, söz konusu su dahi aşağıda Porsuk'a dökülüyor. Kuşkusuz doğal servet demek olan şu sıcak su kaynaklarının böyle usulsüz ve kötü bir surette kullanımı, üzülmenecek bir durum idi. Hele çamaşırhanenin, abdest alma yerlerinin açıkta ve murdâr bir halde olması, daha ziyâde manzarayı fenâlaştırıyordu..."

Alçık Hamamı

ettirilmiş, işe müdahale eden jandarmalara da karşı gelinmiştir. Bu kadınlar hakkında yapılan kanunî kovuştur-
ma, ceza reisinin taraflı tutumu yüzünden sonuçsuz kal-
dığı gibi, olayı tertip ve teşvik edenler hakkında da her-
hangi bir işlem yapılmamıştır⁽⁹⁾...”

Demiryolunun işletmeye açıldığı yıllarda erkekler ha-
mamının, tren yolcularına yönelik ilginç bir işlevi daha
vardır : O dönemde -bütün Anadolu için- Haydarpa-
şa'dan her sabah bir tek tren kalkmakta, banliyö istas-
yonlarına da uğrayarak ve ağır ağır ilerleyerek -14 saat

sonra- akşam geç vakit Eskişehir'e varmaktadır. Yolcu-
lukları bitmemiş bile olsa, Eskişehir'de bütün yolcular
trenden inmek ve geceyi vagonların dışında bir yerde
geçirmek zorundadırlar. Paralılar -bir Alman kadının
(Madam Tadia) işlettiği- garın karşısındaki otele gider-
ler; parasızlar ise doğrudan hamama! Ayrıca otel yaşa-
mına, alafranga yemeğe ve yemek tarzına alışmamış
paralılar da hamama gitmeyi yeğlerler. Ve önce bir gü-
zel yıkanılır; sonra havlular serilmiş peyke ve sedirlere
uzanıp tatlı bir uykuya dalarlar...

Sabahleyin erkenden kalkıp trene yetişmek, yer kap-
mak, eşyayı yerleştirmek ve nevaleyi önceden düzmet
gereklidir; zira trende numaralı bilet uygulaması ve va-
gon-restoran yoktur.

Koca trende tek bir “bavullu yolcu” yoktur; herkes eş-
yasını sepet, heybe, harar ve bohça içinde taşır; elbet
testi ve ibriğini de yanına almayı unutmaz.

Eskişehir'den sonra trenin biri Afyon üzerinden Kon-
ya'ya, öbürü Ankara'ya gider ve bu yolculuklar da birer
gün sürer. “Anadolu Osmanlı Demir Yolları”nı Al-
manlar işletir. İşletmede tren, istasyon ve gar şefleri ile
müfettiş, kontrolör, biletçi, telgrafçı vb.. görevlerde ça-
lışan tek bir Türk memur yoktur. Yalnızca hemzemin ge-
çitlerdeki, ellerinde işaret bayrağı veya fener, bariyerle-
ri kapatıp açan biçareler Türk'tür⁽⁹⁾..

Eskişehir tren istasyonu

Hicrî 1301 (Milâdî 1883/84) yılı HÜDÂVENDİGÂR (Bursa) VİLÂYETİ SALNÂMESİ'nin 335. sayfasında yer alan bilgi notu

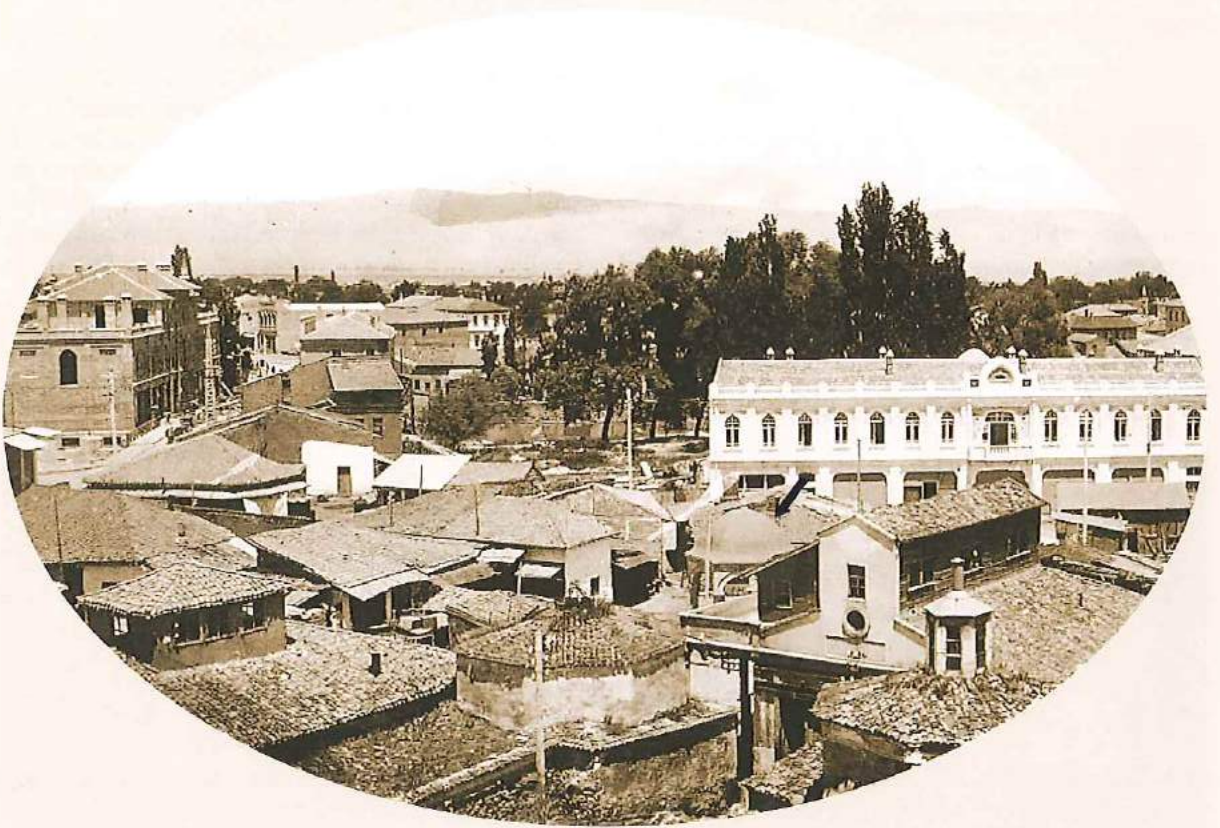
Metnin üslûbu aynen korunmuş, yalnızca günümüzde kullanılmayan, anlaşılması zor kimi sözcükler yerine yenileri konulmuştur :

Kütahya Sancağı Dâhilindeki Ilıcalar

Eskişehir Kazası :

Kasabada **Yenice, Erler, Kıymet, Alçık** nâmlarıyla biri erkeklere ve üçü kadınlara mahsûs dört ılıca olup bunlar kasabanın çarşısı içindedir. Ve ahâlinin tümü bunda yıkanır. Fakat soğuk su karışmadığından bir parça sıcaktır. Bunlardan erkeklere mahsûs hamama bağlı bulunan **Şengül-**

cük adında üç adet çamaşırhâne Tophâne-i Âmire'ye senelik dörtbin kuruş sabit kira ile Hacı Mahmûd Bey veresesinin sahipliğinde ve kullanımındadır. Ve yine Şengülcük adıyla iki adet daha çamaşırhâne olup onlar da kasaba ahâlisinden Lutfullah-zâde Hacı Bekir Ağa sahipliğindedir. Diğer üç adet hamam dahî vakıf ve hepsi bakımlıdır.

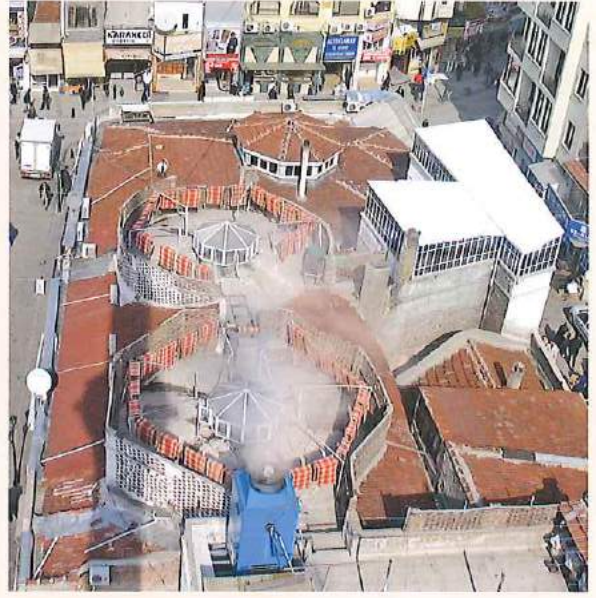

Sıcaksular bölgesi

Sol arka planda eskinin **Büyük Porsuk Oteli** (bugünkü Tepebaşı Belediyesi) binası inşa halinde görülüyor. Sağdaki beyaz bina -günümüzde de mevcut bulunan- **İstanbul Oteli**'dir. Küçük yuvarlak pencereli yapı, belediye tarafından kente su taksiminin yapıldığı "**maksem**"dir. Onun sol arka tarafında -makale kapsamında ayrı bir fotoğrafı verilen- "**şadırvan**"ın kubbesi ve gövdesinin bir bölümü görülmektedir. Fotoğraf 1920'li yılların sonlarında çekilmiş olmalıdır.

Erler Hamamı

Erler Hamamı'nın Çarşı Camii'nin minaresinden görünüşü
 Erler Hamamı kubbeli iki ana bölümden oluşur. İlkinde soğukluk (nefeslenme ve giriş yerleri), ikincisinde sıcaklık (aslanağzı, havuz ve kurnalar) yer alır. Hamamın yapımına ilişkin söylence şöyledir : Doğu Roma imparatorunun güzel kızı bir cilt hastalığına yakalanır. Hekimbaşı, buradaki kaphcada tedavi görmesini önerir. Kız 1-2 aylık tedavi sonunda iyileşince, buraya hamam yapılmasını emreder ve masrafların karşılanması için bir çift küpesini bağışlar. Küpelerin biriyle hamam inşa edilir; öbürü ileride onarım gereksinimlerinde kullanılmak üzere sütunlardan birine yerleştirilir. İkinci küpenin hâlâ yerinde olduğu söylenir..

Üstte: Erler Hamamı'nın kubbesi
 Altta : Erler Hamamı'nın içinden bir görüntü

Çarşı Camii'ndeki kubbe yazıları ve kalemişi süslemeler
Celi sülüs yazılar ünlü hattat İsmail Hakkı Altunbezer'in (1869 - 1946) elinden çıkmadır.

Sıcaksular bölgesindeki Çarşı Camii'nin içi

DİPNOTLAR

- (1) Burası, Sultan I. Kılıçarslan'ın Haçlılarla savaşırken otağını kurduğu tepe olmalıdır. Öyük, tepe demektir. Sultan Öyük zamanla Sultanözü'ne dönüşmüştür. Kimi kaynaklara göre de, bu topraklar, Konya'da oturan Selçuklu sultanına ulaşan bir ön alan olduğu için "Sultanözü" olarak anılmaktadır.
- (2) Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği hamam, Doğu Roma'dan kalma Erler Hamamı'dır. Ona on olduğunu söylediği büyük havuzun boyutları herhalde zirâ' (arşın)'dır. 1 zirâ' = 0,758 metre olduğuna göre, havuzun ölçüleri 7,6 x 7,6 metre olmaktadır. Ancak bu ölçüler, adı geçen hamamın günümüzdeki havuz ölçülerine uymamaktadır. Mevcut havuz kısa çapı 4,30 ve uzun çapı 5,60 m olan bir elips biçimindedir. Eliptik (oval) havuzun, uzun çapı giriş kapısı doğrultusunda olup, içine üç basamak mermer merdivenle inilmektedir. Evliya Çelebi kubbe çapıyla havuz ölçülerini karıştırmış olmalıdır; çünkü kubbe çapı 10 zirâ'ya çok yakındır. Yeşim taşından olduğu rivayet edilen 40 cm çapındaki mermer sütunları, halen belirli bir yüksekliğe kadar fayansla kaplanmış ve üst tarafları badana edilmiş durumdadır.
- (3) CUNNET V. "La Turquie d'Asie, Paris, 1892-1894" adlı eserinde, Belediye'nin bu hamamı 600 liradan kiraya verdiğini yazmaktadır.
- (4) Kıymet Hıcası, bugünkü Has Hamam'ın yerindedir. Üstü ikisi de Kıymet Hıcası'nın arka tarafında olup Yenice Hıcası günümüzde Bahçeli (Şengül) Hamamı, Alçık Hıcası da şimdilerde -eskisi gibi yalnızca kadınlara ayrılmış olup- Çukur Hamam yada Alçık Hamamı olarak anılmaktadır. Eskişehirli-ler bu hamamları o denli severlermiş ki gurbetteyken ya "Ah anam" yada "Ah hamam" diye ağlarlarmış.
- (5) Örneğin 1932 başında, Hava Okulu'nda iki yıllık bir eğitim için Eskişehir'e gelen hava subayı İrfan Orga Bir Türk Ailesinin Öyküsü adlı anı kitabında, İstasyon Caddesi'nde kiralandığı evin arka bahçesinde "sıcak kaynak suyu" olduğunu ve içecek su gereksiniminin bu suyla sağlandığını yazmaktadır. Eskişehir'in nitelikli içme suyu -günümüzde de kullanılan Kaplanlı/Kalabak Suyu'na- kavuşması, Atatürk'ün isteği, zamanın Belediye başkanı Kâmil Topçu'nun gayreti ve Eskişehir Bankası'nın desteğiyle 20 Şubat 1936'da gerçekleşebilmiştir (Açılış töreniyle ilgili geniş bilgi için bkz. Sakarya gazetesi 21.2.1936). Kaplanlı (bugünkü Kalabak) suyunu şehre getiriliş öyküsü kısaca şöyledir : Bir tren yolculuğu sırasında Eskişehir'de mola veren Atatürk, bu sırada kendisine sunulan "testide soğutulmuş ılice suyu"nu beğenmez ve kendisini karşılamaya gelenlerden kentin içme suyuyla ilgili bilgi almak ihtiyacını duyar. Verilen izahat üzerine, orada bulunan dönemin Belediye başkanı Kâmil Topçu'dan sorunun çözülmesini ister. Yapılan araştırmalar sonunda, Türkmen dağının kuzey yamacında, Kalabak köyü yakınlarında iyi bir kaynak suyu bulunur. Bütün olanaklar zorlanarak gerekli para sağlanır ve tamamen insan gücüyle yapılan zorlu bir çalışma sonunda içme suyu kente ulaştırılır. Atatürk'ü konuya ilişkin 18.2.1936 tarihli kutlama telgrafının metni şöyledir : "Kâmil Topçu, Şarbay - Eskişehir / Kaplanlı suyunun şehre getirilmesi münaşebetiyle bana karşı gösterilen teniz duygulara teşekkür ederim / Reisicumhur K.Atatürk". "Şar" şehir demektir; "şarbay" sözcüğü bir süre Belediye başkanı anlamında kullanılmıştır. Atatürk bu önemli hizmeti dolayısıyla "Kara" lakaplı Kâmil Bey'in, soyadını Kaplanlı olarak değiştirmesini istemiştir.
- (6) Pek çok Eskişehirli'nin anlatığına göre, 1950'li yılların sonlarına değin, Yediler'deki evlerin iki ayrı su tesisatına bağlı musluklarının birinden sıcak su, ötekenden Kalabak suyu akarmış ve hane halkı bu sıcak suyla yıkanmış..
- (7) "Kumpanya" sözcüğü o dönemde şirket anlamında kullanılıyordu.
- (8) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Siyasî Kısım, Dosya No 119, Gömlek No 1-2
- (9) KARAY Refik Halid, Üç Nesil - Üç Hayat, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996 (sayfa 130-131)

“Böyledir hâl-i cihân böyle gelir böyle gider”

Bir Köprünün Yaşam Öyküsü

Servet-i Fünûn gazetesinin **Rûmî 13 Ağustos 1308** (Milâdî 25.8.1892) tarihli 76. sayısında kapak resmi olarak yayımlanan fotoğraftaki köprü, çeşitli kaynaklarda sözü edilen ve Eskişehir’in merkezi **Köprübaşı** semtine adını veren köprüdür. Çarşı yolunu bugünkü Sivrihisar Caddesi’ne bağlayan -iki gözlü- bu taş köprünün Romalılar döneminden kalma olduğu söylenir ve ne yazık ki fotoğraftaki haliyle günümüzde mevcut değildir.

19. yüzyıl başlarında Anadolu’ya bir gezi yapmış olan **J. Mac Donald Kinneir**, 1818’de Paris’te yayımlanan “**Voyage dans l’Asie Mineure, l’Arménie et le Kurdistan**” (Anadolu, Ermenistan ve Kürdistan’da seyahat) adlı eserinde, Söğüt üzerinden geldiği ve hamamlarıyla ünlü olduğunu söylediği Eskişehir’i anlatırken, bu köprüyle ilgili olarak bir yerde şunları yazmaktadır :

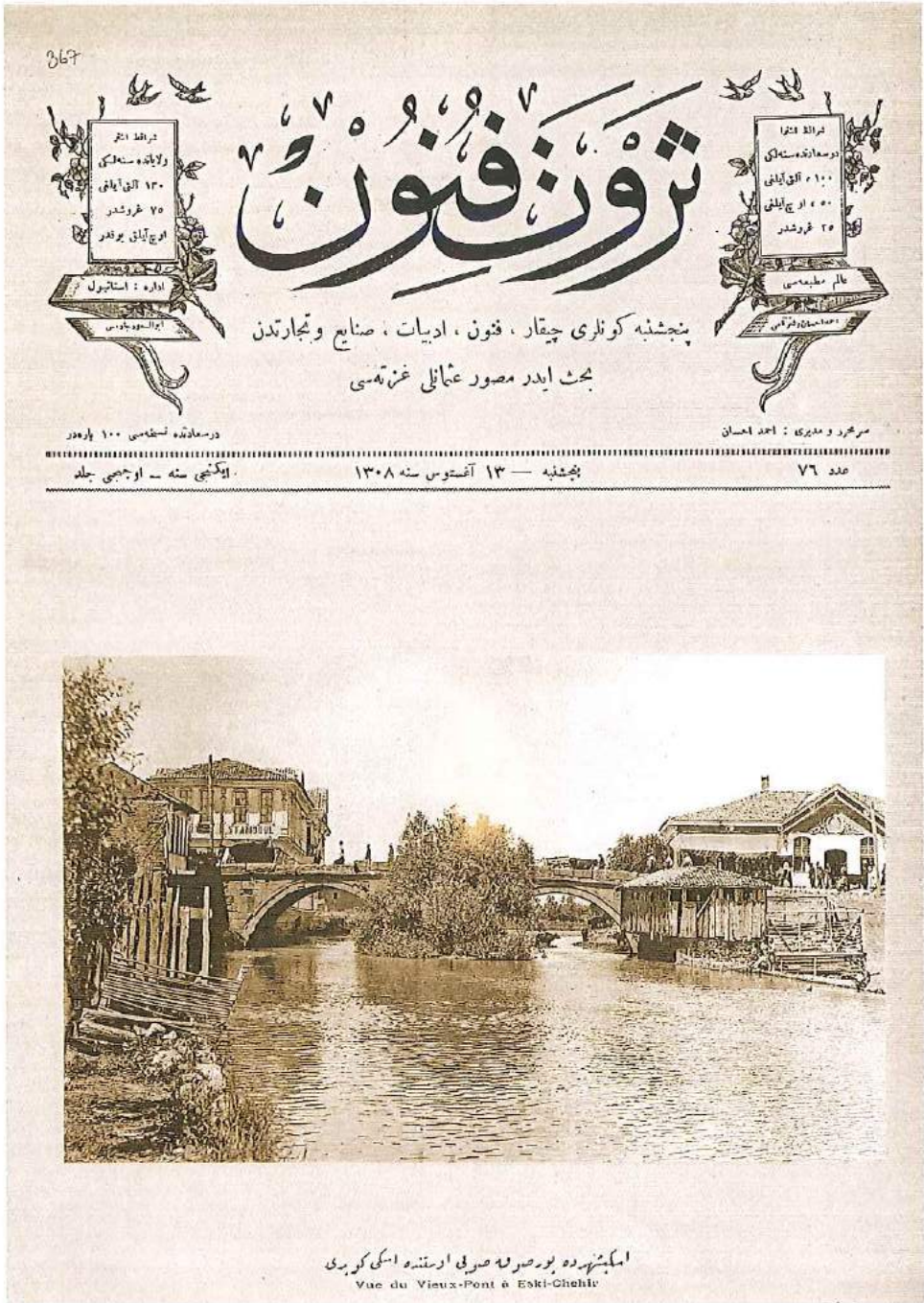
“Hamamdan çıktıktan sonra, beni üzerinde mermer bir kitâbe bulunduğunu söyledikleri köprüye götürdüler. Kitâbeyi kopya ederken çevremi pek çok insan sardı. Hepsi çok nâzikti ve bana yardım etmek istiyorlardı. Kâğıdım olmadığını fark eden biri, bana evinden kâğıt getirtti. Bu kişi, üstünde tılsım bulunan bir taş göstermek istediğini söyleyerek beni evine götürdü. Orada bir kadın, mermer bir blokun üzerinde çamaşır yıkıyordu. Bu taşın üstünde çok güzel işlenmiş kabartma bir kartal vardı ve kartalın altında yazılar bulunuyordu.”

1893 yılında Eskişehir’e gelen ve bir Eskiçağ tarihçisi olan **Georges Radet**, Paris’te 1895’te yayımlanan “**En Phrygie, Rapport sur une Mission Scientifique en Asie Mineure, Août-Septembre 1893**” (Anadolu’daki bilimsel bir görevin raporu, Frigya’da, Ağustos-Eylül 1893) adlı eserinde aynı köprüden şöyle söz etmektedir:

“İstanbul köprüsü -göçmen evleri, gar ve ek binaları ile birkaç hanı kapsayan- yeni mahalleyi hamam mahallesine bağlar. Köprünün altyapısı Roma dönemine aittir. Hamamlar, köprünün güneydoğusunda bulunur. Hamam suları demir ve kükürtlüdür. Büyük bir kubbesi olan hamamın basamakları ve sütunları Bizans döneminden kalmadır. Üst yapısı Türkler tarafından yapılmıştır. Köprüden başlayan yol, hamamlardan sonra Eskişehir’in çarşı yoludur. Küçük dükkanlar geçildikten sonra yol genişler ve söğütlerle çevrili geniş bir cadde olur. Bu cadde üzerinde buğday pazarı, Assomptioniste rahiplerin binası, postane, bir mezarlık ve kaymakamın oturduğu konak vardır. Konaktan sonra yokuş başlar ve güneyde Eskişehir dağına doğru gidilir. Bu dağ, Porsuk ovasına doğru hafif meyillerle alçalmaktadır. Eskişehir’in eski mahallesi burada kurulmuştur... Eski mahalleyle hamamlar arasında hızlı akışlı bir ırmak, pek çok su değirmenini döndürür ve kentin doğusunda Porsuk’a karışır.”

Porsuk üzerindeki bir adacık üstünde yer alan eskinin **Porsuk Oteli**, günümüzde **Tepebaşı Belediyesi** başkanlık binası olarak hizmet vermektedir. Bu binanın çarşı tarafında bulunan şimdiki köprünün altında, eski taş köprünün kemer ayaklarının oturduğu mesnetleri bugün bile görmek mümkündür. Roma köprüsünün, Çıkkılıoğlu İşhanı ve Yasin Çakır Un Fabrikası tarafındaki gözünün, sonradan yer kazanmak amacıyla doldurulduğu ve üstüne bina yapıldığı anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde **DH.UMUM**. (Dahiliye, Umum Vilâyetler) **104/4** numaralı evrak 21 belgeden oluşmakta ve söz konusu köprüyle ilgili bulunmaktadır. 7 no’lu belgeden anlaşıldığına göre, Eskişehir Sancağı Belediye Dairesi, 22 Eylül 1918 tarihli yazıyla köp-

Roma köprüsünün 1892 tarihli fotoğrafı

Fotoğraf, "Servet-i Fünûn" gazetesinin 25.8.1892 tarihli 76. sayısında kapak resmi olarak yayımlanmıştır. Fotoğrafın altındaki eskitürkçe ibarede "Eskişehir'de Porsuk suyu üstünde eski köprü" yazıyor. Fotoğraf, günümüzde İkiyıl Cad-desi'nin uzantısında yer alan köprü tarafından çekilmiştir. Yolu öte tarafında, solda "İstanbul Oteli", sağda "Ali Asgar Kahvehânesi" görülüyor. Kanallın sağında ahşap bir su değirmeni var.

Günümüzde köprünün, fotoğrafın sağ tarafında görülen gözü mevcut değildir. Sağdaki gözün esasen sığ olduğu, resimdeki mandadan da anlaşılmaktadır. Herhalde toprak kazanmak amacıyla doldurulmuştur. Bu yerde, şimdilerde Hisar Gıda mağazası bulunuyor. Soldaki göz de yıkılmış ve yerine 12 m genişliğinde, betonarme bir köprü inşa edilmiştir.

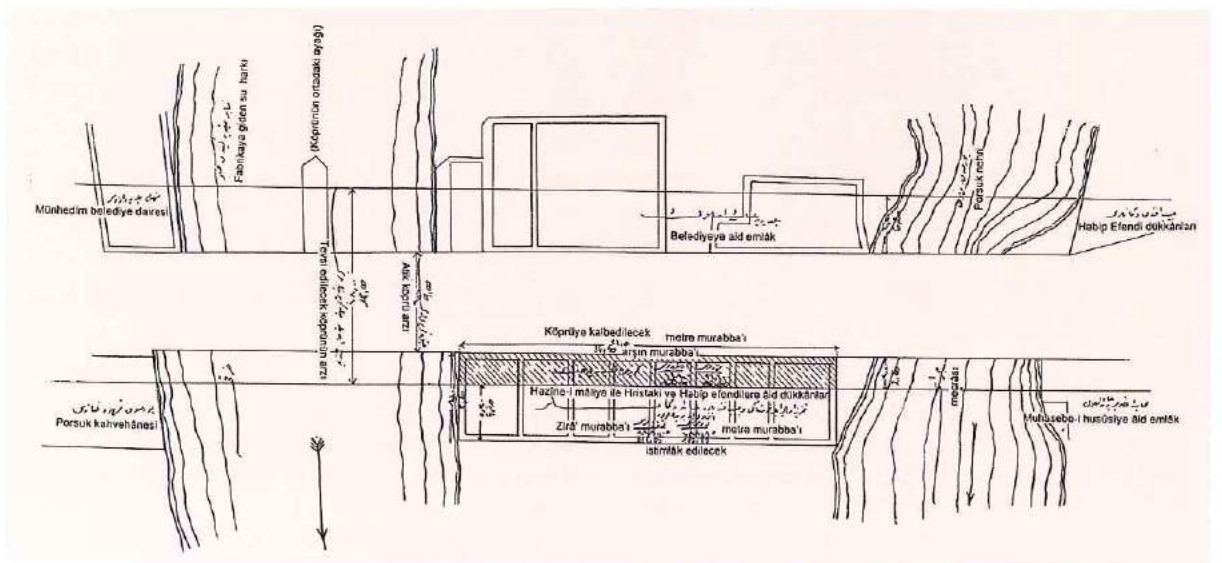
Eski köprünün Çukurçarşı tarafından çekilmiş bir fotoğrafı

Fotoğrafta, köprünün her iki tarafına yapılmış ahşap çıkmalardan ön tarafta olanı ve ağaç korkuluğu net bir biçimde görülmektedir. Köprünün solunda ön tarafta "Ali Asgar Kahvesi"nin cumbası görülmüyor. Burası şimdilerde Çukulhoğlu İşhanı'dır. Sağda ön planda, yazıda sözü edilen Hristaki ve Habip efendilere ait dükkânların bulunduğu alan uzanıyor. Sağ arka planda, günümüzde Tepebaşı Belediyesi binası olan eskinin "Porsuk Otel" seçiliyor. Büyük Porsuk Otel, döneminin en güzel ve çağcıl otellerinden biriydi ve zamanın gereksinmelerine yanıt verecek biçimde inşa edilmişti. Üst katında lokanta ve gazinosu vardı; içi kırmızı halılarla kaplıydı. Bir süre otel olarak hizmet veren bina, önce Eskişehir Belediyesi'ne, daha sonra Tepebaşı Belediyesi'ne tahsis edilmiştir.

rünün genişletilerek yenilenmesi amacıyla, Hristaki Su-vayidis ve Habib efendilerle Karnik Efendi veresesine⁽¹⁾ ait yanmış dükkân arsalarının istimlak kararının, livâ idare meclisince onaylanması için mutasarrıflığa⁽²⁾ başvurmuş; ancak Eskişehir Livâsı İdare Meclisi "öncelikle, mevcut durumuyla köprünün gelip geçmeye yeterli olup olmadığına ve mutlaka onarım ve genişletilmesinin gerekip gerekmediğine ilişkin teknik nedenleri içeren delilli bir rapor gerekir" diyerek başvuruyu geri çevirmişti⁽³⁾. Bunun üzerine Porsuk Köprüsü'yle ilgili olarak aşağıdaki "mühendis raporu" hazırlanmıştır (Raporun üslubu aynen korunmuş, yalnızca günümüzde kullanılmayan, anlaşılması zor kimi sözcükler yerine yenileri yerleştirilmiştir) :

"Belediye Dairesi önündeki Porsuk Köprüsü'nün hâl-i hâzırda genişliği dokuz metre olup, iki tarafındaki yaya kaldırımları için ikişerden dört metresi düşüldükte, ara-

baların geçişine ayrılan bölümün ancak beş metre genişliğinde kalacağı ve bu miktar genişlik ise İstasyon Caddesi'nin, istasyondan başlayarak söz konusu köprüye gelinceye kadar ondokuz metreden ibaret genişliğiyle uygun olmayacağı gibi, Hükûmet Dairesi ve Odunpazarı önüne kadar da yine 15 ile 19 metre arasında bir genişlikle devam eden bu ana caddenin yalnız çarşı içinde daralmış olması, belediyece gelecekte imkân bulundukça istimlak edilerek o kısmın da genişletilmesinin amaçlanması, köprünün yeniden yapılması icabettiği bir zamanda yine evvelki darlığı yetersizliğiyle yenilemek gibi eksik bir işi yapmaya engel olduğu ve devamlılığı olmayan yol nedeniyle, yıkılmak üzere olması dolayısıyla hemen yenilenmesi gereken işbu köprünün, yine evvelki genişliğinde bırakılması halinde, gelecekte herhalde büyütülmesi için, yapılan işi bozmak gibi gereksiz masraflar icabedeceği ve Anadolu ticaretinin kalbi olan ka-

14.9.1918 tarihli istimlak haritası (BOA, DH.UMUM.104/4-1337.C.27)

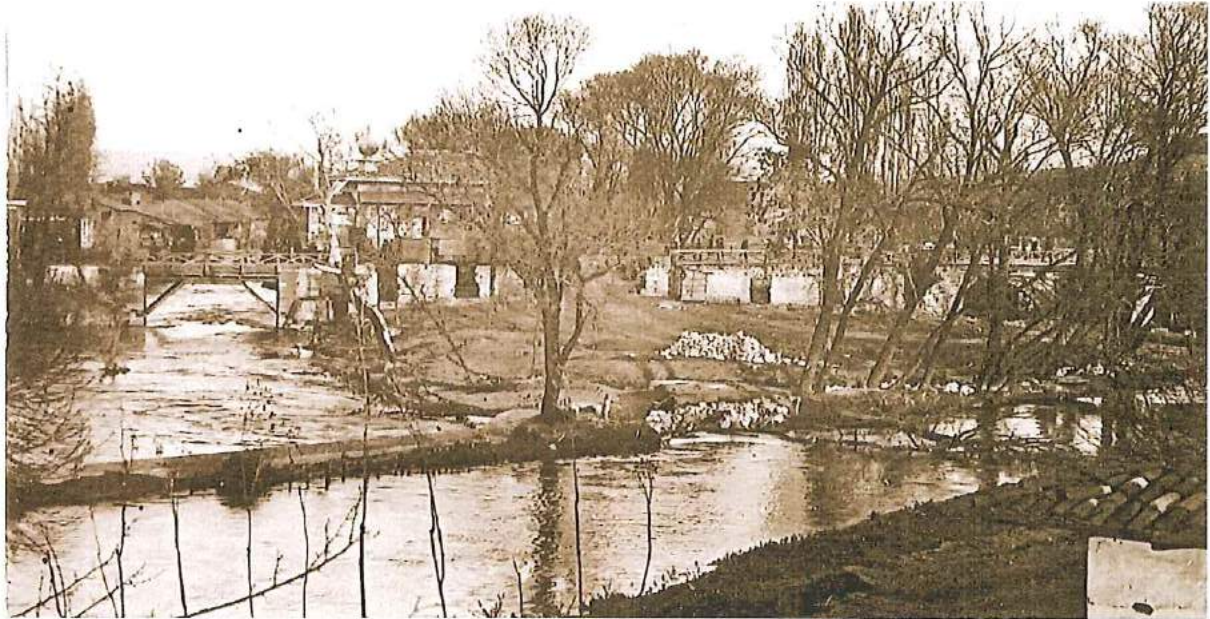
sabamızın günden güne ekonomik koşullarının gelişmekte olmasına dayanarak tramvayla ulaşım yapılması da yakın bir gelecekte pek muhtemel olup, belediyemizce de bu cihet göz önüne alınarak geçen sene yapılan beş senelik programda bu ana caddenin parkeyle döşenmesi öngörülmüş ve buna ait ödenek ayrılmış olmakla, tramvay tesisi için ana geçiş yolu olan bu yolun güzergâhında bulunan geçit noktasının betonarme ile inşası için belediyece bir hayli masraf yapılacağı bir sırada, yapılan işin gelecekte de yararlı olması her şeyden önce göz önüne alınmak gerektiği cihetle, yeniden yapılacak söz konusu köprü'nün 19 m genişliğinde ve plan esasına uygun bir surette ve memleketin gelecekte kazanacağı şekle layık bir kabiliyette inşası uygun görülmüş ve aksi takdirde köprü'nün hâl-i hâzırıyla yenilenmesine harcanacak paranın, belediyeyi zarara uğratmaktan başka bir yararı olamayacağı ve İstimlak-i Emlâk Kanunu'nun belediyelere verdiği yetki bu gibi zaruretlerden doğmuş olup, köprü'nün caddeye uygun bir şekilde genişletilmesi için, ekli krokide de gösterildiği veçhile, her iki tarafından dörder buçuk metre derinliğinde ve köprü boyunca bir mahallin istimlakî fennin gereklerinden olduğu, yapılan inceleme sonucu anlaşılmıştır." (4)

Eski köprü'nün kemer ayaklarının oturduğu mesnetler

Raporun içeriği anlaşılmakla birlikte, bu uzun çetrefil sözlerle anlatılmak istenen şudur :

Yıkılmak üzere bulunan mevcut köprü -vaktiyle kervanlar için yapıldığından- dardır; eni beş metre kadardır. Köprüyü tamamen arabaların geçişine ayırabilmek için, her iki kenarına boydan boya ikişer metre ahşap çıkma yapılarak buralar yaya geçişine ayrılmış ve yanlarına ağaç korkuluklar çekilmiştir. Oysa İstasyon Caddesi, istasyondan başlayarak söz konusu köprüye kadar 19

Porsuk üzerindeki adacığın iki tarafındaki köprüler

Fotoğraf, günümüzde İkiyeül Caddesi'nin uzantısında yer alan köprü tarafından çekilmiştir. Solda, nehir yatağı üstünde yer alan ahşap köprü, sağda ise ağaçlar arasından kanal üzerindeki eski taş köprü görülmüyor. Yolu ön tarafında, günümüzde Tepebaşı Belediyesi'nin binası yükseliyor. Önceki bent, sağdaki taş köprü'nün sağında yer alan su değirmeni için yapılmıştır ve Porsuk'un suyunun belirli bir seviyesinin üstünü kanala vermektedir. Bilindiği gibi su değirmenlerinde, suyun kesiti küçültülerek sıkıştırılmakta ve aynı debi için hızının artması ve böylelikle değirmen çarkının hızlı dönmesi sağlanmaktadır.

Le Marché commercial sur le pont.

Salut de Eski-Chehir.

Eski köprünün üstten görüntüsü

Köprübaşı civarı, eskiden beri kentin çarşı bölgesi ve alışveriş merkezidir. Fotoğrafta, eski köprünün ahşap çıkmaları ve korkulukları net bir biçimde görülmektedir. Günümüzde, sağdaki dükkânların olduğu yerde "Hisar Gıda" mağazası, sol tarafta ise "Çıkıllı İşhanı" yükseliyor.

m genişlikte gelmekte; köprüden Odunpazarı eteğindeki Hükümet Konağı'na uzanan ana caddenin -bugünkü İkiyeöl Caddesi'nin- genişliği de -çarşı içindeki bölümü dışında- 15-19 m arasında değişmektedir. Bu nedenle mevcut köprünün yıkılarak yerine 19 m genişliğinde ve "memleketin gelecekte kazanacağı şekle lâ-yık bir kabiliyette" betonarme olarak yeniden yapılması, bu nedenle de ekli krokide gösterilen alanların kamulaştırılması gereklidir.

Raporun ekinde bulunan "Köprü ile dükkânlar arsasını irâe eder (gösterir) harita" DH.UMUM.104/4-1337.C.27 numaralı belge olup fotokopisi yazı içinde sunulmaktadır.

Krokinin sol tarafında "Çarşıda köprü üzerinde muhterik (yanmış) ve âhara (başka şahıslara) ait dükkân arsalarından belediyece istimlâki mukarrer (kararlaştırılmış) aksâminın (bölümlerinin) haritasıdır" ifadesi yanında "14 Eylül 1334" (Milâdî 14.09.1918) tarihi, "Nâfia Mühendisi Hüseyin" imzası ve "1/200 metre mikyasındadır (ölçeğindedir)" ibaresi yer almaktadır.

Yazıların üst tarafında ise, "Beyân-ı Hazîne-i mâliye

ile Hristaki ve Habib efendilerin dükkânlarından köprüye kalbedilecek (katılacak) olan mîkdâr 96,60 m² ve 168 arşın murabba'ı" ve "istimlâk edilecek kısım 182,85 m² ve 318,05 arşın murabba'ı" olarak verilmektedir.

Krokinin sağ tarafında "Porsuk Nehri mecrâsı (yatağı)" gösterilmiştir. Sol tarafta ise "Fabrikaya giden su harkı (kanalı)" gösterilmiş olup -haritadan görüldüğü gibi- köprünün bu bölümü iki gözlü olarak çizilmiştir⁽⁶⁾. Fabrika sözcüğüyle, kanalın sol aşağısında bulunan Yasin Çakır un değirmeninin kastedildiği kanısındayız. Nehrin akış yönü de okla gösterilmiştir.

Kanalla nehir yatağı arasında, köprüye göre yolun üst tarafında -batı tarafında- "Belediye'ye ait emlak" vardır. Bu alanda, günümüzde Tepebaşı Belediyesi'nin binası bulunmaktadır. Kanalla nehir yatağı arasında, yolun alt tarafında -doğu tarafında- "Hazine-i mâliye ile Hristaki ve Habib efendilere ait dükkânlar" gösterilmiş; taralı alanla da istimlâk edilecek kısım işaret edilmiştir. Krokide eski köprünün eni 9 m, genişletilecek köprü genişliği -Rapor metninde 19 m denildiği halde-

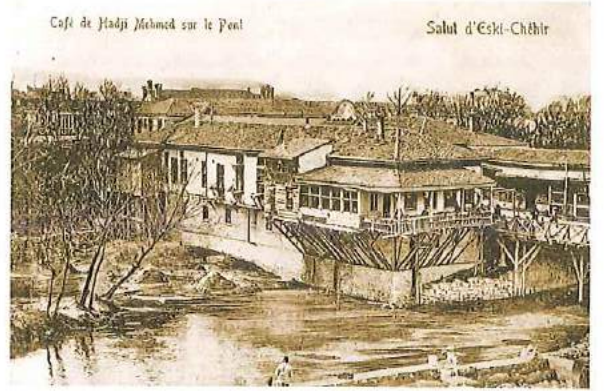

Betonarme köprünün yapımı sırasında çekilmiş bir fotoğraf
Fotoğraf, Roma köprüsü yıkıldıktan sonra yerine inşa edilen betonarme köprünün yapımı sırasında "Yasin Çakır Un Fabrikası"nın bulunduğu alandan çekilmiştir. Sağ arkada "Büyük Porsuk Oteli", solda ön planda "Ali Asgar Kahvehânesi"nin cumbası görülüyor.

18 m olarak gösterilmiştir. Kanalin sol tarafında **"Porsuk Kahvehânesi"** olarak belirtilen yer, ünlü Ali Asgar Kahvesi'dir.

Yazışmalardan anlaşıldığına göre, yapılan görüşmelerde *"yolun yalnızca, belediyeye ait arsaların bulunduğu batı tarafından genişletilmesi"* düşüncesinin ortaya atıldığı; ancak böyle yapılırsa köprünün yola nazaran doğrultusu ve konumu değişeceği için bu durumun, ileride yolun çarşı içine doğru olan bölümü genişletilirken gereksiz istimlâklerle ve büyük harcamalar yapılmasına neden olacağı öne sürülerek, ekli krokiye göre istimlâkin kesinlikle yapılmasının zorunlu olduğu, mutasarrıflığa yeniden arz edilmiştir. Mutasarrıflık durumu incelemiş ve 9.2.1919'da, istimlâk kararını bu kez onaylamıştır⁽⁶⁾.

Yanmış dükkânların sahipleri merhûm Habip Hakkı Efendi'nin oğlu ve Hristaki Suvayidi Efendi, belediyeye alınan istimlâk kararına -gereksiz ve haksız olduğunu ileri sürerek ve bu konudaki karşı düşüncelerini sıralayarak- 19.2.1919'da müstereken itiraz etmişlerdir. Mutasarrıflıkça Dahiliye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) iletilen *"Porsuk nehri üzerindeki köprüye müstenit adacıktaki yanık binaların arsası"* yla ilgili dilekçenin takdim yazısında, istimlâk kararının, *"...son yangın nedeniyle köprünün sağlamlığı bozulmuş olup yenilenmesi gerektiğinden, belediyeye kentin ihtiyacına göre yeniden ve genişletilerek inşası için alındığı"* teyit edilmektedir⁽⁷⁾.

Hacı Mehmed'in kahvehanesi

Fotoğraf, bugünkü İş Bankası Merkez Şubesi'nin arka tarafından çekilmiştir. Bu kahvehâneye "Havuzlu Kahve" de denirdi. Bulunduğu yerde, günümüzde Ziraat Bankası şubesi yükseliyor. Fotoğrafın sağında gözüken köprü, Porsuk'un yatağı üzerinde bulunan ahşap köprüdür. Fotoğrafın solundaki alanda, şimdilerde "Çukurçarşı" yada öteki adıyla "Balıkçılar Çarşısı" bulunmaktadır.

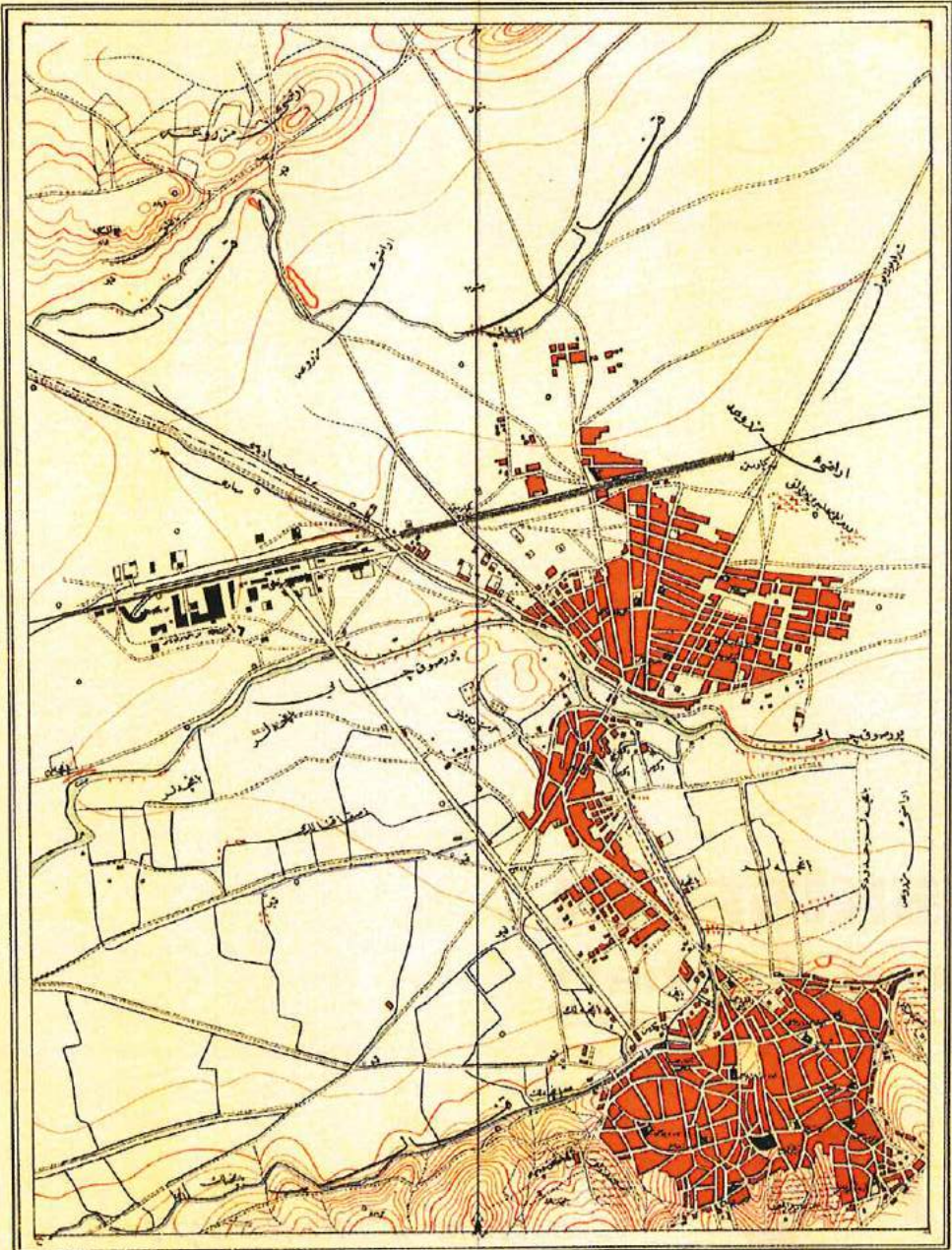
Habip Hakkı Efendi ve Karnik Agopyan Efendi vereseleri tarafından, belediyenin istimlâk kararının iptali için, 22.3.1919 tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) uzun bir dilekçe verilmiş ve alınan kararın gereksiz ve haksız olduğuna ilişkin gerekçeler sıralanmıştır⁽⁸⁾. Bunun üzerine bakanlıkça Eskişehir Mutasarrıflığı'na 29 Mart 1919 tarihinde çekilen bir telgraf-la istimlâk işlemleri askıya alınmış ve *"Eskişehir kasa-basının tanzimine esas olarak tertib ve belediyeye tasdik edilen haritanın hemen irsâli (gönderilmesi)"* istenmiştir⁽⁹⁾.

Dosya içindeki son belge budur. Bundan sonra olayların nasıl geliştiğine ilişkin, başka bir kaynaktan da herhangi bir belgeye ulaşamadık.

Dönem, Osmanlı devletinin son, Milli Mücadele'nin de ilk yıllarıdır. Kanaatimiz odur ki belediye yetkilileri aldıkları kararı -belki mal sahipleriyle de anlaşarak- 1920'li yıllarda kısmen uygulamaya koymuşlar ve eski "taş köprü"yü yıkarak yerine yine iki gözlü, düz ve daha geniş bir "betonarme köprü" inşa etmişlerdir⁽¹⁰⁾. Ve sonrasında -ayrıntısını bilemediğimiz birtakım gerekçeler ileri sürülerek- köprünün Porsuk Kahvehânesi tarafındaki daha sığ olan gözü doldurulmuştur. Yıllar sonra, başta İstanbul olmak üzere, ülkenin kıyı kentlerinde yaygın olarak uygulanacak *"denizi doldurarak yol yapma veya arazi kazanma"* yöntemi, belki de ilk kez burada yaşama geçirilmiştir.

ESKİ ERKÂNI HARBİYE-I UMUMİYYE DAİRESİ 5.NCI ŞUBESİNE BAĞLI OLARAK TEŞKİL ETMİŞ OLAN TAKSİM ARAZI KOMİSYONU MARİFETİYLE 1312-1896 SENESİ 1:10 000 MİKYASINDA OLARAK ALINAN ESKİŞEHİR VE CİVARI HARİTASIDIR.

اسکی ارکان حربیہ دایرہ ۵ شیبہ ۵ نعلی ارازی کمیشنو مارفتیله ۱۳۱۲ سنس ۱:۱۰۰۰۰ میکياسندا اواراک آلینان عسکی شهر و جوارو هاریتاسیدیر.

İŞARETLİ MAHSUSA

1 NCI DERECE

NİRENGİ

2 NCI DERECE

NİRENGİ

3 NCI DERECE

NİRENGİ

4 NCI DERECE

NİRENGİ

5 NCI DERECE

NİRENGİ

6 NCI DERECE

NİRENGİ

7 NCI DERECE

NİRENGİ

8 NCI DERECE

NİRENGİ

9 NCI DERECE

NİRENGİ

10 NCI DERECE

NİRENGİ

Eskişehir ve civarının 1896 tarihli haritası

Haritada, Eskişehir'in 1896 yılındaki genel yerleşimi ve sağ orta alanda, yazıda sözü edilen Porsuk köprüsünün konumu görülmüyor.

DİPNOTLAR

- (1) Hacı Mehmed Ağazâde Habib Haklı Efendi, Eskişehir'in tanınmış tüccarlarından. 1894'te kurulan "Eskişehir Ticaret Odası"nda 1896, 1897 ve 1902 yıllarında yönetim kurulu üyesi, 1898 ve 1899 yıllarında da yönetim kurulu başkanı olarak görev yapmıştır. Tüccardan Karnik Agopyan Efendi de 1894'te ve 1898-1901 yılları arasında Eskişehir Ticaret Odası yönetim kurulu üyesidir.
- (2) Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin pek çok vilâyeti elinden çıkmış, devletin elinde yalnızca Anadolu ve Trakya kalmıştı. Bunun üzerine yeni bir idari düzenleme yapılarak Anadolu 13 vilâyet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Eskişehir de 1 Nisan 1915'te "Bağımsız mutasarrıflık" olmuştu. "Mutasarrıf" validen küçük, kaymakamdan büyük bir idari rütbeyle sahipti.
- (3) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.UMUM.104/4-7
- (4) BOA, DH.UMUM.104/4-2
- (5) Belediye'nin istimlak kararının iptali için Habib Haklı Efendi ve Karnik Agopyan Efendi vereseleri tarafından verilen itiraz dükkâçesinde, tapu senetlerinde söz konusu kanalın "Reso'nun değirmen harkı (kanalı)" olarak yazıldığı belirtilmektedir (Bkz. BOA, DH.UMUM.104/4-20 a,b).
- (6) BOA, DH.UMUM.104/4-8
- (7) BOA, DH.UMUM.155/48
- (8) BOA, DH.UMUM.104/4-20 a,b
- (9) BOA, DH.UMUM.104/4-21
- (10) Günümüzde köprü'nün genişliği 12 metredir. Bu genişliğin, ikişerden 4 metresi yayalara ayrılmış durumdadır.

22 Mart 1908 “NİMET”

Eskişehir’de İlk Gazete

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinde ilk gazete **Sultan 2. Mahmud** (1808-1839) döneminde 11 Kasım 1831’de “**Takvîm-i Vakayî**” (Olayların kronolojisi) adıyla yayımlanmıştır. Resmî nitelikli olan bu gazetede, daha çok çıkarılan yasa ve tüzüklere, yapılan atamalara ve hükûmet işlerine ilişkin yazılara yer verilmekteydi. Sivil basın ise 1860 yılından sonra gelişmeye başladı ve aydınların toplumdaki yeni siyasî sistem arayışlarına tercüman oldu. Bu kapsamda 19. yüzyılın sonlarında taşra kentlerinde de kimi yerel gazetelerin yayımlanmaya başladığı görülmektedir.

Zeytûnzâde Sadık Efendi, Hacı İbrahim Ağa’nın beşinci oğlu olup 1874 Tavşanlı doğumludur. Genç yaşta Tavşanlı’dan Eskişehir’e gelerek buraya yerleşmiş ve ticaretle uğraşmıştır. Mezar taşından öğrendiğimize göre Hicrî 11 Recep 1330’da (Milâdî 26.6.1912) tedavi için gittiği Viyana’da 38 yaşında ölmüştür. Gerçek dindar ve dürüstlüğüyle tanınmış bir kişidir. Hicrî 1319 tarihli Hüdâvendigâr Salnâmesi’ne göre, 1901-1902 yıllarında **Eskişehir Ticaret Mahkemesi** üyeliği yapmıştır. Aile, lületaşı dışsatımı nedeniyle Viyana’yla yakın ilişki içindedir; öyle ki ağabeyi Hasan Tahsin, Meclis’in feshedilmesiyle 18 Ocak 1912’de milletvekilliği sona erdikten sonra, uzunca bir süre Viyana’da ikamet etmiştir.

20. yüzyılın başlarında ekonomik ve sosyal açıdan ciddi gelişmeler yaşanan ve bu nedenle kültürel yaşamın gün geçtikçe canlandığı Eskişehir’de, yerel bir gazetenin yayımlanması için gerekli koşullar oluşmuş bulunuyordu. Zeytûnzâde Sadık Efendi bu gereksinmeyi karşılamak için “*birçok fedakârlık ihtiyânıyla*” İstanbul’dan **Burhaneddin Vahab Efendi** adında bir gazeteciyi Eskişehir’e getirdi; gerekli tüm masrafları

karşıladı ve **22 Mart 1908**’de kentin ilk gazetesi “**Ni’met**” adıyla yayımlanmaya başladı⁽¹⁾.

Sadık Efendi gazetenin yönetimine girmede; nedenini bilmiyoruz ama, rahatsızlığı nedeniyle böyle davranmış olabilir. Gazetenin sahip ve başyazarlığını **Burhaneddin Efendi**, sorumlu müdürlüğünü **Hâfız Nazif Efendi** üstlendi. Gazete haftada üç gün çıkıyordu; yönetim yeri “Taşbaşı No.10”daydı ve Ticaret Matbaası’nda 48x33 cm ölçülerinde dört sayfa olarak basılıyordu; satış fiyatı 10 paraydı⁽²⁾.

Zeytûnzâdelerin çabalarıyla yayımlanan bir başka gazete de ilk sayısı **3 Mart 1912**’de yayımlanan “**Metânet**”tir. Bütün giderlerini kendilerinin üstlenmesine karşın -Nimet gazetesinde olduğu gibi- sahibi ve başyazarı Burhaneddin ve sorumlu müdürü Hâfız Nazif efendilerdir⁽³⁾. Bu gazete de aynı yerde yönetiliyor, Ticaret Matbaası’nda 51x36 cm ölçülerinde dört sayfa olarak basılıyor ve haftada üç gün yayımlanıyordu; satış fiyatı yine 10 paraydı⁽⁴⁾.

Zeytûnzâde Sadık Efendi’nin 1912’de genç yaşta ölümü üzerine, ağabeyi **Zeytûnzâde Tevfik Efendi** gazetelerin yayımlarını sürdürebilmesi için bir şirket kurdu. Şirketin kurucuları arasında Zeytûnzâde Tevfik Efendi, derici Hacı Veli, Metânet gazetesi başyazarı Burhaneddin Vahab gibi kişiler yer almaktaydı. Böylece her iki gazete bu şirket adına yayımlanmaya başladı⁽⁵⁾. Gerek Nimet gerekse Metânet, iktidardaki **İttihad ve Terakki Cemiyeti**’yle muhalifleri arasında sürdürülen siyasî mücadelenin merkezinde yer aldı ve iktidarla sert polemiklere girdi. Dahası her iki gazete de İttihad ve Terakki’nin en önemli muhalifi olan **Hürriyet ve İtilâf Partisi**’nin Eskişehir’deki yayın organı niteliğindeydi. 1912 yılının haziran-temmuz aylarında

Ni'met gazetesinin başlığı

Metânet gazetesinin başlığı

ortaya çıkan Arnavutluk olayları sırasında halkı hükûmete karşı ayaklanmaya teşvik ettiği iddiasıyla, 17 Temmuz 1912'de **Dahiliye Nezâreti** (İçişleri Bakanlığı) "**Nimet gazetesinin matbuat kanununun madde-1 mahsûsası mücibince ta'tili ve mahkemeye tevdi**" için -o dönemde Eskişehir'in bağlı olduğu **Hüdâvendigâr (Bursa) Valiliği**'ne talimat verdi⁽⁶⁾. Ve gazetesinin yayın yaşamı böylelikle sona ermiş oldu. Bu arada İttihad ve Terakki'nin desteklediği Sait Paşa Hükûmeti'nin istifa etmesi ve yerine muhaliflerin desteklediği Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükûmeti'nin geçmesi, Hürriyet ve İtilâf Partisi yandaşlarını rahatlatı. Metânet gazetesi çevresinde toplanan muhalifler, Eskişehir'deki "İttihatçı" yönetici ve memurlar hakkında bir karalama kampanyası başlatıldı⁽⁷⁾. Gazetede o denli sert yazılar yayımlanmış olmalı ki Dahiliye Nezâreti bu kez de "**kanun haricinde muamele ifası câiz olamayacağından, Metânet gazetesinin gerek memûrîn hakkındaki tecavüzâtı gerek halkı teheyhûş ve sükûn ve âsâyişli ihlâl edecek sûrette vuku'u beyân olunan neşriyâtından dolayı ahvâl ve kanun dairesinde hakkında takibât icrâsı**" nı istedi⁽⁸⁾. An-

çok koşullar değişmişti; sonuç alınamadı ve gazete sertlik dozunu biraz azaltarak yayını sürdürdü. İttihad ve Terakki Cemiyeti 23 Ocak 1913'te düzenlenen Bâbü'lî baskınıyla yönetimi tekrar ele geçirdikten sonra iktidarını sağlamlaştırmaya yöneldi. Ve yandaşları hakkında çok sert yazılar yayımlayan ve sürekli olarak Hürriyet ve İtilâf Partisi çizgisinde yayın yapan Metânet gazetesini 1913 yılı nisanında kapattı; yönetici ve yazarları hakkında soruşturma başlattı⁹¹. İtilâhçılar, bu tarihten başlayarak muhaliflerinin yayınlarına izin vermediler.

Sadık Efendi'ye -Sadrazam Ferid Paşa döneminde- 23.8.1906'da, yararlı hizmetleri nedeniyle bir **irade-i seniyye** ile "**rütbe-i sâllise**" (üçüncü rütbe, binbaşı rütbesinin sivildeki dengi) tevcih edilmiştir.⁽¹⁹⁾

2. Meşrutiyet yıllarında, yayımını Zeytûnzâde Sadık Efendi'nin başlattığı, ölümünden sonra da Zeytûnzâde Tevfik Efendi'nin sürdürdüğü bu iki gazete, bir yandan kentin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına ilişkin haberler verip halkı aydınlatırken, öte yandan siyasî alanda muhaliflerin sesi oldular..

Miralay Ahmed Cemal'in raporu

1913'de Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine ülkenin çeşitli yerlerinde bir dizi olaylar meydana gelmişti. Bu olaylar ertesinde pek çok tutuklamalar ve sürgünler olmuş ve bu arada işin elebaşı olarak görülen birkaç kişi idam edilmiştir. Bu bağlamda Eskişehir'de de bazı nümâyişler meydana gelmiş; çıkan olayların elebaşlarından biri olarak da Zeytûnzâde Tefvik Efendi suçlanmış ve gözaltına alınmıştır.

Konuyla ilgili olarak İstanbul Muhafızı Miralay Ahmed Cemal tarafından Dahiliye Nezâreti'ne sunulan 20 Temmuz 329 (2 Ağustos 1913) tarih ve 1217 sayılı yazının, Zeytûnzâdelerin gazetelerine ilişkin bölümünde aynen şöyle denilmektedir :

"... Eskişehir'de zuhûra gelen bilcümle hâdisât ve vakâyi' "Hürriyet ve İtilâf" fırkası nâmı altında içtimâ' etmiş olan adamların netîce-i ifsâdât ve tesvîlâtı olup bu yolda en ziyâde sarf-ı mesâi ve gayret eden kesânın daht Zeytûnzâde Tefvik, Mehmed Ali, derici Hacı Veli, Metânet gazetesi sermuharriri Burhâneddin Vahâb, Süleyman efendiler olduğu tahakkuk eylemektedir.

Bunlardan Zeytûnzâde Tefvik Efendi î'lân-ı Meşrûtiyet'den mukaddem hâkan-ı mahlû'un sertabîbî İbrâhîm Paşa ve maslûb Çerkes Mehmed Paşa gibi en ziyâde ilerigelen müteeffiz adamlarına intisâb edip bunların himâye-i mahsûsası sayesinde tesis eylediği taklîb ve nüfûz netîcesinde memleketin bütün sanâyi', ticâret ve servetine vaz'-ı yed eylemiş ve î'lân-ı Meşrûtiyet'i müte'âkib yegâne kuvvet olmak üzere tecemmu' eden İttihâd ve Terakkî'ye daht intisâb etmeği ilimâl etmemiş ise de bu intisâbın temtîn-i tegallûbe medâr olamayacağını bihakkın derk ederek Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın zuhûru üzerine müessis sıfatıyla bu fırkaya geçmiş ve bu sûretle nüfûz ve haysiyet-i hükûmeti mahv edecek bilcümle teşebbüsâtdan bir an geri kalmamıştır. İcrâ kılmın taharriyâtta elde edilen mektup münderecâtına nazaran mumâileyh Tefvik Efendi'nin birâderi müteveffa Sâdık Efendi tarafından birçok fedakârlık iltihâsıyla Burhâneddin Efendi ismindeki bir gazeteci Eskişehir'e celb ve da'vet olunarak Nî'met ve Metânet gazetelerinin neşrine mübâseret edilmiş (yayınlanmasına başlanmış) ve bu gazete ötedenberi ellerinde en büyük bir vâsita-i tehdid ve tegallûb teşkil eylemiştir. Sâdık Efendi'nin vukû'-ı vefâtına binaen Tefvik Efendi tarafından tesis olunan bir şirket nâm ve hesabına bu gazete yine neşrine devam edip müessisleri meydânında bâlâdaki eşhâsın dâhil bulunduğu görülmüşdür..."

Sadık Efendi'nin mezarı

Eyüp'te -Eyüpsultan Camii'yle Eyüp İmaretî arasındaki- Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi haziresindedir. Hazire kapısından girince revakların bitiminde yer alan duvarın (çeşmenin) hizasında, solda üçüncü sıradadır. Taşın celi ta'lik hatla yazılmış kitabesi şöyledir :

Hüve-l hayy-ül bâki

Kütahya Sancağı'nın Tavşanlı

kasabası hânedân-ı kadîminden olub

Eskişehir'de ikamet ve ticâretle kesb-i

şöhret iden Zeytûnzâdelerden

Sâdık Efendi, dūcâr olduğu

hastalığa devâ aramak için Viyana'ya

gitmiş ise de hükm ü kader orada

vefât iderek cenâzesi Dersa'âdet'e

nakl idilmiştir. Sahî mütedeyyin, ticâretle

meşgûl ve istikametle şöhet-şî'âr idi

Evlâd-ı ayâline hasretle eyledi vedâ'

"Men mâte garîb(en) fe-kadd mâte şehîd(en)"

Sene 1330 fi 11 Receb-i şerîf (Milâdî 26.6.1912)

Rûhiyçün rızâ(en) lillah-i te'âla fâtiha

Hânedân-ı kadîminden : Eski yerleşiklerinden. Kesb-i şöhet iden : Ün kazanan. Dūcâr olduğu : Yakalandığı. Devâ aramak : Çare aramak. Hükm ü kader : Kaderi gereği. Dersaâdet : İstanbul. Sahî mütedeyyin : Gerçek dindar. İstikametle şöhet-şî'âr idi : Doğruluğuyla ünlüydü. Arapça mısraın anlamı : Gurbet elde ölen, muhakkak ki şehit olarak ölür.

MEMORANDUM

Wien, 11/24 Haziran 1912

MEERSCHAUM-IMPORT- & EXPORTHAUS
SETRAK DER MADTEOSIAN
 WIEN, VI, STIEGENGASSE 5.

Herr Doktor Zeytünzade Efendi

Der-se'adet

İstisna
 Biraderim Sadık Efendi'ye gönderdiğiniz mektuplar kendisine vaktinde gönderiliyor ve dün tekrâren sizin yazdığınız mektuba cevâben Sadık Efendi kendisi yazacak idi. Fakat, pek çok yazmak ve okumak kendisini yorgunluk veriyor olduğundan bendenize söyledi ki herhalde size mektup yazayım == Sekiz gündür beri Profesör Turde'nin⁽¹²⁾ tavsiyesi üzerine Sadık Efendi'yi Baden'de başka bir hastahaneye naklettik. Halbuki işbu sekiz gün zarfında hiçbir gün rahat olanımadı. Zira sekiz gündür her gün başka başka rahatsızlık meydana çıkıyor. Ve bu hafta biraz daha vücâddan ve kuvvetiden düşüyor olduğu görünüyor. Halbuki doktorlar tedâvî ile iyi olacağını söylüyorlar ise de, uzun vakte muhtâc olduğunu da söylüyorlar. Hastalığının ismine "niren ensindung" diyorlar ki böbreklerin kızarması⁽¹³⁾ demektir. Bunlar şimdi tedâvî ile yâreğe tesir ettirmemeye çalışıyorlar. İnşâallah şu birkaç güne kadar olan tedâvî iyi neşce verir. Zira banyolar ve masaj ve elektrik ile olan tedâvî çok tesirlidir. Dün akşama kadar yanımda idim. Teyfik Efendi'ye kendisi mektup yazdı. Fakat, pek çabuk yoruluyor olduğundan size de yazmak ister idi, bırakdı. Buraya gelebildi beri bu hafta olduğu gibi rahatsız olmamıştı. Zira, her şeyi yemek istiyor idi ve istifâ dahîl yok idi. Bu hafta istifâ yapmaya başladı. Ve yemeklerden de çok yemiyor. Doktorlar istiyorlar ki çokça yemek alsın; fakat yediğini dışarı çıkardığı için ne ilâç ve ne de yemek almak istemiyor. Dün başkaca bir tedebbür ile istifâyı kesdiler; bakalım birkaç güne kadar ne hâl kesbeder ise tekrâr bildirilir. Hastalığı ifâk bir şey olmadığı gibi tedâvisi(nin) dahîl biraz uzun vakit devam edeceği görünüyor. İşte şu sekiz gündür bir günün bir gününe uymuyor. Rahat olduğu gün, hemen hiç hasta değil zannedersiniz. Fakat, rahatsız olduğu vakit de hakikaten telâş veriyor. Şimendifer ile gidip gelmek iki üç sa'at devam ettiği için her gün gidemiyorum. Fakat iki günde bir gitmekdeyim. İspiro'yu dâimî yanında bıraktım ve bir de tercüman her gün akşama kadar yanında, hem görüşüyorlar ve rahatı için hizmet ediyorlar. Hastahânedede yalnız hiç bırakıldığı yoktur. İnşâallah yakında daha ziyâde âfiyet haberlerini yazarsınız. Bâki âfiyetde olursunuz efendim. Ft 11/24 Haziran, sene 328 - Viyana

Sadık Efendi'yle ilgili bir mektup

Viyana'dan İstanbul'a Sadık Efendi'nin hastalığıyla ilgili olarak ağabeyi Hasan Tahsin Efendi'ye gönderilen 24.6.1912 tarihli mektubun içeriği şöyledir:

Viyana, fi 11/24 Haziran, sene 328⁽¹²⁾

Meerschbaum - Import & Exporthaus
SETRAK DER MADTEOSIAN
 Wien, VI, Stiegegasse 5.

Zeytünzade izetli Hasan Tahsin Efendi Hazretleri
 Der-se'adet'de

Efendim;

Biraderiniz Sadık Efendi'ye gönderdiğiniz mektuplar kendisine vaktinde gönderiliyor ve dün tekrâren sizin yazdığınız mektuba cevâben Sadık Efendi kendisi yazacak idi. Fakat, pek çok yazmak ve okumak kendisini yorgunluk veriyor olduğundan bendenize söyledi ki herhalde size mektup yazayım == Sekiz gündür beri Profesör Turde'nin⁽¹²⁾ tavsiyesi üzerine Sadık Efendi'yi Baden'de başka bir hastahaneye naklettik. Halbuki işbu sekiz gün zarfında hiçbir gün rahat olanımadı. Zira sekiz gündür her gün başka başka rahatsızlık meydana çıkıyor. Ve bu hafta biraz daha vücâddan ve kuvvetiden düşüyor olduğu görünüyor. Halbuki doktorlar tedâvî ile iyi olacağını söylüyorlar ise de, uzun vakte muhtâc olduğunu da söylüyorlar. Hastalığının ismine "niren ensindung" diyorlar ki böbreklerin kızarması⁽¹³⁾ demektir. Bunlar şimdi tedâvî ile yâreğe tesir ettirmemeye çalışıyorlar. İnşâallah şu birkaç güne kadar olan tedâvî iyi neşce verir. Zira banyolar ve masaj ve elektrik ile olan tedâvî çok tesirlidir. Dün akşama kadar yanımda idim. Teyfik Efendi'ye kendisi mektup yazdı. Fakat, pek çabuk yoruluyor olduğundan size de yazmak ister idi, bırakdı. Buraya gelebildi beri bu hafta olduğu gibi rahatsız olmamıştı. Zira, her şeyi yemek istiyor idi ve istifâ dahîl yok idi. Bu hafta istifâ yapmaya başladı. Ve yemeklerden de çok yemiyor. Doktorlar istiyorlar ki çokça yemek alsın; fakat yediğini dışarı çıkardığı için ne ilâç ve ne de yemek almak istemiyor. Dün başkaca bir tedebbür ile istifâyı kesdiler; bakalım birkaç güne kadar ne hâl kesbeder ise tekrâr bildirilir. Hastalığı ifâk bir şey olmadığı gibi tedâvisi(nin) dahîl biraz uzun vakit devam edeceği görünüyor. İşte şu sekiz gündür bir günün bir gününe uymuyor. Rahat olduğu gün, hemen hiç hasta değil zannedersiniz. Fakat, rahatsız olduğu vakit de hakikaten telâş veriyor. Şimendifer ile gidip gelmek iki üç sa'at devam ettiği için her gün gidemiyorum. Fakat iki günde bir gitmekdeyim. İspiro'yu dâimî yanında bıraktım ve bir de tercüman her gün akşama kadar yanında, hem görüşüyorlar ve rahatı için hizmet ediyorlar. Hastahânedede yalnız hiç bırakıldığı yoktur. İnşâallah yakında daha ziyâde âfiyet haberlerini yazarsınız. Bâki âfiyetde olursunuz efendim. Ft 11/24 Haziran, sene 328 - Viyana

Setrak der Matyosyan⁽¹⁴⁾
 (imza)

اعلانات

اجرایخانه عیسی

اسکیشهر کوپری باشی

دوقوتود استاورا کی پاپایانورلو

اصراض داخلیه جراحیه وفادین خسته لقاری
متخصصی

ایکینجی دفعه اولهرق توسیع معلومات ایچون
بازس خسته خاه لینه کیتیش ایلان دوقسور
استاورا کی اقدی بدقعه عودت ایلان اچان
حاجزیده بولهرق هرکون معاینه قبول ایدره
بالکین جمعه کونی جمعه غازدن صکر مساعت
اوتهدر فقری عیسانا قبول و معاینه ایدره
اهالی محترمیه اعلان اولتور.

1912 yılında Metânet gazetesinde yayımlanan bir ilân

"FLÂNAT

ECZÂHÂNE-Yİ ÖMER LUTFİ

Eskişehir Köprübaşı

Doktor İstavrakı Papayatoylu

Enrâz-ı Dâhiliye, Cerrâhiye ve Kadın Hastalıkları Miftelhassısı

İkinci defa olarak tevsi'-i ma'lûmât için Paris hastehânelerine gitmiş olan Doktor İstavrakı Efendi bu defa avdet ederek eczâhâne-i âcizide bulunarak her gün mu'âyene kabûl eder. Yalnız Cüm'a günü Cüm'a namâzından sonra sâat on'a kadar fakîri meccânen kabûl ve mu'âyene edeceği ahâlî-yi muhteremeye i'ân olunur."

Görüldüğü gibi 1912 yılında Eskişehir'de, hekimler haftanın belirli bir günü kimi saatlerini yoksullara ayırabiliyorlar; üstelik bunu gazetelerde halka sürekli olarak duyuruyorlar. Bu gelenek, 1950'li yıllara değin sürmüştür.

1912 yılında Metânet gazetesinde yayımlanan bir başka ilân

"Eskişehir Ermeni Kulübündeki Sâlim Bey İdaresinde Bulunan Tiyatro Heyeti

FLÂN

Bu kerre Dersaadet'in (İstanbul'un) en muktedir aktör ve aktrislerinden mürekkep bir heyet, rejisör-i şehîr (ünlü rejisör) Reşad Rıdvan Bey'in riyâsetinde (başkanlığında) olarak kumpanyamıza iltihâk ederek (katılarak) icrâ-yı san'at eyleyecektir. İştirâk edecek olan aktör efendiler ile aktris hanımların esmâsî (adları) :

Rejisör-i şehîr

Reşad Bey

Aktör

Niyazi Bey

"

Hasan Cevad Bey

"

Adnan Bey

"

Se'âdeddin Bey

"

Serkisyan Bey

"

Osman Bey

"

Niyak Bey

Şantöz-i şehîre

"Minyon Virjin" Hanım

Dersaadet tiyatrolarında şöhret bulmuş şantözlerinden

Aktris

Elnasyan Hanım

Şantöz-i şehîre

Eleni Hanım

Şimdîye kadar muharrirîn-i Osmâniyemiz (Osmanlı yazarları) tarafından kaleme alınan en muntahâb (seçilmiş) piyesler mevki'-i temâşâyâ vaz' edilerek (sahneye konularak) tiyatro-perverânı (tiyatro severlerin) ezhercihet (her yönden) memnûniyetlerini celbe (memnun olmalarını) sağlamaya çalışılacaktır.

Sâlim"

1912'deki Eskişehir'in kültür yaşamı işte bu denli hareketli ve bu ölçüde düzeylidir.

اسکیشهر ارمنی قلوبندکی سالم بك

اداره سنده بولان تيارو هيئي

«املان»

وكره ديساندك بولندك آقور و آقورلاردن
هرگ برهيت دوسود شير رشاد رديوان بكه
رولسندك اولوق قوميتنه. الهاليدرك اجراي
صنعت ايليچككو.

اشترك ايدميك اولان آفتودانلار

اياله اقترس غاغلرك اساميسي:

دوسود شير رشاد بك

آقور نيازي

حسن جواد

ادنان

سلمانلير

سركسيان

عنان

نيوز

شانتوز شيره (مينيون ويرجين) خانم

دوسمهت تياروكله شيرت

بولش شانتوزلردن

افليس

شانتوز شيره

شده يه قود هررين عايله من طرفندن

قلبه آلان المصنوب پيسل موقع تماشاوضع

ايدرك تيارو وروپاك الزهرجيت نونلاري

جلي جاييله بادر

سالم

مردودہ چاکر کتبہ لبریدر کہ
رسیدہ دستہ تعلیمی اولیوں بذریعہ علی بیرویل
اشجور مذکورہ سامعہ صلوات اللہ علیہا وعلیٰ اولادہ
موصیہ ارادہ سیدہ جناب خلاتہ فتنہا کسرۃ
بی بی یونس اولادہ اولادہ داروغہ بدھتہ واولادہ
لہ اولادہ سیدہ اعلیٰ بی بی یونس
مہ

[illegible]

Sadık Efendi'ye verilen "Rütbe-i sâlise"ye ilişkin İrâde-i seniyye

*Devlettü efendim nazretleri,
İânât-ı hayriye ve hidemât-ı hasenelerine mebnî şâyân-ı taltif-i âli ol-
dukları, Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden iş'âr olunan, Eskişehir eşrafın-
dan Zeytûnzâde Sâdık Bey'e rütbe-i sâlisle tevcîhi ve Aydın Sancağı
eşrafından Çakır Ahmed Beyzâde Ali Haydar Bey'e IV. Rûtbeden Os-
mânî nişân-ı âlisi ve Dârülaceze'ye bir araba ihdâ eden araba tüccârın-
dan Nikolaki Miltiyadis Efendi'ye de bir küt'a gümüş Liyakat Madalyası
i'tâsı hakkında, her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şe-
refsudâr buyurulur ise, mantûk-ı münifi infâz olunacağı beyânıyla tez-
kire-i senâveri terkîm kılındı efendim.*

9 Cumâdelâhire 324 ve 18 Temmuz 322 (31.07.1906)

*Sadrâzam
Ferîd*

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,
Resîde-i dest-i ta'zîm olup manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiyye-
i sadâretpenâhileri âzîzine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hîlâfet-
pendî şerefsudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i
velîyyul emrindir.

3 Receb 324 ve 9 Ağustos 322 (23.08.1906)

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Tahsin

Bir mektup zarfı

Resimde Zeytünzâde Sadık Efendi'ye sanatoryumda yatariken, ölü-
münden kısa bir süre önce, Zeytünzâde'lerin Viyana'daki lületaş i-
thalât-ıhracat firmasından gönderilen bir mektup zarfı görülüyor. Pu-
lun üstündeki damga Wien/17.6. (19)12 ve zarfın üzerindeki adres
"Sanatorium und Kuranstalten 'Villa Maria' in Baden bei Wien"
dir (Viyana'nın banliyösü Baden'de sanatoryum ve küt merkez, Villa
Maria adlı binada).

DİPNOTLAR

- ⁽¹⁾ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Siyasî Kısım, Dosya No 119, Gömlek No 1-2
- ⁽²⁾ BARAZ Turhan, “Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986)”, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi yayını, Eskişehir, 1988 (sayfa 41)
- ⁽³⁾ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Siyasî Kısım (DH.SYS.), Dosya No 119, Gömlek No 1-2
- ⁽⁴⁾ BARAZ Turhan a.g.e. (Sayfa 42)
- ⁽⁵⁾ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Siyasî Kısım, Dosya No 119, Gömlek No 1-2
- ⁽⁶⁾ BOA, DH.SYS., Dosya No 57-2, Gömlek No 21
- ⁽⁷⁾ BOA, DH.SYS., Dosya No 57-2, Gömlek No 25
- ⁽⁸⁾ BOA, DH.SYS., Dosya No 57-2, Gömlek No 25
- ⁽⁹⁾ BOA, DH.SYS., Dosya No 116, Gömlek No 5
- ⁽¹⁰⁾ BOA, İrâde-i Talîfât 1324 B.4
- ⁽¹¹⁾ 24.6.1912 (P.tesi)
Sâdık Efendi, bu mektup yazıldıktan iki gün sonra 26.6.1912 Çarşamba günü vefat etmiştir.
- ⁽¹²⁾ “Trude” olmalı..
- ⁽¹³⁾ Böyle yazılmış ama, Almanca ifadenin Türkçesi “böbrek iltihabı” demektir.
- ⁽¹⁴⁾ Matyosyan oğlu Setrak

Eskişehir'le Bütünleşmiş Bir Tat

Eskişehir'in Çiğböreği

Günümüzde Eskişehir deyince akla ilk gelen aş **"çiğbörrek"** tir. Tatarlar **"çibörrek"** derler⁽¹⁾. Tavada pişerker **"şır..şır.."** diye ses çıkardığı için **"şırbörrek"** diyenler de vardır. Tatarlara özgü bu börek -zaman içinde- tüm Eskişehirliilerin sevdiği, benimsediği, konuklarına yedirmek istediği, dahası Eskişehir dışında da tanınan, bilinen ve yapılan bir aş haline gelmiştir.

Ana babası Kırım Türklerinden olan -1911 Bursa doğumlu- İsmail Otar'ın uzun **"Çibörrek destanı"** bir çiğbörrek medhiyesi olup şu dizelerle başlamaktadır :

Ataydan kalgan bizge : Etli, maylı kamuraş.

Köbetemen katlama, lakşa, cantık, tataraş,

.....
En başında bularının kele kutlu çibörreki⁽²⁾

Kırım Tatarları Eskişehir'e ilk kez 1856 Kırım savaşıertesinde gelmeye başlarlar. O zaman sayıları çok fazla değildir ve Odunpazarı'na yerleşirler. Esas göç 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve 1878 Teselya ayaklanması ile birlikte başlamıştır. **"93 muhaciri"**⁽³⁾ olarak anılan bu göçmenler Tatarlar, Abazalar, Çerkesler ve Balkan Türklerinden oluşmaktadır ve Odunpazarı'na sığmayacak denli kalabalıktırlar.

Göçmenler -o yıllarda kentin kuzey sınırını oluşturan Porsuk ırmağının öte yakasına iskân edildiler. Bu yerleşim sonunda kent kuzeye doğru genişledi; kerpiç duvarları, toprak damları, alçak saçakları ve birbirini dik kesen sokakları ile -geleneksel dokudan hayli farklı göçmen mahalleleri oluşmaya başladı. Dayanışmak için, aynı yöreden gelen insanlar aynı mahallelere yerleştiler. Göçmenlerin bir bölümü de Eskişehir dolayındaki köy ve kasabalara iskân edildiler. Göçmen kişile-

rin dinamizmi ve mücadeleye hazır ruhuyla gelen bu insanlar, iş disiplinleri, çalışkanlıkları ve Anadolu'nun o tarihteki teknolojik düzeyinden daha ileride olan birikimleriyle Eskişehir'deki ekonomik gelişmeyi, ülke genelindeki büyümenin çok üstüne taşıdılar.

Eskilerde tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için Tatarların mutfakları hamurışı ağırlıklıdır. Eti, hamuru (ve rakıyı) çok severler⁽⁴⁾. Tatar mahallelerinde çiğbörrek, coşukulu günlerde sevinci paylaşmak için pişirilir. Bayramlarda, misafir geldiğinde ve hanımların **"gün"**lerinde çiğbörrek pişirilmesi gelenektir. Eskiden Tatar **"toy"**ları (düğünleri) çiğböreklerin yenilmesiyle sona ererdi.

Çiğbörrek pişirilen ev, kendine özgü kokusuyla hemen anlaşılır. Bu börek günümüzde tek katlı Tatar evlerinden çıkmış, çiğbörrek salonlarına taşınmıştır. Doyurucu, ucuz ve lezzetli olması nedeniyle her kesimden insanın severek yediği pratik bir yemektir. İçecek olarak yanında çoklukla ayran tercih edilmektedir.

Çiğbörrek yerken -delinip de içindeki suyu boşalmasını diye- çatal bıçak kullanılmaz. Çiğbörrek elle yenir. Gündüz yapılan ve sıcak sıcak yenen çiğböreklerin artanı akşam -soğuk olarak- çerez niyetine yenilmektedir.

Çiğböreğin malzemesi un, tuz, su, et, soğan ve yağdan ibarettir⁽⁵⁾. Bu işin ustalarının anlatımına göre çiğbörrek şöyle yapılır :

Su ve tuz katılarak buğday unundan hazırlanan hamur, küçük **"yumak"**lara (topaklara) ayrılıp bir süre dinlendi-

Çiböreğin yapım aşamaları

rilir. Daha sonra, her parça -orta boy bir tabak büyüklüğüne (bir küçük karış çapına) gelinceye değin- oklavayla açılarak yufka haline getirilir. İçine kıyma, soğan, tuz ve karabiberden oluşan "**harç**"tan bir kaşık konur ve yufka ikiye katlanır. Yarım daire biçimine gelen ikiye katlanmış yufkanın kenarları, bakır bir sahan kapağıyla kesilir. Bu aşamada böreğin hemen pişirilmesi gereklidir. Bu nedenle çibörek mutlaka iki kişi tarafından hazırlanır; biri yapar, öteki pişirir..

Hazırlanan yarım daire biçimindeki hamurlar, önceden ateşin üzerinde kaynamakta olan bol yağın içine yavaşça bırakılır. Börekler kızgın yağın içinde kabırır, şişer ve kızarmaya başlar⁽⁶⁾. Kızartma işlemi maharet ve ustalık gerektirir : Kızgın yağın içine bırakılırken gereği gibi davranılmazsa hamur delinir ve içindeki harç yağ tavasına boşalır. Kızartırken börekler zamanında çıkarılmazsa sertleşir ve çibörek özelliğini yitirir. Eskilerde yağ olarak tereyağ kullanıldığı halde, günümüzde çiçek yağı kullanılmaktadır. Yine eskiden kıyma yoğurtla yumuşatılırken, günümüzde bu işlem daha çok suyla yapılmaktadır. Çibörek çok miktarda yapılacaksa, pişirmede tava yerine "**çöyün kazan**" denilen dökme kazanlar kullanılır.

DİPNOTLAR

- (1) Aslında doğrusu bu olmak gerekir. Kıpçak boyundan olan Kırım Türklerinin kullandığı eski Kıpçak lehçesinde "çi" sıfatı "enfes, leziz, çok tatlı" anlamındadır. Dolayısıyla "**çibörek**" sözcüğü, "çok nefis, çok değerli ve lezzetli, çok hoş gider börek" anlamını taşır. Doğru adın "**çibörek**" olduğunu savunular, yufkanın içine kıymanın pişirilmeden (çiğ) konulduğu için böyle denildiğini söylerler. Yoksa kızgın yağda pişirilen bir böreğin çiğ kalması esasen olanaklı değildir.
- (2) Atadan kalma bize : Etlî, yağlı hamur aşısı
Göbeteyle katlama, erişte, cantık, mantı
.....
En başında bunların, gelir kutlu çibörek!
- (3) Rûmî 1293 yılı (Milâdî takvimde 1877 yılına karşılık gelmektedir).
- (4) Genelde et ile hamur birlikte aş edilir. Şaka yollu söylenen "**Etle rakı, Tatar'ın hakkı**" diye bir özdeyiş vardır.
- (5) Örneğin 1,5 kg un, iki çorba kaşığı tuz, yarım kilo kıyma, orta boy üç soğan, bir tatlı kaşığı karabiber ve yarım litre su. Tuz miktarı böreğin lezzeti dışında, hamurun sıklığı açısından da önemlidir; az konursa pişerken kıyma suyunu kaybeder ve hamurun delinme olasılığı çoğalır.
- (6) İsmail Otar'ın uzun "**Çibörek medhiyesi**"nde bildirdiğine göre, çibörek mayasız hamurdan yapılır; hamurun yumuşaklığı kulak memesi kıvamında olmalı, hamur yumakları çocuk yumruğu yada kaz yumurtası büyüklüğünde yapılmalı, hamur bir küçük karış çapında ve koyun derisi kalınlığında açılmalı, kıyma süt danasının döşünden yeni kayılmış olmalı, yağ 200°C "**kaynak**" (sıcaklıkta) olmalı, hamur kazana yavaşça bırakılmalı, kızarınca kazandan kaşık yada maşayla alınmalı ve hemen sofraya götürülmelidir ki yiyecekler "**sorpalı sorpalı**" (sulu sulu) yiyebilsin..

Eskişehir Ticaret Odası'nın Kurucu Başkanı

Zeytûnzâde Tefvik Efendi

Sağırmedoğlu Halil Ağa'nın, eşi Fatma Hatun'dan dört oğlu olur : **Mustafa, Ahmed, Hasan** ve **İbrahim**. Halil Ağa zengin olmasa bile hâli vakti yerinde bir kişidir. Allenin geleneksel geçim kaynağı **helvacılıktır**. Tavşanlı'nın **ağdası** ünlüdür. Çevredeki bağlarda yeti-şen üzümlerden ağda, ağdadan da helva yapılır.

Evlîya Çelebi (1611-1682) ünlü **Seyahatnâme**'sinde "**şehir-i hargûş**"u (tavşan kenti'ni) anlatırken "*Tavşanlı ağdası çam kutular ile ba'zı vilâyetlere taşınır; baldan le-ziz taş gibi pekmezdür. Cemî halkının kârı (tüm halkının geçimi) bu ağdadır ve ekseriya bağdadır. Hattâ Simav ve Demirci şehrinden nice bin katır ve deve yükü üzüm kurusu bu şehir-i Tavşanlı'ya getirüb pekmez iderler. Hikmet-i Hüdâ (Allah'ın hikmeti) gayri diyarda da (baş-ka yerlerde de) bağlar çokdur; ammâ bu Tavşanlı şeh-rinin dîbsi (pekmezi) gibi ağda idemezler*" diyor⁽¹⁾. Tavşanlı'nın en eski ailelerinden biri olan Sağırmedoğulu-larının da ağda ve helvacılıkla uğraşmaları doğaldır.

Küçük oğul İbrahim bir süre Tavşanlı'da derici kalfası olarak çalışır. Ticarete yatkın, hareketli bir gençtir. Bu alanda yetenek ve becerisini kanıtlar ve kısa bir süre sonra ağabeylerini de yanına alarak Emet - İnegöl - Bilecik - Söğüt - Eskişehir - Kütahya güzergâhı üzerinde kervancılıkla ticaret yapmaya başlar. Bir yandan da Eskişehir'de devamlı pazar kurmaya soyunur. Bu birlikte-lik 17 yıl kadar devam eder. Kazandıklarıyla, güzergâh üzerindeki kentlerde taşınmaz satın alırlar. İbrahim Ağa işini daha da büyütmek istemektedir; anlaşmazlığa düşer ağabeyleriyle ve onlardan ayrılır. Emet'teki taşın-mazlar Mustafa Ağa'ya, Tavşanlı'dakiler Ahmed Ağa'ya, Eskişehir'dekiler de kendi üzerine kalır. İbrahim Ağa kervancılıkla ticaret işini büyüterek sürdürür. Nere-

deyse çocuk yaşta girdiği ticarî yaşamda "*kul hakkını gözeterek ve adaletten ayrılmayarak*" sürekli çalışır ve Tavşanlı'da açtığı ticaret kapısını giderek genişletir. Öyle ki Viyana'ya bile ticarî temsilci gönderir. Fevkalâ-de girişken, çalışkan, gözü pek, iyiliksever, zeki, ileriye gören ve düşünen, doğru olanı isabetle seçen, becerikli, saygın ve lider bir kişidir. 70 yıl kadar devam eden bu başarılı iş yaşamında ciddî bir servete sahip olur.

Her iki eşinden de -Moymullu Hacı Emin Efendi'nin kı-zı **Zeyneb Hatûn** ile **Vezirhan Hanım**'dan- dörder ço-cuk sahibi olmuştur : **Tevfik, Hasan Tahsin, Mahmud** ve **Nâile** ile **Şevket, Sâdık, Emine** ve **Cemile**.

Hacı İbrahim Ağa Emet - İnegöl - Bilecik - Söğüt-Eski-şehir - Kütahya güzergâhında deve kervanlarıyla ticaret yapmaktadır. Mezar taşında, ticarete "**sinn-i şebâbın-da**" girdiği yazılıdır. Bu deyim eski dilde "7 - 15 yaş arası" anlamında kullanılmaktadır. Buna göre, tahmi-nen 15 yaşında başladığı iş yaşamını 55 yıl sürdürmüş-tür. Bilindiği gibi, Osmanlı'da ticarî yaşam daha çok halk içindeki gayrimüslimlerin elindedir. Türkler çokluk-la tarım ve geleneksel el zanaatlarıyla uğraşırlar. O dö-nemin ulaşım ve güvenlik koşulları içinde İbrahim Ağa'nın işini yıllarca sürdürmesi, gerçekten önemli ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Kervan gü-zergâhı üzerindeki illerden birinde üretilen bir malı di-ğerinde satmak, ötekinde yapılan bir ürünü berikine pazarlamak, nerede hangi ürünün gerekli olduğunu tesbit etmek, iller arasında ulaşım ve koordinasyonu sağlamak, ulaşımında kervanın mal ve can güvenliğini te-min etmek, kervanı çapulcuların ve yağmacıların tala-nından, başıbozuk ve eşkıyanın tecavüzünden koru-mak, işin mâlî muhasebesini tutmak ve para sirkülas-

[فوتوغرافى : خېرى بك]

Eskişehir'in eski kısmının şark cihetinden görünüşü

Tevfik Efendi'nin oturduğu evin şimdiki hali

Yukarıdaki eski fotoğraf, Ma'lûmat dergisinin 2 Teşrinsani 1311 (Milâdî 14.11.1895) tarihli 21.sayısında yayımlanmıştır (sayfa 448).

Resmin altındaki eskittürkçe ibarede *"Eskişehir'in eski kısmının şark cihetinden görünüşü"* yazıyor. Resmin sağında görülen büyük bina, eski Hükümet Konağı'dır. Onun solunda Zeytûnzâdelerin evleri görülüyor. Onun solundaki büyük cami, Kurşunlu Camii'dir.

Renkli fotoğraflarda evlerin -önden ve yandan- bugünkü hâzin hali görülmektedir.

yonunu gerçekleştirmek, kervanın iâşe ve ibâtesini ak-satmamak, olası hastalıklara çözüm üretmek vb.. pek çok işi organize etmek ve sonuçta bu işten ciddi para kazanmak, Hacı İbrahim Ağa'nın aynı zamanda sıradışı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu faaliyet sırasında ekonomik gelişmenin nabzını tutarak Eskişehir'in Ağapınar köyünde, Porsuk ırmağı kenarında geniş tarım arazileri satın alması, Eskişehir'in Viyana'yla lûletaşı dışsatımı nedeniyle mevcut ilişkisini değerlendirerek orada temsilcilik açması⁽²⁾, kendisinin gerçekten vizyon sahibi ve ileri görüşlü bir işadamı olduğunun kanıtlarıdır.

İşte bu İbrahim Ağa'nın (1821-1904) ilk çocuğu olan Zeytûnzâde Tefik, 1856 Tavşanlı doğumludur. İlköğrenimini Tavşanlı Medresesi'nde yapmıştır. Amcasının kızı **Azime Hanım**'la (1865-1936) evlendirilmiş, daha sonra **Münevver** (1882-1919) ve **Nâile** (1892-1954) hanımlar da kendisinin ikinci ve üçüncü eşleri olmuşlardır.

1890'dan birkaç yıl önce, babası tarafından Eskişehir'deki işlerin başına gönderildiği ve burada pek çok taşınmaz satın aldığı bilinmektedir. Bunların arasında Alpu ve Ağapınar çiftlikleri ile lûletaşı atelyesi olarak kullanılan Odunpazarı'ndaki evler önemlidir⁽³⁾. Babasının 1904'te ölümü üzerine ailenin reisi olmuştur. Yeğeni Mesut Zeytinoğlu özel notlarında, bu tarihte kardeşleriyle birlikte İstanbul'da *"şirket-i inan"*⁽⁴⁾ şeklinde bir şirket kurduğunu, şirketin adının *"Zeytûnzâde Tefik ve Biraderleri"* olduğunu ve bu şirketin 1923'e kadar devam ettiğini yazmaktadır. Ancak epey araştırmamıza karşın, bu şirkete ait bir resmi kayda rastlayamadık. Fakat, Sirkeci Kayseri Han No: 21-22'de *"Eskişehirli Zeytûnzâdeler Ticarethanesi İstanbul Şubesi"* adlı bir bürünün varlığını biliyoruz. Burada kullanılan antetli kâğıtlardan birinin başlığı⁽⁵⁾ yazı kapsamında verilmektedir. Mesut Bey, şirketin sürdürülemezliği nedeni olarak kardeşlerin birbiri peşi sıra ölmesini ve çocuklarının

da o sırada küçük yaşta olmalarını ileri sürüyor. Gerçekten de -ağabey Tefvîk Efendi'nin 1914 yılında ölmü dışında- 1912'de Sadık Efendi, 1918'de Şevket Efendi ve 1922'de Hasan Tahsin Efendi on yıl içinde art arda vefat etmişlerdir.

Mesut Bey Tefvîk Efendi'nin, "Ticarî yaşamında fevkalâde hareketli ve aktif olmasına karşın bir servet birikimi sağlayamadığını, ancak büyük siyasî sevk ü idaresi sâyesinde ailenin nâmını yücelttiğini" yazmaktadır.

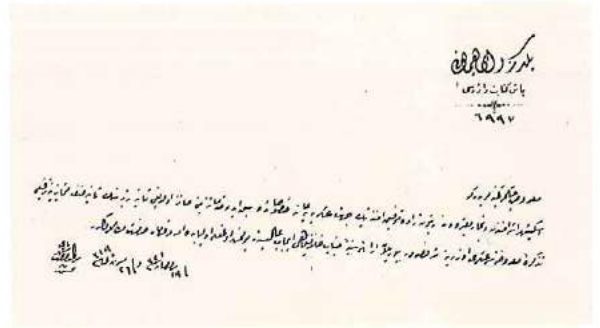
Tefvîk Efendi'nin topluma dönük yararlı işler yaptığı bilinmektedir. Nitekim, 20. yüzyılın ilk yıllarında -gösterdiği yararlılıklar takdir edilerek- devletçe rütbe ve nişan verilmek suretiyle ödüllendirildiği görülmektedir.

Serasker Rıza Paşa **21 Eylül 1316** (Milâdî 4.10.1900) tarihli yazısında, ordu mensuplarının gecelemeleri için kısa zamanda gerçekleştirilen askerî misafirhânenin yapımında -ticarî işlerini bir yana bırakarak geceli gündüzlü çalışan- Eskişehir'in önemli ve itibarlı tâcirlerinden Zeytûnzâde Tefvîk Efendi'nin uhdesine "sâlîse" rütbesinin (binbaşı rütbesinin sivildeki dengi) tevcihini teklif etmiştir. Seraskerliğin bu önerisi yaklaşık on ay sonra saraya arz edilmiş ve kendisine sâlîse rütbesi verilmiştir⁽⁶⁾.

Tefvîk Efendi'nin, Çifteler Devlet Çiftliği merkezinde inşa edilen ilkokulun tefrişini gerçekleştirdiği için -yine Serasker Rıza Paşa'nın önerisiyle- 8.5.1902'de "iftihar madalyası"yla ödüllendirildiğini görmekteyiz⁽⁷⁾.

Serasker Rıza Paşa **9 Mart 1319** (Milâdî 22.3.1903) tarihli yazısında, Eskişehir eşrafından ve itibarlı tüccârından Zeytûnzâde Tefvîk Efendi'nin -devlet çiftliklerinin her türlü hasılatı ile âşarının ihalesi ve buralar için satın alınacak erzakın eksiltmeyle sözleşmeye bağlanması hususlarında- uzunca bir süredir Hazine'ye menfaat sağlayıcı yönde çalıştığı için, haiz olduğu "sâlîse" rütbesinin "sâniye sınıf-ı sânisî"ne (kaymakam = yarbay rütbesinin sivildeki dengi) yükseltilerek ödüllendirilmesini önermektedir. Bu öneri üzerine, rütbesinin 23.8.1903'te sâniye sınıf-ı sânisîne yükseltildiğini görürüz⁽⁸⁾.

Tefvîk Efendi'nin, 9.12.1903 tarihli **irâde-i seniyye**⁽⁹⁾ ile -askeriyyeye ait hususlarda vermiş olduğu hizmetlere dayanarak- taşıdığı "sâniye sınıf-ı sânisî" rütbesinin "sâniye sınıf-ı mütemâyizi"ne (miralay = albay rütbesinin sivildeki dengi) yükseltildiği görülmektedir⁽¹⁰⁾.

Tefvîk Efendi'nin rütbesinin yeniden yükseltilmesine ilişkin irâde-i seniyye

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkâtâbet Dâiresi
6997

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Eskişehir eşrafından ve tüccâr-ı mu'tebereden Zeytûnzâde Tefvîk Efendi'nin cihet-i askeriyyeye âid husûsâtda seb' eden hidemâtma mebnî, haiz olduğu sâniye rütbesinin sâniye sınıf-ı mütemâyizine terfi'i tezkire-i ma'rûza-i Seraskerî üzerine, şerefsudâr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı lûlâfetsenâhî icâb-ı âlisinden bulunmuş olmağla, ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehu-l emrindir.

Fî 19 Ramazân 321 ve 26 Teşrînsânî 319 (9.12.1903)

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsin

Kendisi, bu konudaki hizmetlerini sürdürdüğü için 1.8.1907 tarihinde padişah tarafından "III. rütbeden Osmânî" nişanıyla da ödüllendirilmiştir⁽¹¹⁾.

Alpu köylüleri tarafından **7 Teşrînevvel 1325** (Milâdî 20.10.1909) tarihinde **Dahiliye Nezâreti**'ne (İçişleri Bakanlığı'na) verilen çok imzalı bir dilekçeden ve bu dilekçe üzerine **Hüdâvendigâr** (Bursa) Vilâyeti tarafından yapılan soruşturmada anlaşıldığına göre : Tefvîk Efendi'nin 1909 yılında 250 hânelli bir köy olan Alpu'da -tren istasyonu yakınındaki umuma ait harman yerinde- Rûmî **1318** (Milâdî 1902)'de Eskişehir kazası İdare Meclisi'nden ruhsat alarak inşa ettiği bir **un değirme-ni** vardır. Bu yerde, bir yıl sonra, ruhsatsız olarak **bakkal dükkânı, ekmekçi fırını** ve **kahvehane** yaptırmıştır. Köylüler -dilekçelerinde- değirmen bendinden hasıl olduğunu ileri sürdükleri taşkının, yaz kış yirmibin dönümden fazla arazilerini sular altında bırakıp göl haline getirdiğini ve bu nedenle söz konusu alandan ürün alamadıklarını iddia etmektedirler. Vilâyetçe yapılan soruşturma sonunda bakkal, fırın ve kahvehanenin iki kat vergiye bağlanarak çalıştırılması ve Eskişehir'in

başka yerlerinde de meydana gelen taşkından doğan zararları için, köylülerin mahkemeye başvurmaları uygun görülür⁽¹²⁾.

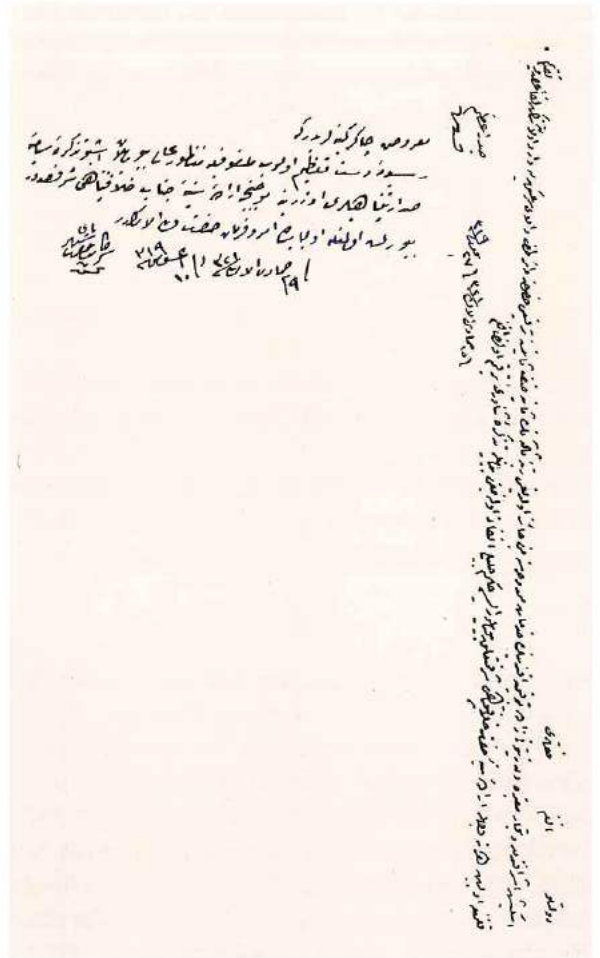

Tevfik Efendi fevkalâde hareketli ve aktif ticarî yaşamı yanında, siyasetle de ilgilenmektedir. **Sultan 2. Abdülhamid**'in (1876-1909) baştabibi İbrahim Paşa ve Kaba-sakal Mehmed Paşa'yla yakın dostluk ilişkileri içindedir. Gerek Eskişehir'de gerekse İstanbul'da çok geniş ve etkin bir çevresi, değerli dostları vardır. Meşrutiyetin ilânından sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmak istemiş, ancak başvurusu kabûl edilmemiştir. "**Eskişehir'de İlk Gazete**" başlıklı bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi -kendisi- kuruluşunda aktif rol üstlendiği **Nimet** ve **Metânât** gazeteleri vasıtasıyla, iktidardaki **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'yle sürdürülen siyasî mücadelelerin merkezinde yer almıştır. Mesut Bey özel notlarında, bu mücadelenin aslında ticarî rekabetten kaynaklandığını, Tevfik Efendi'nin ticarî rakipleri İttihad ve Terakki Cemiyeti saflarında yer aldığı için, kendisinin mecburen "**Hürriyet ve İtilâf Partisi**"ni desteklediğini yazmaktadır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan tüm muhalif güçler biraraya gelerek Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Eskişehir Şubesi'ni oluşturmuşlardır. Kurucular arasında Zeytûnzâde Tevfik Bey, derici Hacı Veli, Mehmed Ali ve eczacı Ömer Lutfi efendiler vardır. Şube başkanlığına derici Hacı Veli getirilmiştir. Zeytûnzâdeler siyasî ve ekonomik nüfuzlarını ve köylüler üzerindeki ticarî etkilerini kullanarak kısa süre içinde üç dört bin kişiyi şubeye üye kaydetmişlerdir⁽¹³⁾. Bundan sonra siyasî muhalefetin etkinliği daha da artırılmış, İttihatçıların ve hükûmetin uygulamalarına karşı yoğun bir propaganda faaliyeti içine girilmiştir.

18 Ocak 1912'de "**Meclis-i Meb'ûsân**"ın feshedilmesi üzerine ve Dahiliye Nezâreti'nin seçimlere ilişkin genelgesi kente ulaştıktan sonra, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Eskişehir Şubesi seçimi kazanmak amacıyla yoğun bir çalışma içine girmiş; ancak kent merkezinde 16 Mart 1912'de yapılan seçimde büyük çoğunlukla İttihad ve Terakki üyesi "**müntehib-i sâni**" (ikinci seçmen) adayları kazanmışlardır. Bu sonuç, şube yöneticilerinin tüm umutlarını köylere bağlamış ve da-

Tevfik Efendi'nin rütbesinin yükseltilmesine ilişkin irâde

Devletlû efendim hazretleri,

Eskişehir eşrafından ve tüccâr-ı mu'tebereden Zeytûnzâde Tevfik Efendi'nin hudemât-ı memdâhasına mebnî, hâiz olduğu rütbe-i sâlisinin sâniye sınıf-ı sânişine terfi-i husûsuna dâir taraf-ı valâ-yı Seraseriden vârid olan tezkire leffen arz ve takdim kılınmakla, ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî şeref-müte'allik buyurulur ise, hükûm-i celîlî infûz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fi 15 Cumâdelula 321 ve 27 Temmuz 319 (9.8.1903)

Sadrâzam

Ferîd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfiyle manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîleri üzerine, mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şerefsudûr buyurulmuş olmağla, ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyül emrindir.

Fi 29 Cumâdelula 321 ve 10 Ağustos 319 (23.8.1903)

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî

Tahsin

BİR ANEKDOT

Bir roman kahramanı kadar renkli ve özgün bir kişiliğe sahip olan Tefvik Efendi -yalnızca ekonomik yönden değil- sosyal açıdan da zengin, hareketli ve yaratıcı bir yaşam sürmüştür. Onun üçüncü eşiyle evlenmesine ilişkin aşağıdaki anekdot, bu ilginç karakteri daha yakından tanımamıza yardımcı olacaktır kanısındayız:

Tefvik Efendi'nin ilk karısı "Azime Ana" Tavşanlı'dır. Tefvik Efendi onun amcasının oğludur. Hacı İbrahim Ağa, Eskişehir'deki işler genişleyince Tefvik Efendi'yi Eskişehir'e gönderir. Odunpazarı'ndaki -lisenin arkasındaki- konağı dayayıp döşer. Ve Azime Ana'yı dört çocuğuyla birlikte Tefvik Efendi'nin yanına Eskişehir'e gönderir. Fakat, Azime Ana Eskişehir'e intibak edemez. Tavşanlı'daki anasının ve evinin özlemi içinde -nasıl ettiyse- günlerden bir gün araba tutup Tavşanlı'ya geri döner. Ve gidişi o gidiş olur Azime Ana'nın Tavşanlı'ya.

Tefvik Efendi hemen Poyralı bir Çerkes kıızıyla evlenir: Münevver Hanım. Tefvik Efendi ile Münevver Hanım Eskişehir'deki konakta yaşarlar; beş çocukları olur.

Cocuklardan birinin doğumunda -lohusaya hizmet etsin diye- Ağapınar'dan "Himba" adında bir Çerkes kıızı getirirler konağa. Kız, Münevver Hanım'ın emrinde kırk gün kadar hizmet eder gelene gidene. Görenlerin anlattığına göre Himba, Münevver Hanım gibi "çok güzel" bir kadın değildir ama -yerel deyimle- mûthiş "fenüli"dir! Tam "kikirik", böyle dal gibi ince uzun, ama güler yüzlü, sevimli, tatlı bir kızdır. Üstelik çok temiz ve tertiplidir. Ve bu dönemde Tefvik Efendi'yle kız işi pişirirler; aralarında bir gönül ilişkisi başlar. Tabii bir süre sonra da dedikodular başlar. Bunun üzerine Kızı Ağapınar'a geri gönderirler.

Ancak, Ağapınar'daki Çerkesler bu durumu hâzmeden memnûndir. Ve bir gün yolda Tefvik Efendi'nin önünü keserler; silah çekip "Ya bugün nikâh kıyacaksın Himba'ya, yada seni öldürecek buradal!" diye tehdit ederler. Nikâh için imam da yanlarında getirmişlerdir. İmam şaşkıncıdır, duyduklarına inanamaz: "Himba'yı mı? Ağama mı?" Fakat durumun vahametini gören Ağa "Kıy nikâh!" der ve imam oracıkta nikâhlarını kıyar. Alıp getirirler Himba'yı Eskişehir'e ve adını "Nâile" koyarlar.

Tefvik Efendi, o günden sonra Nâile ve Münevver hanımlarla birlikte yaşar Eskişehir'deki konakta. Azime Ana hep Tavşanlı'dadır...

öteki olayları araştırmak üzere gönderilen "heyet-i tahkikiyye"nin yaptığı soruşturma sonuçlarını rapor etmektedir⁽¹⁸⁾. Bu raporda esas itibarıyla daha çok Zeytûnzâde Tefvik Efendi'den söz edildiği görülüyor. Raporun yayın yoluyla yapılan muhalefete ilişkin kısmı "Eskişehir'de İlk Gazete" ve "hamamlar meselesi"ne ilişkin kısmı "Eskişehir Hamamları" başlıklı bölümlerde anlatılmıştır. Adı geçen raporda Tefvik Efendi'nin köylüler nezdinde İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları için yaptığı kötü propagandadan da söz edilmekte ve bu olumsuz telkinler sonucu köylülerin gelen memurlara sözle ve fiilen kötü davranışları ifade edilmektedir. Ayrıca, kendisinin koruduğu kimi kişilerin ve kendisine yardım eden eczacı Ömer Lutfi Efendi, derici Hacı Veli, Mehmed Ali ve Vahap Süleyman gibi arkadaşlarının adları verilmekte, şehirde dolaşan kimi söylentiler anlatılmakta ve yerel bir takım olaylarla Eskişehir'in emniyet ve asayişinin ihlâl edildiğinden söz edilmektedir.

Raporun son bölümünden anlaşıldığına göre Tefvik Efendi "... icrâ kılınan tevbihât ve tenbihât-ı şedideden mütenebbih olduğunu ifade etmiş ve ba'dezin hare-

kât-ı mûmâsileye ictisâr etmeyeceğini temîn eylemesine mebnî tahliye kılınmıştır" (yapılan azarlama ve şiddetli uyardan akıllandığını söyleyerek bundan sonra benzer hareketlere cür'et etmeyeceğine söz vermesi üzerine serbest bırakılmıştır). Öyle anlaşıyor ki kendisinin İstanbul'daki dostları Bâbîâlî'ye o derece ciddi baskı uygulamışlardır ki bir daha muhalefet etmeyeceğine dair verdiği söz yeterli görülerek hakkında hiçbir işlem yapılmamıştır. Mesut Zeytinoğlu özel notlarında, aslında Bekirağa Bölüğü'ndeyken⁽¹⁹⁾ kendisinin de Sinop'a sürgün kararının alındığını, ancak Vitoî kardeşlerin tavassutuyla bundan kurtulduğunu yazmaktadır. Oysa yine söz konusu raporda belirtildiğine göre, "... Metânet gazetesi muharriri Burhan Vahap, Şerif Çavuş, Hacı Veli, mûtekalid Mehmed Ali, Eskişehir Komiser Muavini İzzet ve sevk memuru Süleyman efendiler Sinop'a ..." sürgün olarak gönderilmişlerdir⁽²⁰⁾.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, Mahmud Şevket Paşa suikastinden sonra gerek İstanbul gerekse taşradaki muhalifleri tasfiye ederek çoğulcu sisteme son vermiştir. Bu tarihten başlayarak mütareke dönemine değin muhalif çalışmalara rastlanmayacaktır..

Atûfettü efendim hazretleri,

Çifteler Çiftlik-i Hümayânı merkezinde tesis ve inşâ kılınan mekteb-i iptidâînin mefrûsâtıyla levâzım-ı sâiresi, Eskişehir eş-râfından Zeytûnzâde Tefvîk Efendi tarafından tedârik ve ikmâl edilmiş olduğu cihetle, mumaileyhe bir kat'a **iftihâr madalyası** i'tâsı hakkında tezkire-i behiyye-i Seraskeri arz ve takdîm olunmuş olmağla, ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref sînûhî ve sudûr buyurulur ise, mantûk-ı âlîsinin infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılın-
dı efendim.

Fi 20 Muharrem 320 ve 16 Nisan 318 (29.4.1902)

Sadrâzam

Saîd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup melfûfiyye manzûr-ı âlî buyurulan iş-
bu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîleri üzerine, mücibince irâ-
de-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-mütte'allik buyurulmuş
olmağla, ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyül emrindir.

Fi 29 Muharrem 320 ve 25 Nisan 318 (8.5.1902)

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî

Tahsin

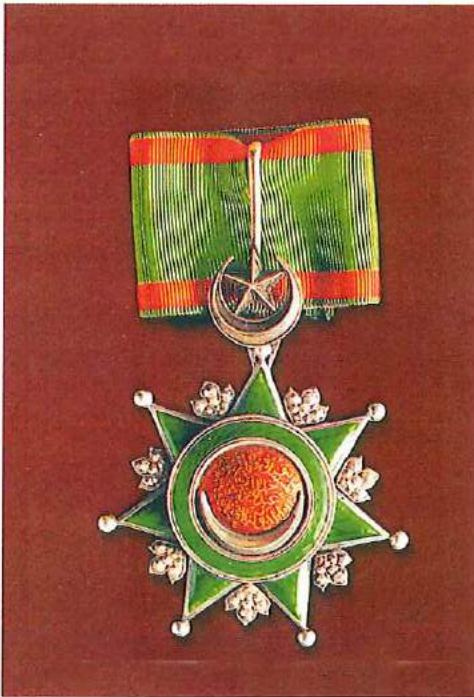
Tevfik Efendi'nin İftihar Madalyası

Değişik zamanlarda yapılmış olan iki farklı tip kalıbı mevcut-
tur. Ön ve arka yüzlerindeki küçük farklar, arka yüzdeki defne
çelenginde daha belirgindir (dar kalın yapraklı ve geniş ince
yapraklı). İlki Hicri 1270 (Milâdi 1853) yılında ihdas edilmiş-
tir.

Hicri 1302 (Milâdi 1884) yılında ihdas edilen tipi "Sanayi
Madalyası" olarak da anılır. Tevfik Efendi 8.5.1902'de bu tipi-
ni almış olmalıdır. 31,5 mm çapında olup 15 gram gümüşten
yapılmıştır. Altından olanları çok nadirdir. Arka yüzdeki defne
çelengi içindeki boş yere, verilen kişinin ismi kazılırdı. Ön yüz-
de Sultan 2. Abdülhamid'in (1876-1909) El-gaazi tuğra-
lı "Osmanlı arması" ve tuğranın altında oval formda -sülûs
hatla- yazılmış "El-müstenid bi-tevfikat-ir rabbâniyye / Me-
lik-üd devlet-ül Osmâniyye / Abdülhamid Hân" (Allahın
yardımlarına dayanarak Osmanlı devletinin hükümdarı bulu-
nan Abdülhamid Han) ibaresi bulunur. Madalyanın tuğrası,
yazı ve resimleri, ünlü hattat Abdülfettah Efendi'nin elinden
çıkmadır.

İftihar madalyası, daha sonra çıkarılan irâde-i seniyyeyle Sa-
nayi-i Nefise madalyasına dönüştürülmüştür. Kurdela, ifti-
har amacıyla verilenlerde "kırmızı", sanayi amacıyla verilen-
lerde "kırmızı-beyaz"dır.

مردمه چا کرکته ربه که
جهت عکس به عائد فصوله هده هده کور به اکسید استافنه نه بنوی زاده نوبه افندی به ادرینی ربه ده عتاف نشا
عالمین اعطاس عرصه و اشعار والای سحرکی او زین شرف و بیو بلایه اراده سینه جناب خلد قضا کن افضا عالمینده ارفه
اولایه امر و نامه خفته دل ادرمه (احادیث الامره) ۱۹
۱۹

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Cihet-i askerîyeye adâ husûsâtıda hüsni-i hizmeti görülen Eskişehir eşrafından Zeytünizâde Tevfik Efendi'ye üçüncü rütbeden Osmanî nişân-ı âlisi itâsı arz ve işâr-ı vâlâ-yı Seraskerî fîzerine şerefsudûr buyurılman irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-pendârlık itkîz-ı âlîsinden olmağa, ol bâbda emr il fermân hazret-i veliyyül enrindir.

Fi 21 Cümâdâlhire 325 ve 19 Temmuz 323 (1.8.1907)

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsin

Osmâni Nişanı

Osmanî nişanı, **Sultan Abdülaziz**'in (1861-1876) 6 Cemâziyelâhîr 1278 tarihli iradesiyle ihdas edilmiş olup her türlü devlet hizmetinde iyi iş görmüş, üstün başarı göstermiş kişilere iftihar ve imtiyaz olmak üzere verilmektedir. Nişanın dört rütbesi vardır ve her rütbenin sayısı sınırlıdır: Birinci rütbesi 50, ikinci rütbesi 200, üçüncü rütbesi 1000 ve dördüncü rütbesi 2000 adettir. Gümüşten yapılmış, yeşil mineli ve yedi köşeli bir yıldız biçimindedir. Ortadaki güvez (koyu kırmızı) mine üstünde altından, ortada "**Abdülaziz Hân**" ve çevrede üstte "**El-müstenid bi-tevfîkat-ir rab-bâniyye**, altta **Melik-üd devlet-ül Osmânîyye**" (Allahın yardımlarına dayanarak Osmanlı devletinin hükümdarı bulunan Abdülaziz Han) yazıları ve altında bir hilâl bulunmaktadır. Nişanın arka kapagunda Osmanlı'nın bağımsızlığını gösteren çifte davul ve alem, üstünde -Hicri- 699 tarihi ve onun da üstünde darphancının ayar kontrol damgası yer almıştır. Nişan 65 mm çapındadır ve ortası yeşil, kenarları güvez bir kordonla göğse asılmaktadır.

19. yüzyıl sonlarında Eskişehir ekonomisi

Hicrî 1290 (Milâdî 1873) tarihli Hüdâvendigâr (Bursa) Salnâmesi'nde (yılığında) Eskişehir'in ekonomik durumuna ilişkin aşağıdaki bilgileri buluyoruz: *Kütahya Sancağı'na bağlı Eskişehir'de yapağıdan keçe ve şilte, rençperler için kuşak, yünden güzel çorap, yatak, keçe ve aba üretilir. Eskişehir ve bağlı yerleşim birimlerinde 400-500 kıyye afyon üretilir ve tümü dışarıya satılır. Yıllık 400 kile kadar haşhaş üretilir ve tamamı mahallinde sarf olunur. Kazaya bağlı Sakarya köyünde yılda yaklaşık 60.000 kıyye pamuk üretilir; bez ve iplik üretmek üzere yarısı mahallinde sarf olunur ve fazlası dışarıya gönderilir. Yine aynı köyde yılda 25.000 kıyye razâki ve sair üzümler yetiştirilir; bunun birazı yaş olarak tüketilir, bir kısmı da kurutulur⁽²¹⁾. Ayrıca Eskişehir'de yılda 40.000 kıyye tiftik üretilmekte ve tamamı dışarı satılmaktadır.*

Hicrî 1312 (Milâdî 1894) tarihli salnâmenin 335. sayfasında da, şehirde 4 adet dakik (un) değirmeni olduğu ve arpa, buğday, nohut, mercimek ve fasulye üretildiği kaydedilmektedir. Eskişehir'de ayrıca kösele, meşin, sahtiyan, yün çorap, kadınlara mahsus car (çarşaf), pestamal ve halı üretimi gibi el zanaatları bulunmaktadır.

Tevfik Efendi'nin yıkılan dükkânlarıyla ilgili telgraf dilekçesi

Eskişehir Belediyesi, 1894 yılında, Tevfik Efendi'nin Köprübaşı'ndaki dükkânları için -yol genişletme çalışmaları kapsamında- yıkım kararı almıştır. Tevfik Efendi bunun üzerine, kararın iptali için dava açmış; ancak Belediye, muhakeme sonucunu beklemeden dükkânları yıkmış ve arsalarını yola çevirmiştir. Bu fiili durum üzerine, Tevfik Efendi'nin Eskişehir'den -İstanbul'daki- on ayrı makama telgrafla gönderdiği şikâyet dilekçesinin, gerek içeriğiyle gerekse kendine özgü kişiliğini yansıtmaları açısından ilginç olduğu kanısındayız⁽²³⁾. Bu dilekçe üzerine açılan soruşturma ve yapılan yazışmalar, kendisinin haklı çıktığını göstermektedir⁽²⁴⁾. Dilekçe metni şöyledir :

Huzûr-ı hazret-i şâhâneye takdim olunmak üzere :

Mâbeyn-i Hümayûn Başkâtâbet-i Celîlesine,

Serkurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîye,

Mâbeyn-i Hümayûn Müşiri Gazi Osman Paşa Hazretlerine,

Yâver-i Ekrem Derviş Paşa Hazretlerine,

Tefîs-i Askerî Komisyonu Reisi İsmail Paşa Hazretlerine,

Yâver-i Ekrem Şâkir Paşa Hazretlerine,

Huzûr-ı Sadâretpenâhîye,

Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesine,

Adliyye Nezâret-i Celîlesine,

Şûrâ-yı Devlet Riyâset-i Celîlesine,

Herkes mutasarrıf olduğu mal ve mülkünden emîn ve her türlü ta'arruzdan nâsın olarak efrâd-ı siyâsî ve hükûmet tarafından hiç kimsenin mülkî bilâ-hüküm zabt veyahud hedm edilmesi memnû' idüğü, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin vaz' eylediği kanun nüktiezâsında iken, Eskişehir Kaymakamı Hayri ve Belediye Reisi Nuri, fasl ve rüyeti derdest-i muhâkeme bulunan bâ-topu mutasarrıf olduğum dükkânlarımı cebren hedm ve harâb etdiler.

Kaymakamın umûm efrâd-ı ahâlî hakkında icrâ etmekte olduğu mu'âmelât-ı zâlimânesi makaamât-ı ulyâlarında mukayyed ve müsbettir. Kaymakam nizam ve muhâkeme dinleniyerek keyfi idâre ve mu'âmele icrâsıyla adliyye ve mülkiyye dâiresinin idâresini yed-i zabtına geçirerek bîhümûm memûrlarına şifâhen verdiği evâmîr, meşrû' ve gayrimişrû' icrâ ediliyor. Kaymakam kuvvet-i hükûmeti kendisine âlât ittilâz ederek, nüfûzunu htisn-i isti'mâl etmiyerek, sâ-i isti'mâl ile her türlü mu'âmelât-ı gaddârânesini âid olduğu devdîre, menâr vesâire vâsıtasıyla icrâ ettiriyor. Burasını âdetâ bir idâre-i müstakile gibi tutarak devâir-i hükûmetde hakkaniyetperver olan memûr-ı hükûmeti infisâl ve tervic-i efkârına tâbî ba'zı hevâ-yı heveskârâne-sini sâret-i sanî'a ile ta'yin etdirdi. Artık mumaileyhin irtikâb eylediği zulm ve ta'addisine tahammül edeniyerek feryâd ü figâne mecbûr oldum. Fimâ-ba'd mal mülkümünden, nâmus-ı hayâtımdan emîn değîlim.

Altmış seneden beri memâlik-i Devlet-i Aliyye ve ecnebiyyede sâye-i şâhâne kazanmış olduğum nâmus ve haysiyyetimin pâymâl edîldi. Kaymakamın zulmünden hicret etmekden başka çârem kalmadı. Zîrâ iki senedenberi ahâlimizin şikâyet-i mâttevaliyesi semeresiz kaldığından cesâretlenerek kanun ve nuzât ve vâlî ve müdde-i umûmî havf etmeyip bilâ-hüküm mülklerini hedm eylediği gibi, altmış seneden beri devlet ve mîllete sâdik olan abd-i memlûklerini perişân târ ü mâr eyledi. Allahâşkına ve pâdişahımızın mukaddes başı için olsun tehlikeye uğrayan mal ve mülk ve hayât-ı kenterâne-min muhâfazasıyla, hakkında icrâ edilen mu'âmelât-ı kanun-şikestanelerinden dolayı, kaymakam ve belediye reisinin işden el çekdirilerek muhâkeme-mizin icrâsı ve âdâlet-i pâdişahînin tenfizi zımınında keyfiyyetin atele-i ulyâya dâhil arz olunması ve kaymakam-ı mumaileyhin zulm ve ta'addisinden tahlîsi kemâl-i tazarru' ile intizâr ve istirhâm eylerim, ferâmû..

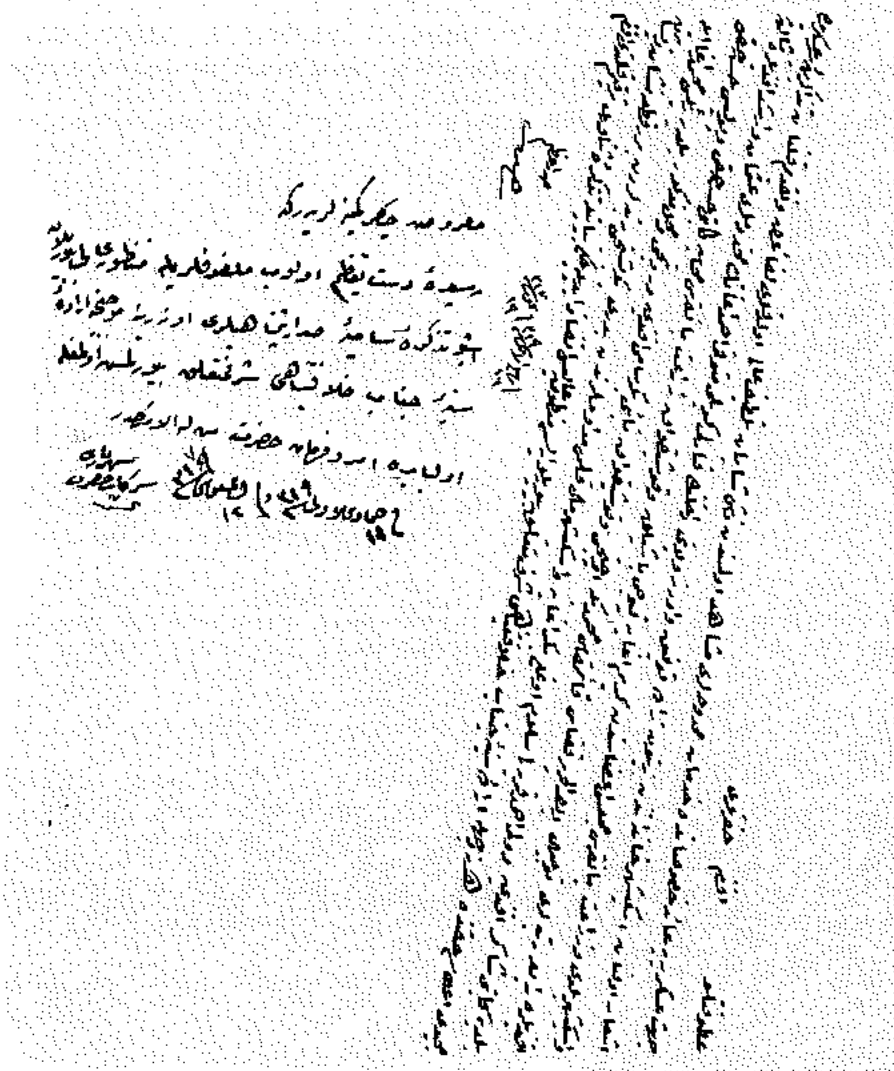
Fi 16 Ağustos 310 (28.8.1894)

Zeytân Tevfik

Günümüz Türkçesiyle Tevfik Efendi şöyle diyor :

Herkesin, sahip olduğu veya fiilen kullandığı mal ve mülkünden emîn ve her türlü saldırıya karşı güvence altında bulunduğu ve devlet tarafından hiç kimsenin mülkünü mahkeme kararı olmaksızın alınması veya yıkılmasının yasak olduğu, Osmanlı devletinin koyduğu kanunlar gereği iken, Eskişehir Kaymakamı Hayri ve Belediye Reisi Nuri, hâlen davası muhakemede bulunan ve tapuyla sahip olduğum dükkânlarımı zorla yıkıp yerle bir ettiler. Kaymakamın Eskişehir halkına yapagelmekte olduğu acımasız uygulamalar, yüce makamlarında kayıtlı ve bilinmektedir. Kaymakam düzen ve muhakeme dinleniyerek, keyfi idare ve uygulamalarla adliye ve mülkiye dairesinin yönetimini eline geçirmiş olup memurlarına sözlü olarak verdiği emirler, yasaya uysun uymasın uygulamaktadır. Kaymakam hükûmet güçlerini âlet ederek ve nüfûzunu iyiye değil kötüye kullanarak, her türlü acımasız uygulamalarını, ait olduğu dairelere, memur vesaire vasıtasıyla yaptırmaktadır. Burasını âdetâ bir bağımsız idare gibi tutarak, hükûmet dairelerindeki dürüst memurları görevden alıp kendi düşüncelerine uyan kimi heveslileri hile yoluyla tayin ettirdi. Artık adı geçenin işlemekte olduğu acımasız uygulamalara daha fazla tahammül edemiyerek acımı duyurmaya mecbur oldum. Bundan sonra mal ve mülkümünden ve yaşamımdan emîn değîlim.

Altmış yıldır Osmanlı topraklarında ve dış ülkelerde sayenizde kazanmış olduğum namus ve şerefim ayaklar altına alındı. Kaymakamın zulmü yüzünden göç etmekten başka çarem kalmadı. Zira iki yıldan beri halkımızın sürmekte olan şikâyetleri sonuçsuz kaldığından cesâretlenerek kanun, bakan, valî ve savcıdan korkmayıp mahkeme kararı olmaksızın mülklerimi yıktığı gibi, altmış yıldan beri devlet ve mîllete sadık olan kulunuzu perişân ve darmadağın eyledi. Allahâşkına ve pâdişahımızın mukaddes başı için, tehlikeye uğrayan mal, mülk ve canının korunması ile hakkında uygulamaya konulan kanunsuzluklardan dolayı, kaymakam ve belediye reisinin işten el çektilerilerek muhakememizin yapılması ve adaletin yerine getirilmesi için durumu yüce makamınıza da arz eder ve adı geçen kaymakamın zulm, sadkı ve haksızlıklarından kurtarılmayı yakararak bekler ve rica eylerim.

Tefvîk Efendi'ye sâlise rütbesinin verilmesine ilişkin İrade-i seniyye

Atâfetlî efendim hazretleri

Cihet-i askerîyyeye âid husûsatda hüdânât-ı memdûhaları müşâhed olmasından nâsi şâyân-ı ta'atî-i âlî oldukları, leffen arz ve takdim kılınan tezâkir-i behiyye-i Seraskerîde iş'âr olunan Eskişehir hânedânından Zeytûnzâde Tefvîk ve Edirne vilâyeti dâhilinde Karlıköylü müteveffa Ahmed Ağa'nın nuh-dâmları Osman ve Râşid efendilere sâlise ve Eskişehir beledi Zirâ'at Bankası Meclis a'zâsından Kerim Ağa'ya kapıcıbaşılık ve Koşukavak Zirâ'at Bankası muhâsebe kâtibi Hasan Hakkı ve Polis Hasan Hakkı efendilere râbî'a rütbeleri tevcihi ve Basra-ı Harîr kazâsı kaymakamı Mehmed Bey'e üçüncü ve Koşukavak nâibi Bekir Sâmî Efendi'ye dördüncü ve mahall-i mezkûr Belediye Reisi Mehmed Ağa ile Belediye Kâtibi Şâkir Efendi'ye ve Veliahmed karyeli Selimoğlu Bekir Ağa'ya ve Eskişehir mal kalemi müdâvimlerinden Bedri Bey'e beşinci rütbelerden birer kıt'a nişân-ı zîşân-ı Mecidi i'lâsı hakkında her ne vehile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hülâfetpenâhî şeref-müte'allik buyurulur ise, mantûk-u âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverti terklin kılınmış efendim.

Fi 16 Rebîulâhır 319 ve 19 Temmûz 317 (2.8.1901)

Sadrâzam Rifâi

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup meffûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâniyye-i sadâretpenâhîleri üzerine, mücibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hülâfetpenâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağa, ol bâbda emr ü fernân hazret-i men lehu-l emrindir.

Fi 11 Cumâdehula 319 ve 12 Ağustos 317 (26.8.1901)

Serkâtîb-i hazret-i şehriyârî

Tahsîn

DİPNOTLAR

- (1) **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi** (Anadolu-Suriye-Hicaz 1671-1672), İstanbul Devlet Matbaası, 9.cilt (sayfa 15-16), 1935
Eskiden ağaç kutular içinde İstanbul'da daht satılan Tavşanlı ağdasına, şimdilerde Tavşanlı pazarında bile rastlanmıyor. Ünlü Tavşanlı üzümünün yetiştirildiği bağlar ve bu üzümlerden yapılan ağdalar, günümüzde yeni mezarlık tarafındaki Bağlar semti ve Ağdahane Deresi'nin adlarında yaşamaktadır.
- (2) Viyana'daki büronun adresi şöyledir : Setrak der Matyosyan / Meerschaum import & exporthaus / Stiegegasse 5 - Wien VI.
- (3) **Mesut Zeytinoglu** özel notlarında, Ağapınar Çiftliği'nin 1890'da satın alındığını, ancak tapu muamelesinin 1901'de tamamlandığını yazmaktadır.
- (4) **Şirket-i İnan**, ticaret yapma amacıyla kurulan şirkettir. Birden çok kişi, eş değerde olmasa gerekmeyen sermaye paylarıyla ve ticaret yapma amacıyla bu şirketi kurarlardı.
- (5) Arap harfleriyle yazılmış başlıkta "Eskişehirli Zeytinâdeler Ticarethanesi İstanbul Şu'besi / Şirketi Kayseri Han Numara 21-22 / Telgraf : Der-se'adet Zeytin / Telefon : İstanbul 1945" yazmaktadır. Mesut Bey özel notlarında belki de bu büroyu kastetmiştir.
- (6) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Taltifat 1319.Ca.141
Rütbelerin küçükten büyüğe sıralanışı şöyledir :
Sivilde rütbe-i hâmise (beşinci rütbe) : Askeriyede yüzbaşılık
" rütbe-i râbia (dördüncü rütbe) : " kolağalık
" rütbe-i sâlise (üçüncü rütbe) : " binbaşılık
" rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisî (ikinci rütbe ikinci sınıfı) : " kaymakamlık
" rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi (ikinci rütbe seçkin sınıfı) : " miralaylık
" rütbe-i evveli sınıf-ı sânisî (birinci rütbe ikinci sınıfı) : " miralvalık
" rütbe-i evveli sınıf-ı evveli (birinci rütbe birinci sınıfı) : " feriklik
- (7) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Taltifat 1320 M.86
- (8) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Taltifat 1321 Ca.52
- (9) İrade-i seniyye (veya hatt-ı hümayûn), padişah buyruklarına verilen addır.
- (10) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Taltifat 1321 N.26
- (11) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Taltifat 1325 C.93
- (12) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye DH.MUİ 352/12 ve DH. MUİ 43-1/56
- (13) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Siyasî Evrakı, 119/1-2
- (14) Hakikat gazetesi 14 Mart 1328, No. 183
- (15) Tanin gazetesi 21, 22, 23, 24, 27 Mart 1328, No. 1289, 1290, 1291, 1292 ve 1295
- (16) Hakikat gazetesi 23 Mart 1328, No: 186
- (17) Sonraları sul kastin arkasında İngiltere'nin olduğu iddia edilmiştir. Kuşkusuz **Mahmud Şevket Paşa** sadârette kalsa, Osmanlı devleti 1.Dünya Savaşı'na bir gecelik kararlar girmezdi. Sadrazam ve Harbiye Nâzırı **Mahmud Şevket Paşa**'nın hatıratı, tarihçi **Yılmaz Öztuna** tarafından yayımlanmıştır.
- (18) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Siyasî Evrakı, 119/1-2
- (19) "**Bekirâğa Bölüğü**" denilen ünlü siyasi hapisane, Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binası alanının Süleymaniye Camii tarafına açılan kapısı üzerinde bulunuyordu. Bu yapı, sonraları "Yüksek Muallim Mektebi" olarak kullanılmış; daha sonra da yıkılmıştır. **Sultan 2. Abdülhamid** (1876-1909) döneminde -alaydan yetişene- **Binbaşı Bekir Ağa**'nın bölüğü buranın muhafızı olduğu için, yapı bu adla anılır olmuştur.
- (20) **Mesut Zeytinoglu** özel notlarında bu kişilerden ikisinin adlarını biraz farklı şekilde vermektedir : Tatar Veli Yeşil ve Seyitgazili Süleyman. Mesut Bey'e göre "*Tevkifin esas amacı, ailenin itibarını kurtaktır*".
- (21) Kıyye (yada atık kıyye) okka anlamında kullanılmaktadır ve 1,283 kg'dır. Keyl (kile) ise 33 litreye eşdeğer bir hacim ölçüsüdür. Eskişehir ekonomisi-ne ilişkin bilgiler, sözü edilen sahnâmenin 129 ve 136'ncı sayfalarında bulunmaktadır.
- (22) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Adliye ve Mezâhip Nezâreti Evrakı Y. PRK. AZN 8/53
- (23) Bursa'dan 13 Eylül 1310 (Milâdi 25.9.1894) tarihinde **Reşid** imzasıyla **Adliye Nezâret-i Celîlesi**'ne (İstanbul'a) gönderilen telgraf ile **Adliye ve Mezâhip Nezâreti Sicill-i Memûrın Müdürlüğü**'nün 17 Eylül 1310 (Milâdi 29.9.1894) tarih ve 35 sayılı, **Adliye Nâzırı Rıza** imzalı yazıları bu kapsamda zikredilebilir (Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.PRK.AZN 8/53).

Eskişehir'in Göçmen Nüfusundan Bir Büyük Değer

Fahreddin Kerim Gökay

Hacı Abdülkerim Efendi (Öl.1959) Kırım'ın **Kerç**⁽¹⁾ kasabasıdır. Medrese öğrenimi görmüş, ancak bitirip **"ilmiye"**ye intisap edememiştir (hocalar sınıfına girememiştir). Ailesi önce **Dobruca**'ya⁽²⁾, **"93 Harb-i"**⁽³⁾ (1877/78 Osmanlı-Rus savaşı) sonrasında Anadolu'ya göç etmiş ve Eskişehir'e yerleşmiştir⁽⁴⁾. Şehrin Belediye ve Maarif meclisleri üyeliklerinde bulunmuş; ticaret hayatına girmeden önce, Trabzon ve Van'da ıslahata memur bir heyete başkan olarak katılmıştır. Daha sonra memuriyetten ayrılır ve manifatura ticaretiyle uğraşmaya başlar.

Hacı Kerim Efendi o yıllarda Dobruca'dan Eskişehir'e göç eden -Şeyh Ahmed Efendi kızı- **Hacı Azize Hanım**'la (Öl.1967) evlenir. Yedi çocukları olur. İlk çocukları **Fahreddin**, **10 Ocak 1900** tarihinde Eskişehir'de -Muttalip Caddesi üzerindeki evlerinde- dünyaya gelir⁽⁵⁾.

Fahreddin okula **Hoca İsmail Efendi**'nin mahalle mektebinde başlar. Bu okulda okuma ve Kurân öğrenir ve dönemin geleneğine uygun olarak hatim töreniyle okulu bitirir. Daha sonra -dört yıllık- ilk öğrenimini **"Dâr-ül feyz İptidâî Mektebi"**nde başarıyla tamamlar. Ve o dönem Eskişehir'de yeni açılan -beş yıllık- **Livâ İ'dâdîsi**'ne⁽⁶⁾ girer. Burada **"Küçük Fahri"** olarak anılan 116 numaralı Fahreddin, zekâsı ve çalışkanlığıyla öğretmenlerinin dikkatini çeker. Yazı alanında heves ve üstün başarı gösterir. Üçüncü sınıftayken teksirle okul gazeteleri çıkarır. 1915'te okulu birincilikle bitirir ve İstanbul Boğaziçi'nde -yedi yıllık- **"Rehber-i İttihad"** mektebine başlar. Ancak, buradaki dersleri hafif bularak sene ortasında **"Menba-ül irfan İ'dâdî"**sine başvurur ve orada son sınıfa dahil olur. Burayı 1916 yılında **"ali-yül a'lâ dereceyle"** (bi-

rincilikle) bitirerek aynı yıl sınavla **"Der-se'âdet Dâr-ül fûnûnu** (İstanbul Üniversitesi) **Tıp Fakültesi**"ne kaydolur.

Fahreddin'in aktif bir üniversite öğrencilik yaşamı vardır. Daha birinci sınıfta iken, Eskişehir'de yayımlanan **Karacahisar** gazetesine yazdığı -halk sağlığına ilişkin- "sıtma ve sivrisinek mücadelesi" konulu yazılarıyla basın yaşamına girer. Daha sonra **İstiklâl** gazetesinde "verem savaşı" üstüne yazılar yazar. Üçüncü sınıfta iken "talebe cemiyeti" başkanı olur. Millî Tıp Talebe Birliği'nin çekirdeğini oluşturan ve İstanbul'un işgalini mitinglerle protesto eden heyetlerde görev alır. Eskişehir'de milliyetçi ve halkçı **"Ahrâr"**⁽⁷⁾ gazetesini çıkarır. 1919'da, yardımcı asistan sıfatıyla **"Toptaşı Bîmârhânesi"**nde (akıl hastanesinde) çalışmaya başlar. O yıl bimarhane başhekimliğine ünlü **Dr. Mazhar Osman**⁽⁸⁾ atanır. Başarılı bir öğrenim yaşamından sonra 11 Mart 1338'de (11.3.1922) mezuniyet diplomasını alır ve hekim olarak çalışmaya başlar. O günlerde hocası Mazhar Osman'dan **"Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Mütahassısı"** (Akıl ve sinir hastalıkları uzmanı) sertifikası da almıştır.

O yıllardaki adıyla **Fahreddin bin Kerim** (Kerim oğlu Fahreddin) fakülteyi bitirince Avrupa'ya gider; Münih, Hamburg ve Viyana'da nöroloji ve psikiyatri kliniklerinde iki yıl ihtisasını ilerletir. 1924'te yurda dönünce bimarhanenin **"Tecrübî Ruhiyat Laboratuvarı"** şefliğine atanır ve aynı yıl hastanenin Toptaşı'ndan Bakırköy'e taşınması işinde fiilen görev alır⁽⁹⁾. Bu taşınma ve yerleşme işinde genç laboratuvar şefine -kendisini bu işle görevlendiren- Başhekim **Mazhar Osman** başta olmak üzere, dönemin Merkez Komutanı **Albay Âtîf Bey**'in, Millî Savunma Bakanı **Kâzım Özalp**'in ve

Sağlık Bakanı **Dr. Refik Saydam**'ın destek ve yardımları olmuştur.

1926'da Tıp Fakültesi **Akliye Serîrîyâtı Müderris Muavinliği** (Asabiye kliniği profesör yardımcılığı) sınavına girerek kazanmıştır. Müderris (profesör) Dr. Raşit Tahsin Bey'in rahatsızlığı üzerine de aynı yıl Müderris vekili olarak kliniği yönetmeye başlamıştır. 1933 "**Üniversite Reformu**"nda⁽¹⁰⁾ Tıp Fakültesi'nde psikiyatri profesörü olmuş; 1942 yılından itibaren üniversitenin Nöroloji Kürsüsü'nün sorumluluğunu üstlenmiş ve 1944'de **-Ord. Prof. Hayreddin Diker**'in emekliye ayrılması üzerine- profesörler kurulunca oybirliğiyle Sinir Hastalıkları Kürsüsü ordinaryüs profesörlüğüne seçilmiştir.

Fakülte'deki hocalığını sürdürürken çeşitli sosyal etkinliklere katılmış; sağlık ve maarif şûrâları üyeliklerinde bulunmuş; Avrupa'da düzenlenen meslekî kongrelerde ülkemizi başarıyla temsil etmiş; pek çok yerli ve yabancı derneklerin üyeliklerinde yer almış; birara Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İstanbul İl Başkanlığı da yapmıştır. 1946 yılında Uluslararası İçki Düşmanları Birliği, 1948'de Uluslararası Akıl Sağlığı Birliği icra komiteleri üyeliklerine seçilmiştir.

Fahreddin Kerim, 24 Ekim 1949'da **İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı**'na atanması üzerine üniversiteden ve CHP üyeliğinden ayrılır. Öylesine saygın bir kişiliğe sahiptir ki 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara Demokrat Parti'nin gelmesine karşın, valilik ve belediye başkanlığı görevlerinden alınmaz. Sekiz yıl süreyle üstlendiği başkanlık görevinde pek çok yararlı imar işleri yapmış⁽¹¹⁾; eğitimsel ve kültürel çalışmalara ağırlık vermiş⁽¹²⁾; gerek başarıları gerekse renkli kişiliğiyle bu büyük kentin tarihinde unutulmaz izler bırakmıştır. Mesleği gereği gürültü kirliliğinin ruh sağlığındaki önemini bilen Gökay'ın ilginç uygulamalarından biri de İstanbul'da yürürlüğe koyduğu "**klakson yasağı**"dır. Bu konuda halkın da, şoförlerin de çok hayır duasını almış; ancak Doğu'nun ezeli hastalığı bu konuda da nüksetmiş ve her iyi şey gibi -bir süre sonra- bu uygulamadan da vazgeçilmiştir. Gökay kısa boylu bir adamdır. Bu dönemde, kartvizitindeki "**İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Ordinaryüs Profesör Doktor Fahreddin Kerim Gökay**" ifadesinin uzunluğuyla boyunun kısılgı arasındaki zıtlık, muanızları tarafından zaman zaman espri konusu yapılmıştır.

1951 yılında Bulgaristan'dan ülkemize göç eden ikiyüz bine yakın göçmenin İstanbul'a yerleştirilmesini büyük bir başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu başarısı

Gökay'ın mezuniyet diploması

Sultan Vahdettin'in (1918-1922) tuğrası :

Mehmed Vahideddin Han bin Abdülmecid, el-muzaffer dâimâ
(Abdülmecid oğlu Mehmet Vahdettin Han, hep muzaffer [ola])

Numara 3370

Fakültenin 337-338 senesi
istajyerlerinden

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye
(Osmanlı İmparatorluğu)
Nâm-ı nâmî hazret-i pâdişâhiye
(Adı şanlı padişah hazretlerine)
Der-se'âdet Dâr-ül fînânı Tıp Fakültesi
(İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi)
Tabâbet mezûniyyet rûûsu
(Hekimlik mezuniyet diploması)

FOTOĞRAF

Der-se'âdet Dâr-ül fînânı Tıp Fakültesi'nde ikmâl-i tahsil ve nizâmen mu'ayyen imtihanları tekml etmiş olan 1316 tarihinde Eskişehir'de mütevellid / Abdülkerim Efendi'nin mahdûmı Fahreddin Efendi'ye tabib unvânı ve Memâlik-i Osmâniyye'nin her tarafında icrâ-yı tabâbete mezûn bulunmak üzere işbu mezûniyet / rûûsu i'tâ edilmiştir. Fî 11 Mart, sene 1338
(İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğrenimini tamamlamış ve sınavlarını bitirmiş olan, 1900 yılında Eskişehir'de doğmuş, Abdülkerim Efendi oğlu Fahreddin Efendi'ye hekim unvanı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde hekimlik etmeye izinli bulunmak üzere işbu mezuniyet diploması verilmiştir. 11 Mart 1922)

Tıp Fakültesi kâtib-i umûmîsi
(Tıp Fakültesi sekreteri)
imza

Tıp Fakültesi Reisi
(Tıp Fakültesi Dekanı)
imza

Dâr-ül fînân Emîni
(Üniversite Rektörü)
imza

Ma'ârif-i umûmî Nâzırı
(Mîllî Eğitim Bakanı)
imza

...nin huzârunda
diplomamı aldım.
18 Mart 1338 (18.3.1922)
Fahri bin Kerim (imza)

üzerine göçmenlerle ilgili olarak Avrupa'da kurulması düşünülen teşekkülün kuruluşunda hazır bulunmak üzere Münih'e davet edilmiş ve orada bu kuruluşun başkanlığına getirilmiştir.

23 Kasım 1957'de **Bern Büyükelçiliği**'ne atanır. 2 Temmuz 1960 tarihine dek kaldığı bu görevinden Dışişleri Bakanlığı yüksek müşavirliğine atanarak yurda döner.

1960 İhtilâli sonrasında, vali ve belediye başkanı olduğu dönemde meydana gelen **6-7 Eylül** (1955) olaylarında ihmalî olup olmadığının tesbiti için 3.10.1960'da tutuklanarak 3.1.1961'e değin Yassıada'da kalmış; yargılaması sonunda olaylardan sorumlu olmadığına karar verilerek aklanmıştır.

1960 İhtilâli sonrasında yapılan ilk genel seçimde -1961'de- **Yeni Türkiye Partisi**'nden İstanbul milletvekili seçilmiştir. 25.10.1965 tarihine değin süren milletvekilliği döneminde **9. İnönü Hükûmeti**'nde İmar ve İskân Bakanı (2.7.1962-Kasım 1963), **10. İnönü Hükûmeti**'nde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (Kasım 1963-1.1.1964) olarak çalışmış; 1965 yılında siyasetten çekilmiştir. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde ve 1966'da Yüksek Gazetecilik Okulu'nda Halk Düşünceleri Psikolojisi dersleri vermiştir.

Çeşitli ulusal ve uluslararası bilimsel ve sosyal dernek üyelikleri dışında Atina Üniversitesi fahri profesörlüğüne, Avrupa Göçmen ve Mültecî Sorunlarını İnceleme Birliği başkanlığına, Uluslararası İçki Düşmanları Derneği icra kurulu üyeliğine seçilmiştir. Ülkemizde "**Hilâl-i Ahdar Cemiyeti**" (Yeşilay derneği)'nin kurucularından olup 1923'te derneğin genel sekreterlik görevini üstlenmiş ve çok uzun bir süre başkanlığını yapmıştır. Türkiye'deki alkollü içki düşmanları arasında, konuşma yetkisi bilimsel kimliğine dayanmış en ünlü kişidir. Ayrıca -içki düşmanı olmasına rağmen- akşamcılar tarafından bile sevilen, sempatik bir kişiliğe sahiptir. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı olduğu dönemde Tekel'in piyasaya yeni çıkardığı tombul bir "Yeni Rakı" şişesine -akşamcılar arasında- mizahî bir sevgi gösterisi olarak "**Fahrettinkerim**" denmiş ve bu ad çok tutulmuştur. Yine o dönemde sarhoş olup sağa sola tecavüz eden, nara atan kendini bilmezleri korkutmak ve bundan vazgeçirmek için "**bellerinden su aldirdığı**" ve bu kişilerin 15-20 gün bellerini doğrultamadıkları rivayetini halk arasında dillendirmiştir.⁽¹³⁾

Gökay -yaşamı boyunca- Fransa, Almanya, Ürdün, Pakistan, Yugoslavya, Yunanistan, İtalya, Libya ve İspanya devletleri tarafından verilmiş çeşitli nişanlar ile Paris,

Atina ve kimi ABD şehirlerinin şeref diplomalarıyla ödüllendirilmiştir.

1917'de ABD'de oluşturulan **Uluslararası Lions** kulüplerinin Türkiye'deki kurucusudur⁽¹⁴⁾. Bir numaralı Lions ve 6 Mayıs 1963'te kurulan İstanbul Lions Kulübü'nün ilk başkanıdır.

Kitap, makale, kongrelere sunulmuş bildiri ve raporlar-

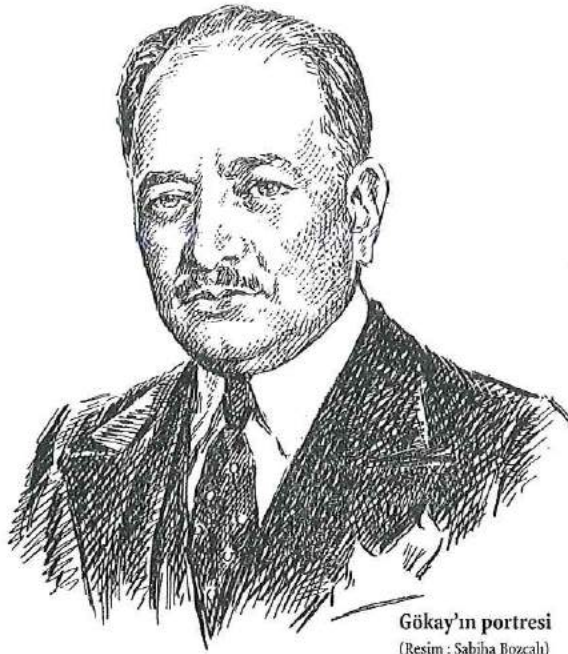

Diplomanın arkasındaki fotoğraf ve onay

Tescil numarası 686

Kayd edilmiştir, 31 Teşrinvevvel 1298 (31.10.1928)

Gökay'ın portresi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

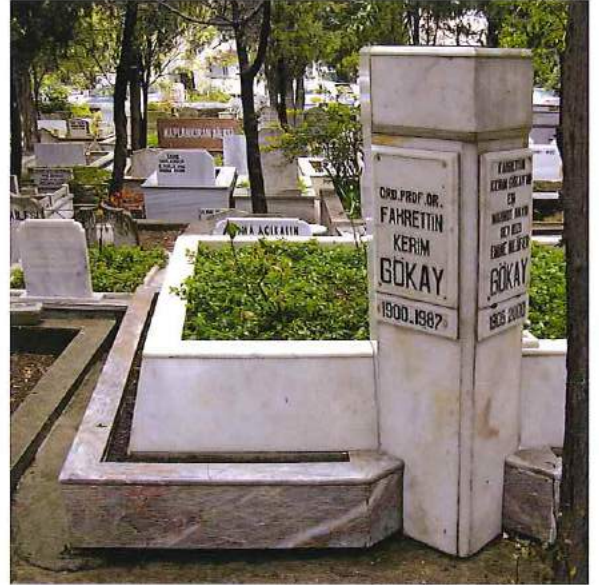
dan oluşan büyüklü küçüklü 200'e yakın eseri vardır⁽¹⁵⁾. Bunların içinde Almanca, Fransızca ve İngilizce olanlar bulunur. Yayınları arasında ruh ve sinir hastalıklarına ilişkin olanlar dışında alkolizm, toksikomani, eroinomani, haşışomani, marazî aşklar, sinir frengisi, cüzam ve kalıtım, intiharlar, sosyal psikoloji ve tıp tarihi ile ilgili konular bulunur.

1928 yılı Mayıs ayında çıkarmaya başladığı **"Tıp Dünyası"** dergisi -kesintisiz olarak- 1986 yılı ortalarına değin yayımlanmıştır. Bu dergi, 1930'da Fahreddin Kerim başkanlığında kurulan **"Türkiye Akıl Hıfzıssıhhası Cemiyeti"** ve daha sonra kurulan **"Türkiye Sosyal Psikiyatri Araştırma Derneği"**nin yayın organı olmuştur. Yeşilay dergisi de yıllarca Fahreddin Kerim Gökay tarafından yayımlanmıştır.

Fahreddin Kerim 1 Aralık 1927'de -Mahmud Hayri kızı **Emine Nilüfer** (1905-2000) hanımla evlenmiştir⁽¹⁶⁾. Mutlu bir evlilik yaşayan çiftin çocukları olmamıştır.

Yalnız tıp alanındaki çalışmalarıyla değil, sosyal, yönetsel ve siyasal hizmetleriyle de temayüz eden ve bilim adamı, hoca, yönetici, yazar ve siyasetçi kimlikleri, renkli kişiliği ve yaptığı hayırlarla haklı bir ün kazanan Fahreddin Kerim Gökay 22 Temmuz 1987 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Son uykusunu **Sahrayıcedit Mezarlığı**'nda uyumaktadır.

Hz.Peygamber bir hadisinde **"İnsanların hayırlısı, insanlara hayırlı olanıdır"** diyor. Merhum Gökay tam bu tanıma uygun bir insandı. Kendisini rahmetle anıyoruz.

Gökay'ın kabri

Fahreddin Kerim Gökay'ın kabri **Sahrayıcedit Mezarlığı**'ndadır. Mezarlığın -İmam Ramiz Sokağı üzerinde bulunan- ana giriş kapısındaki görevli kulübesinden sağa doğru devam eden ara yolun üzerinde 50-55 adım ileride, soldadır. Daha sonra vefat eden eşi Nilüfer Hanım da merhumun yanına defnedilmiştir.

Yunus Emre ne güzel söyler :

"Vaktinize hazır olun
Ecel varır gelir bir gün
Emanettir kuşa camın
Sahip vardır alır bir gün"

DİPNOTLAR

- (1) Kırım'da Kerç yarımadasında ve Kerç boğazı kıyısında bulunan liman kenti Kerç, günümüzde Ukrayna sınırları içinde yer alır.
- (2) Batısında Tuna nehri, kuzeyinde Kilikya ırmağı, doğusunda Karadeniz bulunan ve güneyi Tutrakan'dan Ekrene'ye uzanan bölgenin adı olup günümüzde bir bölümü Romanya, bir bölümü Bulgaristan sınırları içinde yer alır. Dobruca'nın en önemli kenti Köstence'dir.
- (3) 1780-1880 yılları arasında Kırım'dan sürülüp Balkanlarda (Eflâk, Boğdan, Dobruca gibi yerlerde) durak yaparak Anadolu'ya göçenlerin sayısı 900.000'e yaklaşıp. Bu yüz yıllık dönemde gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşlarında öldürülen "Kırım kökenli" sivil Türklerin sayısı 100.000'in üzerindedir; sürgün ve göç sırasında ölenlerin sayısı 200.000 olarak tahmin edilmektedir.
- 93 Harbi (Rûmî takvîmle 1293, Milâdî takvîmle 1877 tarihli) sırasında göçe zorlanan "Kırım kökenli olmayanlar"la birlikte açlık, sefalet, hastalık nedeniyle ve -hopsinden fazla- katledilerek öldürülen -sivil- Rumeli Türkünün sayısı 500.000 dolayındadır. Batı dünyasının gözü önünde, dahası onun teşviki ve desteğiyle gerçekleştirilen bu acımasız "tehcir" (göç ettirme, zorunlu göç) ve vahşi kıyım "katliam" (soykırım) olarak nitelendirilebilir.
- (4) "93 muhaciri" olarak anılan göçmenler Odunpazarı'na sığmayacak denli kalabalıklaştılar. Bu nedenle o yıllarda kentin kuzeyinden geçen Porsuk ırmağının öte yakasına iskân edildiler. Bu yerleşim sonunda kent kuzeye doğru genişledi; kerpiç duvarlı, toprak damlı, alçak saçaklı evleri ve birbirini dik kesen sokakları ile geleneksel dokudan epey farklı göçmen mahalleleri oluştu.
- (5) Öteki kardeşler öğretmen Lütfiye Hanım, ev kadını Vasiye Hanım, manifatura tüccarı ve muatbaacı (Nurgök Matbaası sahibi) Nureddin Gökay, hâkim ve avukat Sadeddin Gökay, öğretmen ve kütüphaneci Meşküre Hanım ve beyin operatörü Prof. Dr. Hüsameddin Gökay'dır.
- (6) Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin pek çok vilayeti elinden çıkmış, devletin elinde yalnızca Anadolu ve Trakya kalmıştı. Bunun üzerine yeni bir idari düzenleme yapılarak Anadolu 13 vilayet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Eskişehir de 1 Nisan 1915'te bağımsız mutasarrıflık (livâ) haline getirilmiş ve daha önce Ankara vilayetine bağlı Sivrihisar ve Mihalicçık kazaları Eskişehir'e katılmıştır. Mutasarrıf validen küçük, kaymakamdan büyük bir idari rütbeye sahipti.
- Bu idadiyle eski sistem terk ediliyor ve bir öğrenim reformu yapıyordu. Okula çok kuvvetli hocalar getirilmişti.
- (7) Ahrûr "hür" sözcüğünün çoğuludur; "özgürlük taraftarları" demektir. Eskişehir'de 2 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlayan haftalık gazetenin sorumlu müdürü Ömer Avni Bey'di. Yönetim yeri "Hatipler Cad. Daire-i Mahsusa" olarak belirtilen gazete Livâ Matbaası'nda basılmaktadır. 40x30 cm ölçülerinde 2 sayfadan oluşan Ahrûr, 100 paradan satılıyordu.
- (8) Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Usmanî (1884-1951) halk arasında o denli ünlü bir akıl hastalıkları uzmanıdır ki Türkçe'de "Mazhar Osman'lır olmak" gibi bir deyim ortaya çıkmıştır.
- (9) Bakırköy'deki yapı Birinci Dünya Savaşı öncesinde kışla olarak yapılmıştı. "Reşadiye Kışlası" olarak anılan bina, mütareke yıllarında Fransızlar tarafından işgal edilmişti. İstanbul'un kurtuluşunda Fransızlar burayı harap bir şekilde bırakmışlardı; öyle ki birara sığır ahır olarak kullanılmıştı.
- (10) 1933 yılında gerçekleştirilen Dârülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüşümü hareketi bu adla anılır. Aynı yıl Almanya'da iktidara gelen Nasyonal Sosyalistler'in Alman Yahudilerine tanınan hakları iptal etmeleriyle birlikte görevlerine son verilen Alman Yahudisi bilim adamlarından bir bölümü bu reform çerçevesinde -öğretim üyesi olarak- Türkiye'ye gelmişlerdir.
- (11) Bu dönemde yol yapımına hız verilmiş, tarihsel ve turistik önemi hafız caddeler onarılmış; halk caddeleri olarak bilinen birçok cadde ve ara yol onarım görmüştür. Ayrıca 1951'de ikinci Eflâk bendinin temeli atılmış; Terkos-Kâğıthane arasında 42 km isale hattı döşenmiştir. Silahtarğa Elektrik Santrali yeni kazan ve jeneratör gruplarıyla güçlendirilmiş; 1953'te, fethin 500.yıldönümü nedeniyle Hisarlar, Kızkulesi, Yenice, Süleymaniye ve diğer anıtlar ışıklarla donatılarak şehir -ilk kez- gece a ydınlatılmıştır. Öte yandan Fâtih kütüphanesi, Süleymaniye Camii çevresi, Akсары'daki Murat Paşa Camii, Azapkapı'daki Sâliha Sultan Sebili onarılmış; Eyüpsultan Camii çevresindeki dâkkânlar yıktırılarak cami ortaya çıkarılmıştır. Çevre konularına özel önem verilmiş, -1953'te- Büyükdere'de Fâtih Ormanları kurulmuştur. Günümüzde de kullanılan, Sarıcahanepaşı'daki "Belediye Sarayı"nın temeli de Gökay döneminde atılmıştır.
- (12) İlk üniversite öğrenci yurdu -Şehzadebaşı'nda- onun döneminde yapıldı. Fındıklı'daki -yanmış olan- Güzel Sanatlar Akademisi onarıldı. İhlamur parkındaki İhlamur Kasrı onarılıp burada "Tanzimat Müzesi" açıldı. Beyoğlu'nda "İstanbul Şehir Galerisi" kullanıma sunuldu. Aynı binada "Yeni Komedi Tiyatrosu" faaliyete geçirildi. Halk için Gülhane Parkı'nda "Bahar ve Çiçek Bayramı" adı altında iki ay süren toplu eğlenceler düzenlendi. Spor ve Sergi Sarayı'nda yılbaşı eğlenceleri gerçekleştirildi.
- Yaşamın temel gıda maddelerinde pahalılığın yapacağı olumsuz etkiyi karşılamak üzere -ülkemizde ilk kez- "Tanzim Satış Mağazaları" Gökay tarafından açıldı.
- (13) Değerli ağabeyim Dr. Nâfiz Akalın'dan öğrendiğime göre, halk arasında yayılan bu rivayet dedikodudan ibarettir. Yalnızca omurlilikte iltihap olduğu zaman buradan su alınmakta ve bu işlemler hastanın rahatlaması sağlanmaktadır.
- (14) Kendisi üniversite dışı gençliğe el uzatan ve boş zamanları değerlendiren tek müessesesi olan "halkevleri"nin particiliğe kurban gitmesinden fevkalâde mahzuzdu. Ülkenin büyük kentlerinde açılan Lions şubelerinin, halkevlerinin yerini alacağına ve onların işlevini üstlenebileceğine inanıyordu.
- (15) Yayımlanmış eserlerinden başlıcaları şunlardır : *Gayritabii Aşklar Üzerine Ruhî Tetkikler* (1924), *Yeşil Kitap* (1925), *Akıl Hastalıklarının Teshis ve Tedavisi* (1925), *Türkiye'de Fel-i Unvanî Meselesi* (1926), *Cümle-i Asabiye Frengisinde Tedavi* (1927), *Yorgun Sınırlar ve Marazlı Aşklar Üzerinde Ruhî Tetkikler* (1928), *İntiharlar Karşısında Ruhîyatçı* (1928), *Ruhî Hastalıkları* (1928), *Tecrübi Ruhîyatta Muayene Usulleri* (1928), *Türkiye'de Alkolizm Problemi* (1935), *İç Hastalıkları Klüvüğü* (1943), *Ameliyatta Salâh Göstermiş Ekstra Medüller Tümör Vak'ası* (1944), *Sinir Hastalıkları* (1946), *Rakı Fiyatlarının İndirilmesi Hakkında Memleket Aydınlarının Düşünceleri* (1947)
- Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış tüm eserleri için "Tıp Dünyası" dergisinin -Gökay'ın 80 yaşını bitirmesi münasebetiyle kendisine ayrılan- Şubat 1981 tarihli 1-2 sayılarına bakılabilir (1927 yılında yayımlanmaya başlayan bu dergi -kâğıt sıkıntısı nedeniyle- 1980'den başlayarak iki ayda bir çift numara basılarak çıkmıştır).
- Ayrıca, gündelik gazetelerden İkdâm, Lokman Hekim, Milliyet, Cumhuriyet, Politika, Yeni İstanbul, Yeni Yaşam, Dünya, İstanbul Postası, Hâkimiyet ve Sabah gazetelerinde pek çok yazısı yayımlanmıştır.
- (16) Nikâh töreni *Beyoğlu Evlendirme Dairesi*'nde gerçekleştirilmiş; genç çiftin nikâh şahitliklerini Dr. Mazhar Osman, emekli temyiz üyesi İsmail Kunter, Dr. Lütfi Âkif ve Nûfîre Hanım'ın dayısı Hasan Nedim Kunter yapmışlardır.

Eskişehirli Eski Milletvekili ve Bakanlardan

Kemal Zeytinoglu

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında siyaset sahnesinde -birisi sürekli, ikisi çok kısa süreli- üç parti vardır : **Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası..** Bu dönemde kent ve kasabalarda siyaset, yerel ve ekonomik etkinliğe sahip önderler tarafından yönlendirilmektedir. Mayıs 1925'ten 2. Dünya Savaşı sonuna değin -üç ay kadar süren Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi dışında- siyasete egemen olan tek parti konumundaki **Cumhuriyet Halk Partisi** de eşraf, tüccar ve üst düzey bürokratlara dayanmakta ve bu kesimlerden güç almaktadır.

2. Dünya Savaşı'nı takiben ülkede yaşanan sosyoekonomik değişimin doğurduğu toplumsal muhalefet ve dış güçlerin baskısı, siyasette çok partili yaşama geçmeyi yeniden gündeme getirmiştir. Esasen savaş yıllarında zorunlu olarak alınan kimi ekonomik önlemler, sermaye birikiminin belirli ellerde toplanmasına yol açmış; kara-borsa ve ihtikâr (vurgunculuk), mevcut kent burjuvazisini güçlendirirken "harb zengini" yeni milyonerler yaratmıştır. Hükûmetin ekonomiyi denetim altına almak için yürürlüğe koyduğu **Millî Korunma Kanunu**'ndan bile, daha çok ticaret ve sanayi burjuvazisinin yararlandığını söylemek mümkündür⁽¹⁾.

Hükûmetin savaş yıllarında uyguladığı ekonomik politikalar, bir yanda yeni zenginler yaratırken, öte yanda işçi, esnaf, küçük üretici gibi geniş halk kesimlerini yoksullaştırmış, ücretlerle fiyatlar arasındaki uçurum giderek büyümüştür. Bu dönemde -başta ekmek olmak üzere- kimi zorunlu tüketim maddeleri "**karne**"ye bağlanmıştır. Geniş halk kitlelerinin yaşadığı ekonomik zorluklar, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı büyük bir toplumsal muhalefetin oluşmasına neden olur⁽²⁾. Öte yandan, savaşın doğurduğu ek finansman gereksinme-

sini karşılamak üzere çıkarılan "**Varlık vergisi**" -genellikle gayrimüslim vatandaşlara uygulanmakla birlikte-savaş yıllarında önemli bir sermaye birikimi sağlamış "türedi zengin"lerin "*Bir gün sıra bize de gelebilir*" endişesiyle CHP iktidarına karşı kuşku, tedirginlik ve dahası korku duymalarına neden olmuştur⁽³⁾.

Bu sırada, ülkede çok partili yaşama geçilmesini ve Demokrat Parti'nin doğum sürecini hızlandıran önemli bir gelişme daha yaşanır : Hükûmet -kırsal alanda büyük toprak sahipleri lehine bozulan dengeyi yeniden düzeltmek için- topraksız köylüye toprak dağıtmak ister ve bu amaçla **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**'nu çıkarır. Bu yasayla CHP'nin karşısında -başında büyük toprak sahiplerinin yer aldığı- çok güçlü bir muhalefet oluşur. Dahası bu muhalefet, CHP içindeki büyük toprak sahiplerinden de destek bulur. Yasa tasarısının Meclis'te tartışılması sırasında **Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak**, hükûmete sert eleştiriler yöneltirler⁽⁴⁾.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945'te kabul edilir ve 15 Haziran'da yürürlüğe girer. Yasanın Meclis'te görüşüldüğü günlerde -7 Haziran 1945'te- **Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü** -CHP Grubu'na- daha sonra "**Dörtlü karar**" olarak anılacak bir önerge verirler ve "*Millî hâkimiyetin tek tecelli yeri olan TBMM'de hakikî bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu takyid eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği taddillerin hemen icrasını*" isterler⁽⁵⁾. CHP Meclis Grubu önergeyi görüşmeye 12 Haziran'da -kanunun kabulünden bir gün sonra- başlar. Yapılan tartışmalar sonunda

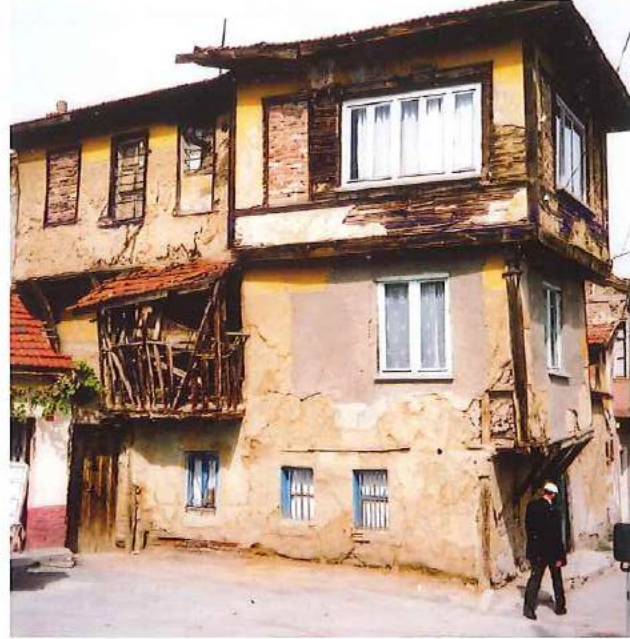

Kemal Zeytinoğlu

önergenin sert bir üslûpla reddedilmesi, muhaliflerin partiden kopmalarına neden olur. Menderes ve Köprülü, Tan ve Vatan gazetelerinde yazdıkları eleştiri yazıları nedeniyle -CHP yönetimi tarafından- 21 Eylül'de partiden ihraç edilirler. Celâl Bayar da önce milletvekilliğinden, sonra partiden istifa eder. Ve **7 Ocak 1946**'da, bu dört milletvekilinin öncülüğünde **Demokrat Parti** adıyla yeni bir parti kurulur⁽⁶⁾. Kurucular tarafından, parti ideolojisinin liberalizm ve demokrasiye dayandığı, politikalarında özel girişimciliğin esas alınacağı açıklanır. Kuruluş sonrasındaki siyasî gelişmelere bakıldığında, toplumsal muhalefetin, politik ve ekonomik isteklerini Demokrat Parti aracılığıyla gündeme getirdiği görülmektedir.

Demokrat Parti'nin Eskişehir il örgütü -partinin doğumundan kısa bir süre sonra- **1 Mart 1946**'da **Aziz Zeytinoğlu**'nun önderliğinde kurulur⁽⁷⁾. Aziz Zeytinoğlu, Eskişehir İl İdare Kurulu başkanlığını 3 Ağustos 1952 tarihine kadar sürdürmüştür⁽⁸⁾.

Aziz Zeytinoğlu'nun öncülüğünde kurulan DP Eskişehir örgütü, üye sayısını hızla artırır ve kısa sürede güçlü bir konuma gelir. Nitekim, **21 Temmuz 1946**'da yapılan tek dereceli genel seçimde büyük bir başarı elde edilir. Bu seçimde Y. Müh. **Kemal Zeytinoğlu** da DP adaydır ve

Kemal Zeytinoğlu'nun Odunpazarı'ndaki baba evi

Eski Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun babası Mahmut Bey'in Odunpazarı Demirler Sokağı 28 numaradaki evinin günümüzdeki fotoğrafıdır.

45047 oy alır. Yeterli oyu almasına karşın, İl Seçim Kurulu'nca milletvekilliği onaylanmaz. Kemal Zeytinoğlu, Eskişehir Valiliğine sunduğu bir dilekçeyle buna itiraz eder ve böylece uzun bir hukukî süreç başlar⁽⁹⁾. Dilekçe Başbakanlığa gönderilir. Başbakanlık, 5 Ağustos'ta TBMM'ye gönderdiği bir tezkereyle sorunun araştırılmasını ister⁽¹⁰⁾. TBMM'de oluşturulan Tutanakları İnceleme Komisyonu, 9 Eylül'de TBMM Başkanlığı'na sunduğu raporunda "... Eskişehir ilinde seçilecek milletvekili sayısı bakımından dördüncü sırada gelen ve bu hale göre hakkında seçim tutanağı düzenlenmesi gereken Kemal Zeytinoğlu'nun, tutanağının tanzimiyle TBMM'ye gönderilmesini... ve Yavuz Abadan'ın seçim tutanağının reddini" önerir⁽¹¹⁾. Bu raporun, 3 Aralık'ta, genişletilmiş ikinci bir komisyon tarafından da teyit edilmesi üzerine, Başkanlık konuyu 6 Aralık'ta genel kurul gündemine alır. Genel kurul "*Eskişehir milletvekili Yavuz Abadan'ın seçim tutanağının reddine ve Kemal Zeytinoğlu hakkında düzenlenecek tutanağın celbine*" karar verir⁽¹²⁾. Karar, 11 Aralık 1946 tarih ve 6477 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanır. Ve Kemal Zeytinoğlu, gerekli belgelerin hazırlanmasından sonra -beş aylık bir gecikmeyle de olsa- 24 Aralık 1946'da resmen de milletvekili olarak göreve başlar.

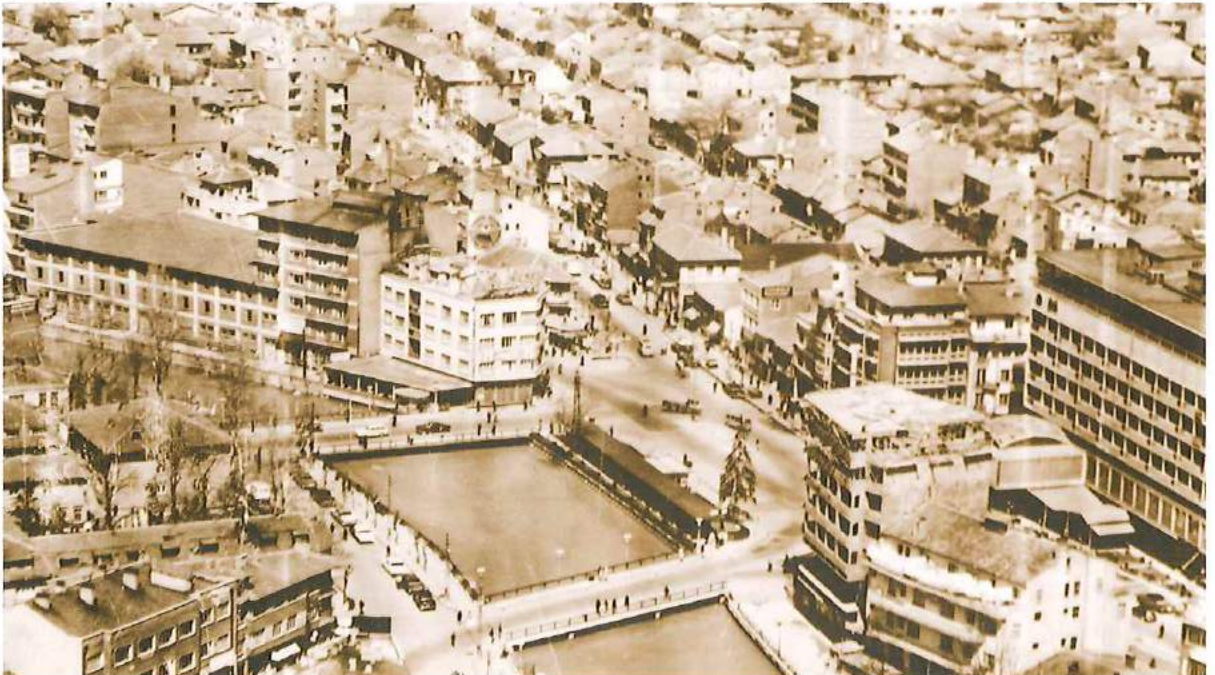
Demokrat Parti'nin, muhalefette olduğu 1946 - 1950 yılları arasında Meclis'te pek fazla aktif olmadığı gözlenmektedir. Zira bu dönemde, DP'nin milletvekili sayısı CHP'ye oranla çok azdır ve esasen parti siyaseten etkin değildir.

Kemal Zeytinoğlu'nun, 5 Mart 1950'de Eskişehir'de meydana gelen büyük sel felâketini -gereken önemi vererek- Meclis gündemine taşıdığı görülmektedir⁽¹³⁾. DP'nin Eskişehir milletvekilleri olan Hasan Polatkan ve Âbidin Potuoğlu'yla birlikte, 9 Mart'ta Meclis Başkanlığına -Başbakan tarafından sözlü olarak yanıtlanmak üzere- bir soru önergesi verirler⁽¹⁴⁾. Önergeyi Başbakan adına Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan 22 Mart'ta yanıtlar. Bu yanıt tatmin edici bulmayan Kemal Zeytinoğlu'nun sonuç almaya yönelik inatçı ve ısrarlı söylemleri, CHP'li milletvekilleri tarafından hoş karşılanmaz ve kendisine *"Meclis kararına tecavüz suretiyle, tüzüğün 188. maddesinin çeşitli bentlerine ve özellikle 2. bendine aykırı hareketinden dolayı"* genel kuruldan çıkarma cezası verilir⁽¹⁵⁾. TBMM'nin 23 Mart tarihli oturumunda yeniden söz alan Kemal Zeytinoğlu Eskişehir'de meydana gelen sel felâketi sonucunda binlerce evin yıkıldığını, onbinlerce vatandaşın evsiz barksız kalarak perişan olduğunu ve köy arazilerinin önemli bir

Kemal Zeytinoğlu'nun düğün fotoğrafı (1942)

bölümünün sular altında kaldığını, kanaatince facia kurbanı vatandaşların seylâpзде yada felâketзде olmaksızın çok "ihmalзде" olduklarını söyleyerek, hükûmetin daha etkin çalışması ve feyezânı (seli) önlemede çağdaş teknolojiler kullanılması gerektiğini dile getirir⁽¹⁶⁾. Konunun peşini bırakmayarak selden zarar görenlere konut yapılması için 13 Mart 1950'de -DP'nin öteki iki Eskişehir milletvekiliyle birlikte- Meclis Başkanlığına bir kanun teklifi iletir⁽¹⁷⁾. Yasa tasarısının görüşmeleri ve kabulü sı-

Kemal Zeytinoğlu, Başbakan Menderes ve Vali Ârif Özgen

rasında da, mühendislik bilgi ve birikimiyle ciddi katkılarda bulunur⁽¹⁸⁾.

TBMM'nin VIII. döneminin sonlarına rastlayan bu çalışmalardan kısa bir süre sonra, **14 Mayıs 1950**'de yeniden genel seçimlere gidilmiştir. Kemal Zeytinoğlu -66391 oy alarak- DP listesinden ikinci kez milletvekili seçilir. Bu kez bir sorun yaşanmadan, seçim tutanağını 16 Mayıs'ta alır; 22 Mayıs'ta Meclis'e sunar ve tutanağı 5 Haziran'da onaylanarak IX. dönem çalışmalarına katılır⁽¹⁹⁾.

Demokrat Parti 14 Mayıs seçimlerini ezici bir çoğunlukla kazanır ve iktidar el değiştirir. **Adnan Menderes** 22 Mayıs'ta hükümetini kurar. Kamuoyundaki beklentiye ve Meclis deneyimi bulunmasına karşın, Kemal Zeytinoğlu'na kabinde görev verilmez. Ve hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra DP Eskişehir örgütünde yaşanan huzursuzluklar, kendisinin bakan olamamasıyla ilişkilendirilir. Örneğin, Ulus gazetesinde "**DP İi Baş-**

kanı Aziz Zeytinoğlu ve kimi arkadaşlarının partide ikilik yarattıkları için Haysiyet Divanı'na verildikleri" ne ilişkin bir haber yayımlanır. Haberde ayrıca, Aziz Zeytinoğlu'nun, kardeşi Kemal Zeytinoğlu'na kabinde görev verilmemesini teessürle karşıladığına yer verilmiştir⁽²⁰⁾. Ulus gazetesine gönderdiği tezkir (yalanlama) yazısında Aziz Zeytinoğlu, bir konuda yanlış anlaşılma sonucu Haysiyet Divanı'na verildiğini söyledikten sonra "**DP'yi herhangi bir mevki almak için değil, tek partili tek şef sistemini yıkmak ve memleketi demokrasiye kavuşturmak için kurduklarını**" vurgulamaktadır⁽²¹⁾. Soruşturma için DP Genel Kurulu adına kente gelen Âbidin Potuoğlu'nun, yaptığı inceleme ve soruşturmalar sonunda Aziz Zeytinoğlu'nun suçsuz olduğuna kanaat getirmesi üzerine, Haysiyet Divanı'na verilme kararı geri alınır⁽²²⁾. Ve bu çalkantıların yaşandığı DP Eskişehir il örgütü bir anlamda ödüllendirilerek, Kemal Zeytinoğlu -22 Aralık 1950'de- Bayındırlık Bakanlığı'na getirilir⁽²³⁾.

Kemal Zeytinoglu, Aziz Zeytinoglu, Hasan Polatkan ve Başbakan Menderes

Kemal Zeytinoglu, DP'nin altın çağı olarak nitelendirilen 1950 - 54 döneminde, bayındırlık alanında gerçekleştiren atılımlarda anahtar rolü oynar. DP'nin barajlar, hidroelektrik santraller, karayolları, köprüler ve sulama kanalları gibi önemli yatırımlarla halk nezdindeki prestij ve başarısını artırdığı yıllarda, Kemal Zeytinoglu Bayındırlık Bakanı'dır. Bu başarımı nedeniyle "son 50 yılın altın bakanı" seçilir⁽²⁴⁾. 22 Aralık 1950'den başlayarak Birinci Menderes Hükümeti'nde (22 Mayıs 1950 - 9 Mart 1951), İkinci Menderes Hükümeti'nde (9 Mart 1951 - 17 Mayıs 1954) ve Üçüncü Menderes Hükümeti'nde (17 Mayıs 1954 - 9 Aralık 1955) Bayındırlık Bakanlığı makamında hep Kemal Zeytinoglu vardır⁽²⁵⁾.

Bakanlığı sırasında Kemal Zeytinoglu'nun Eskişehir'e büyük önem verdiği ve kentin kalkınması, imarı ve sosyoekonomik açıdan canlanması için ciddi çabalar harcadığı, yerel basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Özellikle sık sık kente gelerek çalışmaları bizzat yerinde izlemektedir. 7 Ocak 1951'de Belediye'de yaptığı bir basın toplantısında, Porsuk'un ıslahı, Sarısu setlerinin inşaatı, Sakarya ovasının menba kısmıyla dörtbin hektarlık Körhasan bataklığının kurutulması, köylerin sulama ve içmesuyu etütlerinin yapılması, sondaj malzemesi alımı ve Mihaliççik yolunun yapılması gibi, pek çok yerel projenin gerçekleştirileceği müjdesini vermektedir⁽²⁶⁾.

Bu projelerin yaşama geçirildiği, yerel basında art arda yer alan ve Kemal Zeytinoglu'nun öncülüğünde TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes ve kimi milletvekillerinin katıldığı çeşitli açılış törenlerinden anlaşılmaktadır. Bayındırlık alanındaki önemli hizmetlerinden biri de Eskişehir - İzmit karayolu ihalesinin yapılmasıdır⁽²⁷⁾.

Başkanları Aziz Zeytinoglu ile Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası Meclis üyeleri (30.11.1954)

Kemal Zeytinoglu, bakanlığı döneminde ata ocağı **Tavşanlı**'yı da unutmamış; Temmuz 1952 başlarında yaptığı bir ziyarette Tavşanlı - Bursa, Tavşanlı - Örencik ve Balıkesir -Kütahya şoselerinin yapımı, Tabakhane dere-sinin ıslahı, Tepecik Köyü düdeninin kurutulması ve Gü-zelyurt Köyü köprüsünün tamamlanması gibi projelerin gerçekleştirileceğinden söz etmiştir⁽²⁸⁾.

Kemal Zeytinoglu'na Dördüncü Menderes Hükümeti'nde her nedense görev verilmez. Ancak, Menderes'in hep yakınında bulunduğu ve hükümetin temel politikalarının belirlenmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim, üçlü Kıbrıs konferansına katılmak üzere uçakla **Londra**'ya gitmekte olan Başbakan Menderes'in beraberindeki heyetin de içindedir. Türk Hava Yolları'na ait dört motorlu Viscount tipi SEV uçağı, **17 Şubat 1959** günü saat 16:58'de -yoğun sis nedeniyle kapalı olan Londra Havaalanı yerine- Londra'nın 40 km kadar güneyindeki **Gatwick Havaalanı**'na inmeye çalışırken düşer! Pilot, iyi göremediği iniş pistine 3 - 4 km kala alçalmış ve ağaçlara çarpan uçak 250 m kadar sürüklendikten sonra durabilmiştir. Bu sırada Menderes'in oturduğu kuyruk bölümü kopmuş ve sürüklenen gövde yanmaya başlamıştır. Adnan Menderes'in mucize eseri kurtulduğu kazada -uçakta bulunan 25 kişiden- aralarında Kemal Zeytinoglu'nun da bulunduğu 14 kişi ölür⁽²⁹⁾. Kaza tüm yurttaki büyük üzüntüyle karşılanır..

Cenazeler 22 Şubat'ta Ankara Esenboğa Havaalanı'na getirilir ve burada büyük bir tören yapılır. Kemal Zeytinoglu'nun cenazesi, 24 Şubat'ta Eskişehir'den gönderilen bir heyet tarafından teslim alınır ve özel bir vagon içinde trenle kente getirilir⁽³⁰⁾. Cenaze İstasyon Meydanı'nda daha önce hazırlanan katafalka konulur. Törene

Aziz Zeytinoğlu ve Başbakan Adnan Menderes

Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri, Millî Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı ve çok sayıda milletvekili katılır. Binlerce Eskişehirlinin katıldığı cenaze korteji, İstasyon'dan Odunpazarı'na kadar olan yolu iki saatte alabilir. Parti binasında, mezun olduğu Eskişehir Lisesi'nde ve Odunpazarı'ndaki baba evi önünde saygı duruşu yapıldıktan sonra, Odunpazarı aile mezarlığında toprağa verilir⁽³¹⁾.

Kemal Zeytinoğlu -1950 - 1959 yılları arasında- Meclis'e Millî Korunma Kanunu, İhtiyarlık Sigortası Kanunu ve İş Kanunu'nun kimi maddelerinin değiştirilmesine ilişkin üç yasa teklifi vermiştir. Ayrıca genel kurulda -Bayındırlık Bakanı olarak- 61 değişik konuda 133 konuşma yaparak oldukça yoğun bir çalışma gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir⁽³²⁾.

Londra uçak kazasından bir yıl üç ay kadar sonra, Demokrat Parti iktidarı **27 Mayıs 1960**'da askerî bir darbeyle devrilir. DP kapatılır; üst düzey yöneticileri, bakanları ve milletvekilleri Yassıada'da yargılanırlar. Bir süre sonra, DP'nin siyasî geleneğine sahip çıkan ve onun ideolojisini benimseyen **Adalet Partisi** kurulur. Yeni anayasanın kabulüyle birlikte seçimlere gidilir. **15 Ekim 1961**'de yapılan genel seçimlerde, ağabeyi **Aziz Zeytinoğlu**'nun Adalet Partisi listesinden milletvekili seçildiğini görüyoruz. Aziz Zeytinoğlu, dört yıl sonra **10 Ekim 1965**'te yapılan genel seçimlerde de yine Adalet Partisi'nden milletvekili seçilmiştir. Meclis tutanakları incelendiğinde, kendisinin pek fazla söz almadığı; bir kez Kemal Zeytinoğlu'nun adının geçtiği bir tartışmada, bir kez de seçim yasasının değiştirilmesine ilişkin bir görüşmede konuşma yaptığı görülmektedir⁽³³⁾.

Kemal Zeytinoğlu'nun ölümü üzerine yazılan ağıtlar

Kemal Zeytinoğlu'nun Londra uçak kazasında ölümü üzerine yerel gazetelerde pek çok manzum ağıt yayımlanmıştır. Bunlardan, 26 Şubat 1959 günü İstikbal gazetesinin 2. sayfasında yayımlanan, Cevdet Savgar Kıratlı'nın "*İnsan Böyle Sevilmeli*" başlıklı manzumesi şöyledir:

*İztraba tercüman gibi eserken tipi
Koptu iradelerin gözyaşı tutan ipi*

*Hiçkırarak topyekûn İstasyon'a toplandık
Şehit Kemâl'imizi sarmak için uzandık*

*Al bayraklı tabuta sarıldık hep yeşile
Sarstı Eskişehir'i bu manzara, bu çile*

*Kefenlerken kar bizi, Kemâl ile ölmüştük
Eski istikballeri ana ana sönmüştük*

*Bu geliş hepimizi kalbinden bıçakladı
Eskişehir topyekûn Kemâl'i kucakladı*

*Yediden yetmişe dek sardık Kemâl'imizi
Kırbaçlarken fırtına her an cemâlimizi*

*Coşan, taşan sevgiyle unuttuk bu acıyı
Kemâl için ağlarken gördük ana bacıyı*

*İstasyon'dan mezara yürüdük hep ağlayıp
Al bayraklı tabutu sardık yürek dağlayıp*

*Sevgi, şükran seliydik köpürüp her an taşan
Bu sevgiye görmedik bu güne dek ulaşan*

*Fânî dünyada insan böylesi sevilmeli
Vatan ve Hak yolundan gitmesini bilmeli*

*Kemâl Zeytinoğlu ki işte böyle yol aldı
Seven bütün gönüller ardından yanıp kaldı*

*İbret için KIRATLI bu durumu yazmıştır
Sevilmeyi bilmeyen ya deli, ya azmıştır*

DİPNOTLAR

- (1) ÇAVDAR Tefvîk, *Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999
Harb koşullarının yarattığı olanaklardan, büyük toprak sahibi namuslu çiftçilerin de yararlandığı kuşkusuzdur.
- (2) TİMUR Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991 (sayfa 19-28)
- (3) AKAR Rıdvan, *Varlık Vergisi – Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992
- (4) TURAN Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi – Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, 4.kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999 (sayfa 168-174)
- (5) TUNAYA Tark Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul, 1992 (Tıpkı basım)
- (6) Demokrat Parti’den önce, 5 Eylül 1945’te Nuri Demirağ tarafından Millî Kalkınma Partisi kurulmuştu; ancak, çok partili siyasal yaşama geçişin ilk partisi olan bu parti, siyasi açıdan pek varlık gösterememiş; etkili ve uzun ömürlü olamamıştır (Bkz. TUNAYA, a.g.e).
- (7) Mahmut Efendi ve Münire Hanım’ın ilk oğlu Aziz Zeytinoglu 1907 Tavşanlı doğumludur. 1972’de vefat etmiştir.
İstikbal gazetesi, Demokrat Parti’nin Eskişehir il örgütünün kuruluşunun 6.yıldönümünü “Mesut Bir Gün” manşetiyle vermekte ve yazı içinde “Aziz Zeytinoglu, altı sene evvel dört arkadaşıyla 1 Mart’ta kurdıkları DP’nin, kuruluş hatıralarını veciz bir lisanla anlatarak, bu mesut neticeyi temin eden Türk milletini tebrik ve bu birlik ve beraberliğin devamını temenni etti” yorumunu yapmaktadır (Bkz. İstikbal gazetesi, 2 Mart 1952, sayı 270).
- (8) 3 Ağustos 1952’de yapılan DP il kongresinde, Demokrat Partili Eskişehir Belediye Başkanı Hicri Sezen 95 oy alarak İl İdare Kurulu Başkanı oldu. Bu seçimde 56 oy alan Aziz Zeytinoglu, asıllar listesinde dördüncü sıradadır (Bkz. İstikbal gazetesi, 5 Ağustos 1952, sayı 413).
- (9) **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dosya no : 78425, Fon kodu : 30.10.00, Yer no : 77.501.1
İl Seçim Kurulu, Kemal Zeytinoglu’nun Eskişehir Askerî Mütika Komutanlığı’nda 90 lira aslı maaşla çalışan bir sivil memur olduğu (yani askerî memur olmadığı) halde, 19 Haziran 1946 tarihli istifa dilekçesini Millî Savunma Bakanlığı’na sunduğu için, işlemin 4918 sayılı *Milletvekili Seçimi Kanunu*’nun 11.maddesine uygun olmadığı ve bu nedenle “*adı geçeninin seçiminin yapılmamış sayılması*” gerektiğini söylemekteydi. Kemal Zeytinoglu ise 27 Temmuz tarihli “*itiraz dilekçesi*”nde özetle:
● *“Seçimde oyları tesbit ve bildirmekle görevli İl Seçim Kurulu’nun, böyle bir muamele yapmaya yetkili olmadığını; bunu teyit eder mahiyette TBMM’nin 633 sayılı kararının biddi olduğunu;*
● *İl Seçim Kurulu’nun böyle bir yetkisi bulunduğu kabul edilse bile, yasaya göre bu durumda seçimin yapılmamış sayılacağını ve bu nedenle yeniden seçim yapılmasının gerekeceğini;*
● *Kendisi askerî memur olduğu için, kararın 4918 sayılı yasanın 11.maddesi hükmüne aykırı olduğunu”*
belirtiyordu (Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı 1, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1947).
Mahmut Efendi ve Münire Hanım’ın ikinci oğlu Kemal Zeytinoglu 1911 Tavşanlı doğumludur. 1936’da İstanbul Mühendis Mektebi’nden “yol ve köprü mühendisi” olarak mezun olmuştur. Askerliğini yaptıktan sonra Viyana Yüksek Mühendis Okulu’nda bir süre doktora çalışması yaptığı bilinmektedir. Fransızca ve Almanca bilir.
- (10) **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dosya no : 78425, Fon kodu : 30.10.00, Yer no : 77.507.1
- (11) **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Toplantı yılı 1, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1947
- (12) **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dosya no : 78439, Fon kodu : 30.10.00, Yer no : 77.507.15
- (13) Cumhuriyet gazetesi, 7 Mart 1950 tarih ve 9186 sayılı nüshasında “*Eskişehir’de 30 Bin Vatandaş Evsiz Kaldı*” başlığıyla manşetten verdiği haberde, 800 kadar evin yıkıldığını, dört mahallenin sular altında kaldığını, kurtarılan ailelerin okullara ve camilere yerleştirildiğini yazmaktadır.
10 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesinde yine manşetten verilen habere göre, Cumhurbaşkanı İnönü 9 Mart günü Eskişehir’de seylâp sahasını dolaşmış, CHP ve DP milletvekilleri ve ilericileriyle birlikte Vali Ahmed Kınık’tan izah almış ve “*Tahrîbatın sür’atle îelâfisi için hükûmetin ciddi tedbirler alacağını*” söylemiştir. Valinin verdiği bilgiye göre 2674 ev yıkılmış, 1870 ev tehlikeli görüldüğü için boşaltılmış ve 18825 kişi açlık kalmıştır.

- (14) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı yılı 4, Cilt 25 D, Ankara, 1950 (sayfa 687)
Önergede şu hususlar sorulmaktadır :
1) Felâketi doğuran su taşkınının sebep ve âmilleri nelerdir?
2) Eskişehir bölgesinin hemen her yıl su taşkınları yüzünden uğradığı bu tür zararları ortadan kaldıracak "esaslı" önlemlerin ne zaman alınacağı hakkında ve Porsuk havzasının ıslahı hususunda hükümet ne düşünmektedir?
3) Yıkılan ve içinde oturulmayıacak derecede harap olan evlerin sayısı ne kadardır?
4) Felâketzedelere bugüne kadar nasıl ve ne gibi yardımlar yapılmıştır?
5) Büyük bir bölümü çok fakir olan felâketzedelerden, evsiz barksız kalan vatandaşlarımızın yem-i içme bir evde kavuşabilmeleri için, hükümet ne miktar yardım yapmayı düşünmektedir? Bu yardım ne zaman, ne şekilde ve hangi kaynaklardan yapılacaktır?
- (15) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı yılı 4, Cilt 25 D, Ankara, 1950 (sayfa 784)
- (16) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı yılı 4, Cilt 25 D, Ankara, 1950 (sayfa 784-783)
- (17) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı yılı 4, Cilt 25 (sayfa 367)
10 maddelik kanun teklifi, oluşturulan "Eskişehir Sel Âleti Geçici Komisyonu"na 13 maddelik bir tasarı haline getirilmiştir. Bu kanun tasarısının 1.maddesi şöyledir :
"Eskişehir il merkezinde bizzat sahipleri tarafından kısmen veya tamamen ikametgâh olarak kullanan evlerden, son sel baskınında yıkılanların sahipleri ile kiracı olarak oturdukları evleri aynı sebeple yıkılmış olanlara, bu kanun hükümleri dairesinde yapılacak edimlere üzere yeni evler yaptırmaya Bayındırlık Bakanı yetkilidir".
- (18) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı yılı 4, Cilt 25 D, Ankara, 1950 (sayfa 1003-1006) 2 Aralık 1950'de Bayındırlık Bakanı olduktan sonra Eskişehir'e ilk gelişinde, selden zarar görenler için yaptırılan evlerin inşaatını yerinde inceleyerek emsalının ve doğrama işlerinin bozuk olduğunu açıklamış ve ilgilileri uyarmıştır (Bkz. İstikbal gazetesi, 6 Ocak 1951).
- (19) ÖZTÜRK Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM IX.Dönem (1950-1954), Cilt VII, Ankara, 1998 (sayfa 393). Bundan sonraki 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 seçimlerinde de, DP listesinden Eskişehir milletvekili seçilerek Meclis'e girmiştir.
- (20) Ulus gazetesi, 15 Ağustos 1950, sayı 10464
- (21) Tekzip yazısının bir örneği İstikbal gazetesinde yayınlanmıştır (Bkz. İstikbal 18 Ağustos 1950).
- (22) İstikbal gazetesi, 30 Ağustos 1950
- (23) Cumhuriyet gazetesi, 23 Aralık 1950, sayı 9477
- (24) ÖZTÜRK Kâzım, a.g.e. (sayfa 393)
- (25) DAĞLI Nuran & AKTÜRK Belma, *Hükümetler ve Programları (1920 - 1960)*, Cilt I, TBMM Basın ve Yayıncılık, Ankara, 1988 (sayfa 153-200)
- (26) İstikbal gazetesi, 8 Ocak 1951, sayı 163
- (27) İstikbal gazetesi, 22 Temmuz 1952, sayı 400
- (28) İstikbal gazetesi, 7 Temmuz 1952, sayı 387
- (29) Cumhuriyet gazetesi, 18 Şubat 1959, sayı 12418
Ölü sayısı daha sonra 16'ya yükselmiştir.
- (30) İstikbal gazetesi, 24 Şubat 1959, sayı 2341
- (31) Cumhuriyet gazetesi, 25 Şubat 1959, sayı 12425
Ölümlünden sonra Eskişehir Atatürk Lisesi'nden Sanayi Çarşısı'na giden caddeye "Kemal Zeytinioğlu Caddesi" adı verildi. Ancak ne hikmetse 1960 ihtilali sonrasında bu isim kaldırıldı ve cadde tekrar "Çifteler Caddesi" oldu (Son adı "Cumhuriyet Bulvarı"dır). Oysa -yazıda belirtildiği gibi- kendisi 9.12.1955'ten sonra Bakan değildi. Günümüzde Kemal Zeytinioğlu adı Cumhuriyet Müzesi yanında Bademlik'e çıkan caddeye verilmiş bulunmaktadır.
- (32) ÖZTÜRK Kâzım, a.g.e. (sayfa 393) ve TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 21-22, Ankara, 1953 (sayfa 217)
- (33) TBMM Tutanakları, Dönem XII, Toplantı yılı 3, Cilt 3 (sayfa 45) ve Toplantı yılı 4, Cilt 4 (sayfa 23-24)

1995'ten Günümüze

Uluslararası Eskişehir Festivali

Arapça **vakf** sözcüğü “durdurma, durma, alıkoyma ve bağlama” anlamındadır. Terim olarak “**bir kişinin taşınır yada taşınmaz malını -süresiz olarak- sosyal yada dinsel bir amaç için tahsis etmesi**” anlamını taşır.

Topluma hizmet amacıyla kurulan ve özünde yardımlaşma ve sosyal dayanışma gibi yüce duygu ve düşünceler taşıyan vakıflar, İslâm hukukunun en eski ve en gelişmiş kurumlarından biridir. 7. yüzyıldan başlayarak çok geniş bir coğrafyada yer almış Müslüman toplumların ekonomik, sosyal ve siyasal bünyeleri içinde kök salarak varlığını korumuştur. Vakıf kurumunun, İslâm tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Sayısız cami, mescit, mektep, medrese, muvakkithane, kütüphane vb.. kurumlar vakıf olarak inşa edildiği gibi, bunların bakımı ve görevlilerinin geçimi de vakıflarca sağlanmıştır. İslâm dünyasındaki kentlerin gelişmesinde vakıfların rolü büyüktür. Çeşme, sebil, hamam, imaret, hastane gibi kentsel ve sosyal hizmet yapılarının tesisi, kentlerin su gereksinmelerinin sağlanması, sokaklarının temizliği, çeşitli yerlerinde bahçe ve parklar açılması için kurulmuş pek çok vakıf vardır. Kentler arasında ulaşımın güvenli olarak yapılabilmesini sağlamak amacıyla yol, köprü, fener ve kale inşa edilmesi, konak yerlerine han ve kervansaraylar yapılması çoklukla vakıflar sayesinde gerçekleşmiş ve çoğu kez bunların bakım giderleri ve hizmetlilerinin ücretleri de vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.

Zeytinoğlu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı 29.12.1987 tarihinde kuruldu. Yavuz Zeytinoğlu'nun önderliğinde ablası Nermin Sölpük, aile dostları İsmail Kanatlı ve Eskişehir Bankası T. A. Ş. temsilcisi, anılan tarihte biraraya gelerek Eskişehir Üçüncü Noterliği'nde Vakf'ın kuru-

luş senedini imzaladılar. Yavuz Zeytinoğlu kuruluş senedini kendi adına asaleten ve Vakf'ın öteki kurucuları Zeytinoğlu Holding A. Ş., Zeytinoğlu A. Ş., Eskişehir Çimento Fabrikası T. A. Ş., Eston A. Ş., Entil A. Ş. ve Esen A. Ş. adına vekâleten imzaladı. Vakıf, Eskişehir 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 31.12.1987 tarihli, 1987 / 1142 esas ve 1987 / 956 karar sayılı ilâmıyla tescil edildi. Mahkeme kararı, **15 Eylül 1988** tarih ve 19930 sayılı Resmî Gazete'de ilân edildi. Ve bu tarihten başlayarak Vakıf amaçları doğrultusunda faaliyetine başladı.

Kuruluş senedinde **Vakf'ın amaçları** şöyle sıralanmıştı:

- a) Gelirleri yetersiz yetenekli öğrencilere eğitim ve geçim bursu verir;
- b) Öğrenci yurtları ve spor tesisleri kurar ve işletir;
- c) Öğretim ve eğitimi teşvik edici mahiyette bilim, sanat ve edebiyat ödülleri verir;
- ç) Eğitim tesisleri kurar;
- d) Bilim ve sanat toplantı ve gösterileri düzenler;
- e) Bilim ve sanat eserlerinin yayımlanmasına katkıda bulunur;
- f) Bilimsel çalışmalar ile araştırma ve geliştirme çalışmalarını destekler; bu tür çalışmalara katkıda bulunur.

Vakf'ın kuruluştaki mal varlığı 20 milyon TL ve ikametgâhı Eskişehir idi. Vakf'ın ilk yönetim kurulu Yavuz Zeytinoğlu, İsmail Kanatlı, Mesut Erez, Özer Güney, Sadık Akalan, Atila Candır ve Şinasi Acar'dan oluşmuştu.

Vakıf ilk olarak 1988 - 89 öğretim yılında -“Burs Yönetmeliği”ne göre- o yıl üniversite sınavlarını kazanan öğ-

Uluslararası Eskişehir Festivali kapsamında gerçekleştirilen çeşitli etkinliklerden görüntüler

renciler arasından seçilen 16 yüksek öğrenim öğrencisine burs verdi. Verilen burslar, öğrencilerin başarılı olmaları halinde eğitimlerini tamamlayacakları tarihe dek devam ettiriliyor; ayrıca, her yıl yeni seçilen öğrencilere de bu olanak sağlanıyordu. Yıllar ilerledikçe, maddi olanaklarının kıtlığı nedeniyle öğrenimlerini sürdürmekte zorlanan yetenekli genç bursiyerlerin sayısı 150'ye yaklaştı.

Burs Yönetmeliği'ne göre, bursiyer öğrenciler **Seçiciler Kurulu** tarafından seçilmektedir. Seçiciler Kurulu -biri Vakıf Yönetim Kurulu Başkanı olmak üzere- üç yönetim kurulu üyesi ile Eskişehir Sanayi Odası, Anadolu Üniversitesi ve Millî Eğitim Müdürlüğü'nün birer temsilcisinden oluşmaktadır. Verilen burslar karşılıksızdır; zorunlu hizmeti ve herhangi bir yükümlülüğü yoktur⁽¹⁾.

Zeytinoğlu Vakfı kısa sürede kamuoyunca da benimsendi ve **6 Haziran 1993** tarih ve 21599 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 18.5.1993 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla "**kamu yararına çalışan kurumlar**" kapsamına alınarak daha etkin bir işlevliğe kavuşturuldu.

Zeytinoğlu Vakfı, 1995 - 96 öğretim yılından itibaren cumartesi ve pazar sabahları, büyük bölümü Eskişehir Bankası aracılığıyla ve bir kısmı doğrudan okullara -ücretsiz olarak- dağıtılan davetiyelerle, ilkokul öğrencilerine Eskişehir Arı Sineması'nda "**çocuklara yönelik uzun metrajlı film**" göstermeye başladı. Bu gösterilere katılan çocuklar, sinema salonuna yalnız giriyorlar; belki de ilk bağımsız yaşama deneyimlerini burada kazanıyorlardı. 1999 yılına değin devam eden film gösterileri çocukların büyük ilgisini çekti ve her mevsim yaklaşık 15 değişik filmi 40.000 dolayında çocuk izledi.

Zeytinoğlu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı, 1995 yılında **Uluslararası Eskişehir Festivali**'ni düzenlemeye başlayarak etkinlik kapsamını büyük ölçüde genişletti. Festivaller, kentleri alışlagelen günlük yaşam ritminin dışına çeken ve sâkinlerine yeni heyecanlar aşılayan etkinliklerdir. Müzik, dans, tiyatro gibi çeşitli sanat dalları ile çocuk etkinliklerine yer veren; her yıl Ekim ayının ikinci Cumartesi akşamı başlayıp⁽²⁾ ekim gün süren festival, dünyaca ünlü sanatçıların ve sanat alanında ülkemizin yetiştirdiği değerli isimlerin Eskişehirli sanatseverlerle buluşmasına olanak sağlamaktadır.

Zeytinoğlu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı, artık ülkemizin önde gelen önemli festivalleri arasında sayılan Uluslararası Eskişehir Festivali'ni, 2001 yılında bu yana **Eskişehir Kentsel Gelişim Vakfı**'yla birlikte düzenleniyor. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'nin öncülüğünde kurulan bu vakfın başlıca destekçileri arasında, Eskişehir

hir Valiliği ile Anadolu ve Osmangazi üniversiteleri yer almaktadır.

Festivalin amaçları şöylece özetlenebilir :

- Sınırlı bir kitleye seslenebilen kültür ve sanat etkinliklerinin ufuklarını genişleterek Anadolu'da yaygınlaşmasına katkıda bulunmak;
- Sanat etkinlikleri ve festivallerin, Türkiye'nin üç büyük kenti dışında da yaygınlaşmasına öncülük etmek ve bu konuda iyi bir örnek oluşturmak;
- Eskişehir'i uluslararası standartlarda bir "festival kenti" haline getirmek;
- Sanat ve kültürün en nitelikli örneklerini Eskişehir halkıyla buluşturmak;
- Çocuklara ve gençlere yönelik programlara ağırlık vererek ülkenin geleceğine yatırım yapmak..

Kariyerlerinin zirvesindeki sanatçılar.. Genç ustalar.. Özgün yapıtlar.. Değişik yorumlar.. Birçok ünlü yabancı sanatçının yanı sıra ülkemizin yetiştirdiği pek çok başarılı sanatçıyı Eskişehirli sanatveserlerle biraraya getiren festivalin "**çocuk etkinlikleri**"ne verdiği ağırlık, onu diğer festivallerden ayıran bir özelliğidir. Büyük bir özen ve titizlikle ve bu konudaki uzman kişiler tarafından "yalnızca çocuklar için" hazırlanan bu etkinlikler, geleceğin bilinçli izleyicisini yetiştirmek dışında -bir "eğitim ve eğlence" havası içinde- çocukların yaratıcılığını ortaya koymasına olanak sağlayan ortamlar yaratmayı da amaçlamaktadır.

Uluslararası Eskişehir Festivali, 2009 yılına kadar gerçekleştirdiği 14 festival boyunca sanatseverlere -çocuk etkinlikleri dışında- klasik Batı müziği, klasik Türk müziği, Türk halk müziği, caz, blues, rock, tiyatro, çağdaş dans ve bale, sinema, fotoğraf, resim, heykel sergileri, konferans ve söyleşi alanlarına yayılmış geniş bir gösteri yelpazesi sundu. Bugüne değin festival kapsamında **4877** yerli ve yabancı **sanatçının** katılımıyla **419 etkinlik** gerçekleştirildi.

Uluslararası Eskişehir Festivali'nin programları, kendi alanlarında uzmanlaşmış sanat danışmanlarının önerileri doğrultusunda hazırlanmakta; festivalin organizasyonu ve yönetimi **Zeynep Zeytinoğlu** tarafından gerçekleştirilmektedir. Festivalin klasik Batı müziği ve klasik Türk müziği danışmanı Prof. Filiz Ali ve çocuk etkinlikleri ve tiyatro danışmanı Esen Çamurdan olup caz, rock, blues ve dünya müziği danışmanlığını "Major Müzik" yapmaktadır.

Sekizinci yılında festival kapsamında "**Konuk Ülke Programı**" adıyla yepyeni bir uygulama başlatıldı. Bu uygulamanın amacı, her yıl konuk olarak seçilen bir ül-

keyi farklı yönleriyle tanıtmak, festival programında ağırlıklı olarak o ülkenin sanatçılarına yer vermek ve Eskişehir’le konuk ülke iş çevrelerinin ilişkilerini geliştirmeye yönelik çeşitli etkinlikler düzenlemektir. 2002’nin konuk ülkesi olarak **İspanya** seçilmiş ve festivalde bir İspanya rüzgârı estirilmiştir. 2003 yılında **Avusturya**, 2004’de **İtalya**, 2005’de **Rusya**, 2006’da **Finlandiya**, 2007’de **Portekiz** ve 2008’da **Almanya** konuk ülke olmuştur.

Festivalin hazırlık çalışmalarını yıl boyunca üç kişiden oluşan bir ekip yürütmekte; festival sırasında organizasyon, tanıtım, iletişim, bilet satışı, teknik hizmetler, güvenlik, ulaşım vb.. alanlarda 150 dolayında çalışan görev almaktadır.

Uluslararası Eskişehir Festivali 14 yıldır yediden yetmişe tüm Eskişehirli sanatseverlerin yoğun ilgisini çekmekte; yıllara göre seyirci sayıları, etkinliklerin yer aldığı salonların kapasitelerine bağlı olarak 10.000 ile 16.000 arasında değişmektedir. Bir üniversite kenti olan Eskişehir’de izleyicinin yaklaşık yüzde 60’ını üniversite öğrencileri oluştururken, çeşitli yaş ve meslek gruplarından yetişkinlerin de gösterileri büyük ilgi ve coşkuyla izledikleri gözlenmektedir.

Festival her yıl heyecanla beklenmekte ve dolu dolu yaşanmaktadır. Rahatlıkla söylenebilir ki Eskişehir Anadolu’da bir “kültür ve sanat merkezi” olmuştur. Her festival Eskişehirlielerin yaşamına yeni bir renk katmakta,

festival programları Eskişehir’in kültür ve sanat dünyasında kalıcı izler bırakmaktadır.

Festival etkinlikleri her yıl Anadolu Üniversitesi ve Osmangazi Üniversitesi kampus alanlarındaki konser, gösteri ve sergi salonları ile kent merkezindeki çeşitli gösteri ve sergi salonlarında gerçekleştiriliyor. Bugüne dek her festivalin açılış konseri, 1100 kişilik Anadolu Üniversitesi Spor Salonu’nda düzenlendi. Burası, hem yapılaş amacı nedeniyle hem de kapasite yönünden ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Bu nedenle, bugüne değin festivalin gerçekleştirilmesinde özveriyle çalışan düzenleyicilerin en büyük arzusu ve ortak dileği, Eskişehir’in yakın bir gelecekte 2500 kişilik bir konser salonuna kavuşmasıdır.

Uluslararası Eskişehir Festivali’nde yer alan ilginç programlardan hemen akla gelenlerden birkaçı :

- 2. Festivalin Açılış Konseri (12.10.1996) : Bilkent Uluslararası Akademik Senfoni Orkestrası, şef Naci Özgüç ve solistler İdil Biret (piyano), Suna Kan (keman), Selma Gökçen (viyolonsel). Bu konserde dünyaca ünlü sanatçılarımız İdil Biret ve Suna Kan ilk kez biraraya geldiler.
- 3. Festivalin Açılış Konseri (11.10.1997) : Uluslararası Eskişehir Festival Orkestrası, şef Betin Güneş ve solistler Ayla Erduran (keman) ve Alexander Rudin (viyolonsel). Bu konserde, Avrupa’nın önde gelen orkestralarının birinci sehpalarında dünyanın en önemli orkestra şefleriyle birlikte müzik yapan, Türkiye’nin yetiştirdiği üç kuşak müzisyen biraraya getirildi ve tarihinizin ilk “müzik milli takımı” kuruldu.
- 4. Festivale konuk olan Avrupa Birliği Oda Orkestrası (13.10.1998) : Şef ve başkemanı Lavard Skou Larsen ve solistler Şirin Pancaroğlu (arp), Michel Tirabosco (pan flüt).
- 5. Festivale konuk olan Elvin Jones Jazz Machine (11.10.1999) : Perküsyon ve davul ustası bir efsane isim..
- 5. Festivale konuk olan Concerto Köln & L’orient Imaginaire (16.10.1999) : 1985 yılında Almanya’nın Köln kentinde kurulan topluluğun üyeleri, 18.yüzyıl ve 19.yüzyıl başlarında bestelenmiş eserler üzerinde uzmanlaşmışlardır; dönemin orjinal enstrümanlarını kullanırlar ve o dönem bestecilerinin eserlerini yeniden günışığına kavuşturmanın çabası içindedirler.
- 6. Festivalin Açılış Konseri (7.10.2000) : Filarmonya Viyana Orkestrası, şef Ola Rudner ve solistler Atilla Aldemir (keman), Lukas David (keman).
- 8. Festivale konuk olan Randy Brecker Quintet (16.10.2002) : Randy Brecker (trompet, fluegelhorn), İgor Butman (saksofon), Vitaly Solomonov (kontrbas), Anton Baronin (piyano), Eduard Zizak (davul). 25 yıldır caz, rhythm and blues ve rock’a yön veren, müzik dünyasının öncü ustalarından ve en verimli bestecilerinden olan Brecker’in beşlisi..
- 9. Festivale konuk olan Wiener Saloniker klasik müzik topluluğu (15.10.2003).
- 10. Festivale konuk olan Romanya Radyosu Çocuk Korosu (4.10.2004).
- 11. Festivale konuk olan Joji Hirota & Taiko Davulcuları (13.11.2005).
- 12. Festivale konuk olan Moskova Devlet Akademik Kukla Tiyatrosu “Obraztsov’un Büyülü Kuklaları” (11.11.2006).
- 13. Festivale konuk olan Portekizli sanatçı Carla Pires fado konseri (22.11.2007).
- 14. Festivale konuk olan Spyro Gyra pop cazın efsanevi grubu (12.11.2008).

DİPNOTLAR

- ⁽¹⁾ Gençlerin Zeytinöğlü Vakfı'na hiçbir borçları yoktur ama, içinde yaşadıkları topluma bir borçları vardır ve bu borcun ödenmesi gerekir. Bursiyer gençler, bu toplumsal borcu yaşantıları boyunca hep duyunsamalı ve topluma yararlı, seçkin insanlar olmaya gayret ederek -bu yolla- ödemeye çalışmaktadırlar.
- ⁽²⁾ Birkaç yıldır ramazana denk gelmesi nedeniyle bu tarihe uyulanamaktadır.

“Hâfızâ-i Beşer Nisyân ile Malüldür” (*)

Geçmişi Ararken

Fransız şâir ve yazar Jules Romain *“Kişi ölünce hemen kaybolmaz, adı bir süre daha dolaşır ortalıkta.. Ama bir an gelir, o ad son kez söylenir; ondan sonra artık hiç kimse o adı anmaz ve bilmez olur. İşte kişi o zaman gerçekten ölür”* diyor. Doğru söze ne denir? Bir düşünelim : Çoğumuz için dedemizin dedesi hiç yaşamamış gibidir; çünkü hakkında en ufak bir bilgi kırıntısına sahip değilizdir⁽¹⁾. Dahası -çok sıkıştırırsanız- kimilerimiz omuz silkip dudak bükerek *“Çok mu önemli yani?”* bile diyebilir. Çetin Altan *“Bu, aslında kendi varlığını önemli bulmamaktır”* diyor.

İnsanoğlunun belki de en saf tarafı merakıdır. Merakını yitiren kişinin yaşama ilişkin ilgisi bitmiştir. Oysa genel olarak denilebilir ki Doğu'da meraksızlık geleneği yaygındır; tabii, geçmişini merak etmeme geleneği de.. Merak edip kendi küçük aile tarihini araştırmaya gerek görmeyenler, doğal olarak toplumsal tarihi hiç mi hiç merak etmezler. Böyle bireylerden oluşan toplumun da “geçmişten ders alma” diye bir kavramdan tümüyle yoksun kalması doğal sayılmalıdır.

Bu konuda daha pek çok şey söylenebilir; ama, bunları zaten biliyoruz. Düşünmek içinse, bu kadarlık bir anımsatma yeterli olabilir. Birkaç yıl önce, bu toplum içinden eski bir dost, bana ilginç bir öneride bulundu: Ailesinin geçmişini araştırmamı istiyordu.. Zaman zaman Osmanlı döneminde kullanılmış çeşitli teknik ve etnografik araçlara ilişkin araştırmalar yapıyorum ama, tarihçi değilim. Böyle bir istek bana o denli ilginç geldi ki -belki biraz da meraktan- cesaret göstererek öneriyi kabul ettim. Koşulları görüştük; ilkeleri koyduk ve çalışmaya başladım.. Çalışmalar ilerledikçe çok ilginç bilgilere ve beni şaşırtan bulgulara ulaştık. Örneğin, ben bu çalışma öncesinde sanırdım ki toplumu-

muzda daha çok aileler geçmişlerine karşı ilgisizdir. Oysa gördüm ki aynı ilgisizlik -belki daha fazlasıyla- kurumlar için de geçerlidir. Örneğin, çok ciddi tanınan 40 yıllık bir kurumun, kuruluş dönemine ve kurucularına ilişkin hiçbir belge ve fotoğraflarının bulunmadığını; yüzyıllık bir başka önemli kurumun, kuruluş yılının yıllardır yanlış bilindiğini gördük. Herhalde bunlar için de *“Çok mu önemli yani?”* diyemeyiz.. Yine bu çalışma sırasında gördük ki aranan bilgi ve belgelere ulaşma konusunda da ciddi bir bilgi eksikliği söz konusudur. Bir başka deyişle, aranan bilgi ve belgelere ulaşabilmek için ne gibi kaynaklar olduğu da pek bilinmemektedir.. İşte bu yazıdan amacım -kendi gözlem ve deneyimlerimden yola çıkarak- böyle bir araştırma için elde ne gibi olanaklar olduğu konusunda edindiğim bilgileri sizlerle paylaşmaktır.

Tabii ki böyle bir çalışma için ilk akla gelen kaynak, nüfus müdürlükleridir. Ama ne yazık ki buradaki kayıtlar pek eskilere gitmiyor. Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmış ve doğal olarak yalnızca sağ bulunanlar kütüğe kaydedilmiştir. Ama yine de soyağacı için ilk başvurulacak yer, aile bireylerinin kayıtlı olduğu nüfus müdürlükleridir. Ancak nüfus müdürlükleri, kütükteki aile bireyleri nüfus kayıtlarının tam bir listesini vermekte nazlı davranmakta, gerekçe olarak da bunların gizli olduğunu ileri sürmektedirler. Bununla birlikte, amacın araştırma olduğu açıklanınca anlayış göstermekte; gayriresmî olarak ve başka bir amaçla kullanılmayacağına ilişkin söz aldıktan sonra, bilgisayar kayıtlarının bir kopyasını vermektedirler⁽²⁾.

(*) : İnsan belleği unutmaya özürliüdür..

Amaç, yalnızca bir soyağacı çalışması değil de aile tarihini araştırmak ise, başka kaynaklara gereksinmemiz vardır. Şimdi bu kaynakların neler olabileceğine geçebiliriz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yayıldığı coğrafyada bugün 40 dolayında devletin yer aldığı, ciddi bir kayıt ve bürokrasi geleneği bulunan Osmanlı devletinden, günümüze 600.000 defter ve milyonlarca belge kalmıştır. Gayrimüslim cemaat defterleri ve kilise defterleri, Tanzimat sonrası evkaf, ticaret ve nâfia, sihiye, dahiliye, maarif nezâretleri evrakı, Hazine-i Hassa evrakı, hatt-ı hümayûnlar, mühimme defterleri, şikâyet defterleri, ahkâm defterleri, -19. yüzyıl için- İrâdeler, -Sultan 2. Abdülhamid dönemine ait- Yıldız Arşivi ilk akla gelen kayıtlar arasındadır. 2000 yılında, arşivdeki defter ve belge dizinlerini ve bunların içeriklerini gösteren "**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**" yayımlanmış bulunuyor. Osmanlı arşivi -bugün için oldukça kanşık ve tasnif açısından noksan olmakla birlikte- gerek içeriği gerekse yardımsever personeliyle araştırmacılara geniş olanaklar sunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul'da Sultanahmet'tedir. Tasnif çalışmaları, 1986 yılında sondan geriye doğru başlatılmış ve söylendiğine göre, günümüze değin yaklaşık yüzde 10'u tasnif edilmiştir. Başlangıçta ayrıcalıklı olanaklarla işe başlatılan ve çok sayıda uzmanla yürütülen tasnif çalışmaları, günümüzde olanakların sınırlanması sonucu çok yavaşlamıştır. Tasnif edilmiş belgelerin özleri, yeni harflerle yazılmış kataloglardan ve bilgisayardan taranarak izlenebilmekte ve daha sonra seçilen belgeye ulaşılabilmektedir. Doğaldır ki belgeyi okuyup anlayabilmek için eskitürkçe bilmek ve Osmanlı Türkçesine aşina olmak gereklidir.

Geçmiş aranan kişiyle Osmanlı devleti arasında bir ilişki olduysa, arşivde kaydı bulunabilmektedir. Örneğin, kişi bir şikâyet dilekçesi vermiş olabilir yada o kişi hakkında bir şikâyet dilekçesi verilmiş olabilir. Bir hizmetinden ötürü kişinin ödüllendirilmesi teklif edilmiş ve kişi bir madalya veya nişanla ödüllendirilmiş olabilir. Kişiye resmî bir görev verilmiş olabilir. Kişi üstlendiği görevle ilgili bir dilekte bulunmuş olabilir. Kişi hakkında bir kovuşturma yapılmış olabilir. İşte bu ve buna benzer pek çok konuda devletle bir biçimde ilişkisi olmuş kişilerle ilgili kayıtlar, BOA'dan bulunabilmektedir.

BOA'da bana çok liginç gelen bir özel olanak da bulunmaktadır: **Temettü'ât** (kazanç) defterleri. Tanzimat'ın ilânından sonra -pek çok alanda olduğu gibi- vergilendirme konusunda da yeni arayışlar içine girilmiş ve ön-

ceden değişik adlarla tahsil edilen vergiler yerine, mükelleflerin ödeme güçlerini esas alan tek bir vergi alınmak istenmiştir. Bu kapsamda **Hicrî 1261** (Milâdî 1845) yılında, ticaret ve zanaat erbabının vergisinin yılın başında tahakkuka bağlanarak tahsilâtına başlanılmasına, tarımla uğraşanların vergisinin de hasat zamanı alınmasına karar verilmiş ve oluşturulan kurullar eliyle bu gelirlerin kaydedildiği "**temettü'ât defterleri**" tutulmuştur.

"**Temettü'ât**" sözcüğü, günümüz Türkçesinde "kazanç" ve "kâr payı" anlamında kullanılan Arapça "**temettü**" sözcüğünün çoğuludur. Bu defterler -merkezden gönderilen memurlar yerine- vergi yazımı yapılan köy veya mahallenin muhtarı, imamı ve ziraat müdürü eliyle düzenlendiği için, kayıtların gerçekçi ve doğruya çok yakın oldukları kuşkusuzdur. Bu kayıtlar "vergilen-dirme" amacıyla tutulmuşlardır ama, aynı zamanda yörenin sosyal, ticarî ve ekonomik yaşamına da ışık tutmaktadırlar.

1839'da ilân edilen **Tanzimat fermanı**, ülkede pek çok konuda yeniden yapılanma gerçekleştireceğini vaat etmekteydi. Bunlardan biri de vergi reformuydu; memleketin en önemli mâlî sorunu olarak "**iltizâm**"ı ele alıyordu ve bunun kaldırılmasını öngörüordu⁽³⁾. Nisan 1840'da iltizâm kaldırıldı ve kamu gelirlerini toplamak üzere devlete bağlı "**muhassıllık**"lar oluşturuldu⁽⁴⁾. Yaklaşık iki yıl süren muhassıllık uygulaması başarısızlıkla sonuçlandı. 1842'de muhassıllıklar kaldırıldı ve bunların görevleri o yerin mülkî idare âmlirlerine devredildi. Valiler, vilâyetin yalnız idarî değil, eskiden olduğu gibi mâlî olarak da en yetkili kişisi oldular ve yanlarında birer de defterdar çalıştırmaya başladılar. Ancak, zaman içinde yeniden iltizâm usûlüne döndü.

Vergi sisteminde Tanzimat'la birlikte gerçekleştirilen en önemli yenilik, yıllardır süregelen "**örfî vergiler**" yerine, adına "**ancemaatin vergi**" denilen tek bir verginin getirilmesi hususudur. Bu yeni verginin "**tahrîr**" (yazımı yada sayımı) muhassıllıklar tarafından yapılmıştır. Köylerden başlanarak yapılan bu sayımda, hânede oturan her kişinin lakabı, adı, ne miktar taşınmaz ve hayvanı olduğu ve mükellef esnaf yada tüccar ise kazancının ne kadar olduğu saptanmıştır.

Muhassıllar denetiminde **Hicrî 1256**'da başlayan ve devam eden yazımlar, kimli yolsuzluk ve uygunsuzluklar nedeniyle "itibara şâyân" görülmemiş ve "hakkaniyet üzere" yeniden bir tahrîr yapılması kararlaştırılmıştır. **Hicrî 1261**'de yapılan ikinci sayımı öncekinden ayıran en önemli husus, mükellefin sahip olduğu taşınır ve taşınmaz malların 1260 yılı gerçek geliri ile 1261 yılı tahmini gelirinin verilmesidir. Önceki yazımdan muhassıllar

sorumlu olduğu için, defterlerin sonunda muhassıllık, müftü, mal ve emlak kâtipleri, meclis âzâları ve nâip mührü vardır. İkinci sayımın defterleri ise, Müslüman kesim için imam, muhtâr-ı evvel ve sâni (birinci ve ikinci muhtar), gayrimüslim kesimler için kocabaşı ve papazların mühürleriyle sonlanmaktadır.

İşte adına “**Emlâk ve Arazi ve Hayvanat ve Temettü’ât Tahrîri**” denilen bu sayımlar sonucu yirmibine yakın defter serisi oluşmuştur. BOA’da 9 katalog halinde araştırmacılara açılan defterlerin sayısı 17.747’dir. Ancak Tanzimat ülkenin bütününde uygulanmadığından, temettüat defterleri de doğal olarak Tanzimat’ın geçerli olduğu bölgeleri kapsamaktadır : **Ankara, Aydın (İzmir), Bolu, Cezâir-i Bahr-i sefid, Edirne, Erzurum, Hüdâvendigâr (Bursa), Konya, Niş, Rumeli, Selânik, Silistre, Sivas, Üsküp ve Vidin.** Defterlerin çoğu yeni sayımı kapsadığından Hicrî 1261 tarihi verilmiştir; ama, bu defterler içinde az da olsa Hicrî 1256 tarihli defterler de bulunmaktadır.

Temettüat defterlerinin tasnif ve kataloglanması, o tarihteki idarî bölünme dikkate alınarak yapılmıştır. Her vilâyet, kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmış; tasnifi yapılan defterlere sıra numarası verilmiş ve defter özellikleri kataloglara işlenmiştir. Her katalogun başında, içindeki kazaların listesi de verilmiştir.

Temettüat defterleri BOA’da **ML.VRD.TMT.** (Mâliye, Vâridât, Temettü’ât) harfleriyle kodlanmıştır. 1988 yılında araştırmacılarla buluşma olanağına kavuşan bu defterlerin sahip olduğu içerik ve zenginlik, 19.yüzyıl Osmanlı toplumunun geniş bir profilini sunmakta; ülkenin sosyal ve ekonomik tarihini çok renkli bir panoramasını çizmektedir. Ayrıca bu defterler, tarımsal tarih, gelir dağılımı ve düzeyi, meslek gruplarının bölgesel dağılımı gibi geniş bir yelpazede, farklı okuma ve değerlendirmeleri yapılabilecek eşsiz bir kaynak oluşturmaktadır.

Hâne esaslı üzerine yapılan bu sayımlarda yer alan bilgileri dört grupta toplamak mümkündür :

1. Kimlik bilgileri : Hânedeki oturan vergi mükelleflerinin lakabı, adları ve meslekleri;

2. Taşınır ve taşınmaz servet : Mükellefin sahip olduğu veya kirayla tuttuğu tarla, bahçe, bağ ve çayırın dönüm cinsinden miktarı; küçük ve büyükbaş hayvanlarının türü ve miktarı; ev, değirmen, dükkân, boyahâne, debbağhâne (deri işleme atelyesi), kışlak vb.. taşınmazlarının sayısı ve büyüklüğü;

3. Gelirler : Mükellefin sahip olduğu veya tasarrufunda bulunan taşınır ve taşınmaz servetin bir yıl içinde sağladığı hâsılat veya kira geliri; hâne reisinin ve öteki hâne üyelerinin esnaflık, ticaret veya emek faaliyetlerinden el-

de ettikleri gelirler;

4. Vergi ödemeleri : Bir yıl içinde hâne reisi mükellef tarafından ödenen bir tür gelir vergisi olan “vergi-yi mah-sûsa”nın kuruş olarak değeri; gayrimüslim hâne reisi ve üyelerinin ödemekle yükümlü olduğu “**cizye**”nin değeri⁽⁶⁾; aynı olarak ödenen âşar vergisinin ürün olarak türü, miktarı ve parasal karşılığı; nakit olarak ödenen âşar ve rûsumun para olarak değeri..

Aile bireylerinin 1845 yılı dolaylarında bulunduğu yer ve lakapları bilinirse, bu defterlerden yararlanarak o yıllarda yaşayan kişilerin ne işle uğraştıkları, nasıl bir servete sahip bulundukları, taşınmaz malları vb.. pek çok bilgiye ulaşılabilmektedir. Ayrıca, ailenin oturduğu mahallede bulunan hânelerin genel bir dökümü yapılarak elde edilen istatistiksel bilgilerden, mahalle sâkinlerinin sosyal ve ekonomik yaşamları da ortaya çıkarılabilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Osmanlı döneminde vakıfların ne denli yaygın olduğu, herkesin bildiği bir gerçektir. Vakfiyeler, vakıfların günlük işlemlerinin yazıldığı **hurûfat defterleri** ve vakıf mülkleriyle ilgili anlaşmazlıkların yazıldığı **hüccet defterleri**, Osmanlı döneminin önemli belleklerinden birini oluşturur. 30.000’e yakın vakfiyenin yüzde 90’ı günümüz alfabesine çevrilmiş durumdadır. Arşivin, vakıf adına göre alfabetik olarak hazırlanmış 10 ciltlik bir katalogu bulunmaktadır.

Ailenin geçmişinde kurulmuş bir vakıf varsa, vakfiyesi bu arşivden kolaylıkla bulunabilir ve buradan çok ilginç bilgilere ulaşılabilir.

Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet Arşivi -kâğıt üzerinde 1976 yılında kurulmuş olsa da- devlet dairelerinin ellerindeki malzemeyi buraya devretmelerini sağlayan bir yönetmeliğe ve yeterli kadro ve olanaklara ancak 1988’de kavuşabilmiştir. Halen Ankara’da, Yenimahalle’deki binasında araştırmacılara hizmet sunmaktadır.

Cumhuriyet Arşivi’nde tasnif edilerek araştırmacılara sunulan belgeler, Bakanlar Kurulu Kararları, Müsterek Karamameler, Başbakanlık Özel Kalem, Bayındırlık Bakanlığı, Toprak İskân Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı kategorilerinden oluşmaktadır.

Cumhuriyet Arşivi’nin, ne yazık ki olması gereken ölçüde zengin olmadığını söylemek zorundayız. Millet Meclisleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri’nden günümüze pek az belge intikal etmiş durumdadır. Çoğu il yönetimi, arşive devretmeleri gereken belgeleri ya imha etmişler

yada SEKA'ya göndermişlerdir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kapatılan bütün siyasal partilerin ve tüm sendikaların arşivleri de aynı akıbete uğramıştır. Bütün bunların üstüne, güvenlik ve gizlilik sorunları yüzünden, Dışişleri ve İçişleri bakanlıklarından Cumhuriyet Arşivi'ne belge akışı da sağlanamamıştır. Ve arşiv içerisinde ne yazık ki aynı bir fotoğraf veya görsel malzeme arşivi de düzenlenmemiştir.

Bu üç ana kaynak dışında **Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme** (eski kayıtlar) **Arşivi**, **Şer'îye Sicilleri ve Ankara Millî Kütüphane Şer'îye Sicilleri Koleksiyonu**, **Denizcilik Bankası Sivil Denizcilik Arşivi**, Genelkurmay'a bağlı **ATASE Askerî Tarih ve Stratejik Araştırmalar Arşivi** ve İçişleri, Millî Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım gibi kimi bakanlıkların ve Emekli Sandığı, Türk Tarih Kurumu, Kızılay ve Osmanlı Bankası gibi kimi kurumların arşivlerinden de bir ölçüde yararlanma olanağı mevcut bulunmaktadır.

Salnâmeler

Vilâyet salnâmeleri, genellikle sivil ve askerî devlet örgütü ve kadroları ile bu makamlarda bulunan kişilerin adlarını ve adını taşıdıkları vilâyet ve o vilâyete bağlı sancak, kaza ve nahiyelere ilişkin ticarî, sınaî, ekonomik, tarihsel ve istatistiksel bilgileri içeren, devlet tarafından yayımlanmış resmî kitapçıklardır. Günümüzde bu tür yayınlara "**yıllık**" diyoruz. Salnâmelerde bir yandan vilâyetlerin idareci ve memurlarının rütbe, makam ve adlarını içeren listeler ile orada bulunan konsolosluklar ve çalışanları hakkında bilgi sunulurken, bir yandan da vilâyetin idarî yapısı, coğrafya ve iklim özellikleri, tarihi ve eski eserleri, imar faaliyetleri, ticaret ve sanayii, ulaşımı, nüfus ve nüfusunun dinsel dağılımı, okulları, kütüphaneleri, kaplıcaları ve hamamlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler verilir. Panayırılar, belli başlı ürünler ve üretim miktarları, zanaatlar, posta seferleri, liman kenti ise gemi seferleri, akarsular, göller, ormanlar, madenler ve üretim miktarları, önemli kurum ve işyerleri de, salnâme içeriğinde yer alır. Üstelik bu bilgiler, çoğu kez sayısal verilerle de desteklenir. Üzerinde taşıdıkları yılın başındaki -veya bir önceki yılın sonundaki- bilgilerden yararlanarak, geçmişî aranan aile bireylerinin yaşadığı yer biliniyorsa, o dönemde resmî bir görevleri olup olmadığı yada hangi kurumda görevli bulundukları kolaylıkla saptanabilmektedir.

Osmanlı'da resmî salnâme yayımlanması 19. yüzyıl ortalarında Büyük Reşid Paşa'nın düşünce ve gayretiyle başlamıştır⁽⁶⁾. Daha sonra gittikçe gelişerek, gerek res-

mî gerekse özel kurumlar tarafından pek çok salnâme çıkarılmıştır. Değişik yıllarda **Askerî Salnâme**, **Bahriye Salnâmesi**, **Devlet Salnâmesi**, **Hariciye Salnâmesi**, **İlmiye Salnâmesi**, **Maarif Salnâmesi**, **Rasadhâne-i Âmiye Salnâmesi** ve **Rûsûmat Salnâmesi** gibi salnâmeler yayımlanmıştır. Ancak en yararlı olanları, vilâyetlerin adını taşıyan salnâmelerdir. **Adana**, **Ankara**, **Aydın**, **Bağdat**, **Basra**, **Beyrut**, **Bitlis**, **Bolu**, **Bosna**, **Cebel-i Lübnan**, **Cezâir-i Bahr-i sefid**, **Diyarbakır**, **Edirne**, **Erzurum**, **Girit**, **Halep**, **Hicaz**, **Hüdâvendigâr** (Bursa), **İşkodra**, **Karesi** (Balıkesir), **Kastamonu**, **Konya**, **Kosova**, **Ma'mûre-tül Aziz** (Elazığ), **Manastır**, **Mısır**, **Musul**, **Prizren**, **Selânik**, **Sisam**, **Sivas**, **Suriye**, **Trablusgarp**, **Trabzon**, **Tuna**, **Van**, **Yanya** ve **Yemen** vilâyetleri için değişik yıllarda salnâmeler yayımlanmıştır. Örneğin, üzerinde çalıştığımız Hüdâvendigâr salnâmeleri Hicrî 1286'dan 1325 yılına değin yayımlanmış; genellikle Hicrî yıllar için çıkarılmakla birlikte, 1306 yılında hem Hicrî hem Rûmî yıllar için ve 1307'de yalnızca Rûmî yıl için çıkarılmış; 1308 ve 1309 yıllarında ise hiç yayımlanmamıştır. Salnâmelerin, üzerinde taşıdıkları yılın Hicrî mi, Rûmî mi olduğuna dikkat etmek gerekir.

Özel kurumlar veya kişiler tarafından çıkarılmış özel salnâmeler de vardır; ancak bunlar daha genel ve daha harciâlemdirler.

Vilâyet salnâmeleri basılı eserler olmasına karşın, İstanbul kütüphânelerinde bütün ciltlerini takım halinde bulmak mümkün olamamaktadır. Dahası kimi kütüphânelerde kayden var gözükken bir cildin, fiilen mevcut bulunmadığı bile görülebilmektedir⁽⁷⁾.

Toplumumuz tarihle yeterli ölçüde ilgilenmediği gibi, kendi aile tarihçesinden de pek haberdar değildir. Bireylerin bunu tanıma ve öğrenmesi, çeşitli nedenlerle pek kolay olmasa da, imkânsız değildir. Aile tarihlerini kulaktan dolma bilgiler ve dedikoduyla değil, arşiv belgelerinden yararlanarak inceleyip bulmak gerekmektedir. Amerikan filozofu ve yazarı Ralph Emerson "*Tarih yoktur, yalnızca yaşam öyküleri vardır*" diyor. Bizler her çağda ve her halde bu toplumu inşa eden yaşamları tanımak, bilmek ve saygı göstermek zorundayız. Toplum bireylerini dünü ve bugünüyle sahiplenmeye ve bunlarla ilgili bir şeyler hazırlayıp gelecek kuşaklara devretmeye çalışmalıyız. Uyarlıktan, ulusa ve tarihe hesap verme sorumluluk ve bilincinden söz etmek, ancak böylelikle mümkün olabilir..

BOA Hicrî 1261 (Milâdî 1845) ML.VRD.TMT.8783 defteri 32 ve 33. sayfalarında 85 hânedede oturanların kayıtları

Mecmû'undan bir senelik temettü'âtı 2812 kuruş

Debbâğ halifesi
Asâkir-i redife
192

Bakkal esnâfından idüğü
bir senede vergisi 35 kuruş
189 Hane 85

Sağurahmedoğlu denir Hacı Halîl bin Mustafa oğlu İbrâhim bin Hacı Halîl'in temettü'âtı

Zevcesi Fatma'nın
dükkân
1 bâb
bedel-i icârı 50 kuruş

Bir senelik temettü'âtı

1300 kuruş melûf oldukları san'atlarından ticâretleri
50 "
1350 "

Âşar-ı hinta 12
102 kuruş
191

Bir senelik vergisi 260 kuruş
Numara 190

Merkumun oğlu Hacı Mustafa diğer oğlu Hacı Ahmed ibnâ(humâ) Hacı Halîl'in emlâk ve arazi ve temettü'âtı

Sağmal keçi
re's 25
hâsîlat 150 kuruş

Âsiyâb-ı dakîk
kıt'a 1
hâsîlat 210 kuruş

Mezrû' tarla
dönüm 13
hâsîlat-ı senesi 95 kuruş
75 "
170/2 = 85 "

Nâhiye-i mezbûrede Derbend karyesinde
kendi mülkû olarak Kocaömeroğlu
ile iştirâken mezrû'
tarla dönüm 15
Nisf-ı hâsîlat 107 kuruş

Kısır ganem
re's 5
hâsîlat 5 kuruş

Erkek kısır keçi
re's 35
hâsîlat 17,5 kuruş

Sağınal ganem
re's 8
hâsîlat 64 kuruş

Dahl-i nâhiye Derbend karyesinde
kendi ma'âşî olarak Boduroğlu
Ömer ile iştirâken mezrû'
tarla dönüm 25
Nisf-ı hâsîlat 217 kuruş

Mecmû'undan : Toplamından (tümünden). Debbâğ halifesi : Derici kalfası. Asâkir-i redife : İhtiyat (yedek) askerleri. Bin : (Onun) oğlu. Temettü'ât : Yıllık kazanç. Bâb : Kapı (burada "adet" anlamında). Bedel-i icâr : Kira bedeli. Hinta : Buğday. Merkur : Adı geçen. İbnâ(humâ) : (Onun) iki oğlu. Mezrû' : Ekili. Âsiyâb-ı dakîk : Un değirmeni. Hâsîlat : Gelir. Re's : Baş. Mezbûr : Adı geçen. Karye : Mahalle, köy. Nisf : Yarı. Ganem : Koyun.

DİPNOTLAR

- (1) Bunda, imparatorluğun son 60 yılı içinde art arda oluşan acılı göçlerin de önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. 19.yüzyıl boyunca Osmanlı devleti günbegün küçülürken, Anadolu büyük bir “*mülteci yurdu*”na dönüşmüştür.
- (2) Tarih yapan, ama tarih yazmayan Türklerin, aile soyağaçları hakkındaki bilgileri de genellikle kulaktan dolma ve eksiktir. Bu konuda Batı dünyasında inanılmaz bir kolaylıkla ciddi ve doğru bilgilere ulaşmak mümkündür: Vafiz, evlilik ve ölümler için fevkalâde güvenilir “*kilise kayıtları*” ve “*nüfus sayımları verileri*” var. Türkiye’de ise nüfus sayımı verileri gizlidir ve kilise defteri gibi kayıtların Müslüman dünyasında yeri yoktur.
- (3) “*İltizam*”, başta “*aşar vergisi*” olmak üzere, günlük ve ihtisap resmi, ağnacın resmi (koyun ve keçi başına alınan vergi) vb.. gibi her türlü devlet gelirlerinin, bedeli devlete önceden belirlenen vadelerde taksitle ödenmek kaydıyla ve kefil gösterilerek “*mültezim*” denilen kişiler eliyle toplanması sistemidir. Sistemin esası, kamu gelirlerinin özel kişilere toplattırılmasıydı. Bir başka deyişle mültezimler, belirli bir bölgeyi, sözleşmesinde belirlenen miktar kadar vergiyi devlete ödeme garantisıyla kiralayan kişilerdir. Devlet gücüne dayanarak halktan tahsil ettiği vergi, sözleşmesindeki miktarın altında kalırsa o miktara tamamlamakta, üstünde olursa fazlası kendisine kalmaktadır. Mültezimler genellikle zengin kişilerdir. Mültezim kötü bir adamsa, halk üzerindeki tutum ve davranışları zulüm noktasına varabiliyordu.
- (4) “*Muhassıl*” adı verilen memurların görevleri yalnızca kamu gelirlerini toplamak değildi; gittikleri yerlerde Tanzimat reformlarını anlatmak, Tanzimat meclisleri oluşturmak ve yerlerindeki mal, emlak ve nüfus kâtiplerinin de yardımıyla nüfus ve emlak sayımı yapmak, başlıca görevleri arasındaydı. Muhassıllar, görev yaptıkları yerlerin mülki âmirlerine karşı sorumlu değillerdi.
- (5) “*Cizye*”, gayrimüslim tebaa üzerinden kelle başına alınan *per’i* bir vergidir. Tanzimat cizyeyi kaldırmamış, ama tahsil yöntemini değiştirmiş; cizyeyi toplamaya ve toplanan gelirleri Hazine’ye devretmeye görev ve yetkisi cemaat liderlerine verilmiştir.
- (6) Vilâyet salnâmeleri, 1866’da *Bosna Vilâyet Salnâmesi*’yle yayımlanmaya başlar. 1918 yılındaki son salnâmeye kadar toplam 40 vilâyette 527 adet salnâme yayımlanır. İlk salnâmeler 100 sayfa dolayında iken, son yıllarda basılanlar 700 sayfaya ulaşmıştır.
- (7) İstanbul’daki devlet kütüphanelerinin durumu giderek kötüleşmektedir. Türkiye’deki en kapsamlı periyodik koleksiyonuna sahip *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi*’nin kapısına yıllardır kilit vurulmuştur. Açık bulunanlarda ise -personel ve ödenek sıkıntısı yüzünden- hizmet kalitesi günbegün düşmektedir. Örneğin, *Köprülü Kütüphanesi*’nde bir tek eleman bulunmakta ve bu kişi izne çıktığında kütüphane kapanmaktadır! *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi*’ne ancak parayla girilebilmektedir ve 1999 Gölcük Depremi’nden sonra yazma eserler bölümü kapatılmıştır. Ülkenin en büyük kütüphanelerinden biri olan Beyazıt Kütüphanesi’nden yeterli ölçüde yararlanmak mümkün olamamaktadır (Örneğin, gazete bölümü çoktandır kapalıdır). Buna karşılık, Bağlarbaşı’ndaki İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi), Yıldız’daki IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), Taksim’deki Atatürk ve Galatasaray’daki Yapı Kredi Sermet Çiftler gibi özel kaynaklı kütüphanelerin hizmet kalitesi çok iyidir.

Kaynakça

- ACAR Şinasi Eskişehir'in Eski Evleri, Antik & Dekor Dergisi, Sayı 27, 1994, sayfa 44-48
- ADALIOĞLU H. Hüseyin Eskişehir Mevlevihanesi, Türk kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlana ve Mevlevilik Ulusal Sempozyumu'na sunulan bildiri, 14-16 Aralık 2006, Konya
- ADIVAR Halide Edip Türk'ün Ateşle İmtihani (İstiklâl Savaşı Hâtıraları), Çan yayını, İstanbul, 1962, sayfa 202-207
- AHMET REFİK Eski İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931
- ALBEK Suzan Dorylaion'dan Eskişehir'e, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı yayınları, Eskişehir, 1991
- ALGAN Ertuğrul Odunpazarı Evleri, Skylife Dergisi, Sayı Şubat-2002, sayfa 49-58
- ARTUK Cevriye & ARTUK İbrahim Osmanlı Nişanları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967
- ASLANBAY Muhiddin Eskişehir'deki Alâiddin Câmisi ve Eskişehir Tarihi ile ilgili araştırmalar, Ticaret Matbaası, Eskişehir, 1955
- BANGER Gürcan Eskişehir'in Şifalı Sıcak Su Zenginliği, Eskişehir Ticaret Odası yayını, Eskişehir, 2002
- BİLİM Cahit Deniz Köpüğü, Lületaş, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 8, Ankara, 1999
- CEBESoy Ali Fuad Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953
- ÇAKIR Coşkun Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, BSV Kitaplığı 4, İstanbul, 2001
- ÇETİNOR Bülent Eskişehir Evleri, İLGİ Dergisi, Sayı 85, 1996, sayfa 3-7
- DANACIOĞLU Esra Geçmişin İzleri (Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001
- DOĞRU Halime - XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, AFA Yayınları : 194, İstanbul, 1992
- Eskişehir'e Ait Bir Tat : Çiğ Börek, Eskişehir Ticaret Odası dergisi, Sayı 80, Eskişehir, 2001
- ERÜREten Metin Osmanlı Madalyaları ve Nişanları (Belgelerle Tarihi), DMC İstanbul yayını, İstanbul, 2001
- EVLİYA ÇELEBİ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, - Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu - Dizini, Yapı Kredi Yayınları, Cilt III, İstanbul, 1999, sayfa 11
- Gâzi Ahmed Muhtar Paşa Takvîmü's-Sinîn (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Dr. Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1953
- GÖKAY Fahreddin Kerim Tıp Dünyası, C.54, Sayı 1-2 (F.K.Gökay özel sayısı, sayfa 1-44), İstanbul, 1981
- GÜNEŞ İhsan – YAKUT Kemal Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923), AÜ yayınları No: 1724, Eskişehir, 2007
- İNAN Arı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları, Ankara, 1996
- İNÖNÜ İsmet Hatıralar (1.Kitap), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985

- KARAY Refik Halid Üç Nesil – Üç Hayat, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, sayfa 130-131
- KIRAY Emine Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- KOÇU Reşad Ekrem İstanbul Ansiklopedisi, C.II, Sayı 171, sayfa 7068-7069, İstanbul, 1973
- KUŞOĞLU Zeki Lületaş, Eskişehir Taşı, İLGİ Dergisi, Sayı 58, İstanbul, 1989, sayfa 32-35
- NASÜH-ÜS SİLÂHİ (Matrakçı) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakayn-i Sultân Süleymân Hân (Yayına Hazırlayan : Hüseyin G.Yurdaydın), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976
- ORGA İrfan Bir Türk Ailesinin Öyküsü, Ana Yayıncılık, İstanbul, sayfa 244-262
- OTAR İsmail Çibörek Manzumesi, Eskişehir Ticaret Odası dergisi, Sayı 80, Eskişehir, 2001
- ÖZTÜRK Said Türkiye'de Temettüat Çalışmaları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2003, sayfa 287-304
- PAKALIN Mehmet Zeki Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (2 cilt), ikinci baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971
- SARIHAN Zeki Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt 3-4, Ankara, 1996
- SERTOĞLU Midhat Osmanlı Tarih Lugatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986
- SUNGU İhsan Eskişehir Kitâbeleri, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Sayı II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934
- TANYERİ Güven Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri (3 Şubat 1990), Eskişehir, 1999
- TUNÇBİLEK Necdet Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası XV/1-4, İstanbul, 1953, sayfa 189-208
- TURGALLI H. Fehmi Selçuklular Devrinde Bir Eskişehir Valisi, Halkevi Dergisi XIV, Eskişehir, 1937, sayfa 533-536
- UNAT Ekrem Kadri Tıp Tarihi Araştırmaları, Sayı 4, sayfa 157-159, İstanbul, 1992
- YERSEL Faruk Şükrü Eskişehir, Sakarya Matbaası, Eskişehir, 1930
- YILDIRIM İsmail Millî Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919 - 20 Mart 1920), Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayını, Eskişehir, 1998
- ZEYTİNOĞLU Mümtaz Ulusal Sanayi (Yayına Hazırlayan : Tahsin YÜCEL), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları : 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964
- Eskişehir Sanayi Odası 25. Yıl Özel Sayı, 1993, Sayı 267
- Eskişehir Sanayi Odası'nın 10 yılı ve Mümtaz Zeytinoglu, ESO Yayınları : 18, İstanbul, 1981

Dizin

A

Abdullah Nuri Bey 63
Abdullah Sabri 50, 56, 57, 59
Abdülkaadirzâde Ömer Fevzi 53
Abdülkâdim 53
Âbidin Potuoğlu 124, 125
Adnan Menderes 67, 122, 125, 126, 127
Ağapınarı 24
Ağdahane Deresi 115
Ahmed İhsan Bey 22, 80
Ahmed Kınık 128
Akar Rıdvan 128
Alaceddin Camii 16, 18, 20, 29
Alçık 26, 78, 81, 82, 85
Ali Asgar Kahvehânesi 87, 91
Ali Fuad Paşa 7, 8, 11
Ali Nazmi 63, 68
Ali Ulvi Bayraktar 43, 63
Alpu Köyü 22, 24, 31, 80
Anadolu Osmanlı Demir Yolları 81
Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi 43
Anadolu'da Yeni Gün 55
Ankara Anlaşması 72
Ankara İtilâfnamesi 11
Ârif Özgen 25
Aslan Kiremit Fabrikası 77
Atatürk Lisesi 21, 27, 129
Azime Hanım 105
Aziz Zeytinioğlu 64, 123, 125, 126, 127, 128
Azmi (Torun) 15

B

Bağlar 115
Bahçeli Hamam 85
Bahkçılar Çarşısı 91

Banque Constantinople 62
Baraz Turhan 101
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 15, 27, 43, 49, 55, 61, 85, 86, 93, 101, 115, 137
Başköy 25
Başören 49
Bayrakdarzâde Hüseyin Bey 8
Bekirağa Bölüğü 109, 115
Bektaş Erdem 66
Belgrad 45
Berlin Bağdat demiryolu 16
Besim Zühdi 50
Bilecik 18, 25, 104
Bözüyük 25
Budapeşte 45, 49
Burhaneddin Efendi 94, 97
Büyük Reşid Paşa 139

C

Celâl Bayar 122, 123
Celâl Yardımcı 127
Cer Atelyesi 13, 15, 22, 34, 36, 70, 72, 75
Cihânnümâ 78
Cumhuriyet Halk Fırkası 122

Ç

Çakır Hasan 51, 53, 55
Çarşı Camii 79, 83, 84
Çavdar Tevfik 128
Çakıllı İşhanı 90
Çakılzâde Osman Nûri 53
Çibörek 102, 103
Çiftkurt 77
Çimento Fabrikası 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 130
Çimento Fabrikası Bürosu 66
Çoban Mustafa Paşa 19, 20

Çöyün kazan 103
 Çukur Hamam 85
 Çukurçarşı 88, 91
 Çukurhisar 24

D

Değirmenbaşı 26
 Değirmenci 70
 Der-se'âdet Dâr-ül fânûn 116, 118
 Dobruca 116, 121
 Dr. Lütfi Âkif 121
 Dr. Refik Saydam 117
 Dülgerzâde Mehmed Kâzım 53
 Düyûn-ı Umûmiye İdaresi 32, 62

E

el-Herevi 44, 78
 Emin (Sazak) 15, 64
 Emirceoğlu 26
 Emlâk ve Eytam Bankası 22
 Erler 26, 78, 79, 82, 83, 85
 Ermeni Kulübü 13, 34, 99
 Ertuğrul Alayı 21
 Esen Çamurdan 133
 Eskişehir Arı Sineması 132
 Eskişehir Bankası 3, 52, 55, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 85, 130, 132
 Eskişehir Çiftçi Bankası 3, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 63
 Eskişehir Çimento Fabrikası 65, 69, 72, 130
 Eskişehir İstasyonu 23, 24
 Eskişehir Kentsel Gelişim Vakfı 132
 Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi A. Ş. 3, 56, 57, 59, 60, 70
 Eskişehir Sanayi Odası 3, 49, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 132, 145
 Eskişehir Şeker Fabrikası 64, 70
 Eskişehir Tayyare Tamir Fabrikası 70
 Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası 73, 126
 Eskişehir Ticaret ve Zira'at Odası 34, 36, 37, 38, 39, 40
 Eskişehir'de Sakarya 69
 Esnaf Cemiyetleri Birliği 71
 Eşref Güngör 73
 Evliya Çelebi 16, 44, 78, 85, 104, 115, 144
 Eyüp Sabri (Akgöl) 15

F

Fahreddin 3, 116, 117, 118, 120, 144
 Fahreddin Kerim Gökay 3, 116, 117, 118, 120, 144
 Fahrettin Altay 63
 Ferid Paşa 95

Filiz Ali 133
 Franklin Bouillon 11
 Fuat Köprülü 122

G

Gatwick Havaalanı 126
 Georges Radet 86
 Gökçeoğlu 49
 Gökdere 49
 Göynük 26
 Gündüzler 49

H

Habip Efendi 38, 39, 88
 Hacı Abdullah Ağa 48
 Hacı Abdülkerim Efendi 51, 116
 Hacı Ahmed 53, 141
 Hacı Akdemzâde 53
 Hacı Ârif Mehmed Efendi 60
 Hacı Çiftliği 26
 Hacı Eyüp 53
 Hacı Hasan Ağa 26
 Hacı Kerim 39, 53, 116
 Hacı Manavoglu 53
 Hacı Mustafa Bey 38, 39, 62
 Hacı Müslim 53, 59, 60
 Hacı Nebi 53, 59, 68
 Hacı Nûr Mehmed 53, 55
 Hacı Veli 15, 56, 94, 97, 107, 109
 Hacı Veliyyullah 51, 53
 Hacıemirzâde Takıyüddin 53
 Hâfız Nazif Efendi 94
 Hâfız Ömer Efendi 50
 Hâkimiyet-i Millîye 51, 52, 54, 55
 Halide Edip 10, 144
 Halil İbrahim 8, 15, 39, 56, 59
 Hampo Efendi 36, 39, 40
 Hasan Hakkı 114
 Hasan Nedim Kunter 121
 Hasan Tahsin 50, 51, 52, 53, 55, 94, 98, 104, 106
 Havuzlu Kahve 91
 Heyet-i tahkikiye 109
 Hilâl-i Ahdar Cemiyeti 119
 Hilmi Bey 8, 15
 Hisar Gıda 90
 Hoca İsmail Efendi 116
 Hoşnudiye 14

Hulûsi Efendi 48
Hüdâvendigâr 16, 27, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 52, 69, 78, 94, 95, 106, 111, 138, 139
Hükûmet Konağı 11, 21, 27, 90, 105
Hürriyet ve İtilâf Partisi 94, 95, 107, 108
Hüseyin Hüsnî Efendi 48
Hüseyinbeyzâde Veli 53
Hüsni Yerçil 73
Hüsrev Sami 8, 15

I

Ilıca Köyü 26

İ

İbrahim Paşa 97, 107
İftihar madalyası 106, 110
İkinci Caddesi 12, 87, 89, 90
İnönü 8, 9, 13, 15, 25, 26, 44, 49, 63, 78, 108, 119, 128
İsmail Kanatlı 73, 74, 130
İsmail Kunter 121
İsmet Paşa 8, 10, 11
İstanbul Emniyet Sandığı 62
İstanbul Oteli 12, 82, 87
İstefan Ağa 38, 39, 40, 43
İstiklâl gazetesi 116
İşçibaşzâde Hakkı Efendi 39
İttihad ve Terakki Cemiyeti 50, 52, 56, 94, 95, 107, 109

J

J. Mac Donald Kinneir 86
Jules Romains 136

K

Kabasakal Mehmed Paşa 107
Kalabak Suyu 85
Kâmil Kaplanlı 63
Kanunî Sultan Süleyman 19, 27
Kara Mustafa 26
Karacahisar gazetesi 116
Karaçay 49
Karahöyük 49
Karakeçili 21
Karaköy 25
Karasu Boğazı 25
Karatepe 49
Karay Refik Halid 85, 144
Karnik Efendi 36, 38, 39, 40, 88
Karon Kowates 49

Kâtip Çelebi 78
Kâzım Alanya 77
Kâzım Özalp 116
Kâzım Öztürk 43
Kemal Karpat 35
Kemal Zeytinoglu 3, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129
Kerç 116, 121
Kıymet 26, 78, 82, 85
Kıyye 115
Kızılcaören 49
Kiraz Hamdi Paşa 8
Kiremitçi 70
Konstantin 8
Kont Andrasy 49
Kozlubei 49
Köprübaşı 12, 14, 16, 38, 43, 63, 68, 78, 86, 90, 99, 113
Kurt Kiremit Fabrikası 69, 77
Kümbet 49, 108
Küplü 25

L

Lutfullahzâde Hacı Bekir Ağa 82

M

Ma'lûmât 20, 21, 45, 48, 105
Madam Tadia 10, 81
Magnezyum silikat 44
Mahmud Şevket Paşa 79, 97, 108, 109, 115
Mahmudiye Ajansı 66
Maksudzâde Hacı Mustafa 53, 59
Matrakçı Nasuh 16, 17, 27, 78
Mazhar Osman 116, 121
Mehmed Cavid 43
Mehmed Haşim 49
Mehmed Kayim Efendi 51
Mehmed Niyazi 15
Mehmed Reşad 57
Mehmet Gölhan 74
Mehmet Vahdettin Han 118
Memleket Sandıkları 62
Mesut Erez 69, 74, 130
Mesut Zeytinoglu 64, 65, 67, 69, 72, 73, 105, 109, 115
Metânet 94, 95, 97, 99, 107, 109
Metin Erözlü 73, 74, 77
Mihaigazi 26
Mihaılçık 27, 44, 64, 68, 121, 126
Milleti Kalkınma Partisi 128

Mimar Sinan 19
 Miralay Ahmed Cemal 97, 108
 Mösyö Maks 24
 Mösyö Montel 24
 Murat İnce 73
 Mustafa Karaer 73
 Mustafa Kemal 9, 10, 11, 12, 13, 15, 144
 Mutasarrıf Fuad Paşa 25
 Münevver 105, 109

N

Naci Erdeniz 63
 Nâile 104, 105, 109
 Nasreddin 26
 Nemli 49
 Nîmet 94, 95, 97
 Nuri Demirağ 128

O

Odunpazarı 3, 6, 8, 9, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 34, 88, 90, 102, 105, 108,
 109, 121, 123, 127, 144
 Orhan Erden 73, 74
 Orhan Oğuz 73
 Osmâni Nişanı 100, 111
 Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası 50

P

Pekdemir 25
 Piring Ham 12
 Polimenekos 9
 Porsuk 12, 13, 16, 22, 23, 24, 32, 36, 57, 65, 69, 79, 80, 82, 86, 87, 88, 89, 90,
 91, 92, 102, 105, 121, 126, 129
 Porsuk Kahvehânesi 91
 Potuzâde Âbidin Bey 64
 Prof. Dr. Hüsameddin Gökay 121

R

Ralph Emerson 139
 Refik Koralan 122, 126
 Reşadiye Camii 12
 Rifat Çıkkılı 73
 Ruşen Eşref 10

S

Sabri Kılıçoğlu 64, 69, 77
 Sadeddin Gökay 121
 Sağrathmedoğlu Halil Ağa 104

Sâlih Efendi 48
 Sanayi Madalyası 110
 Sanayi ve Maadın Bankası 62
 Sarıungur 26
 Savaş Özaydemir 77
 Seferihisar 26
 Seferizâde 26
 Seffizâde dâimâdî Ali 53
 Sepetçi 49
 Sepiyolit 44
 Serasker Rıza Paşa 106
 Serbest Cumhuriyet Fırkası 122
 Servet-i Fünûn 22, 31, 80, 86, 87
 Setrak der Matyosyan 98, 115
 Setrak Durmasyan Efendi 39
 Seyahatnâme 16, 78, 104, 115, 144
 Seyyidgazi 26
 Sırrı Öç 73
 Sivrihisar 14, 15, 26, 27, 43, 64, 86, 121
 Siyâhizâde Halil İbrahim Efendi 8, 56
 Söğütçük 49
 Sölpükzâde Ali Bey 64
 Sultan 1. Kılıçarslan 85
 Sultan 2. Abdülhamid 21, 107, 110, 115, 137
 Sultan 2. Mahmud 79, 94
 Sultan 3. Ahmed 49
 Sultan Abdülaziz 32, 111
 Sultan Abdülmecid 32
 Sultan Alâeddin 26
 Sultan Öyüğü 78, 85
 Süleyman Peygamber 20
 Süleyman Sami Efendi 38, 39

Ş

Şahabeddin Efendi 51
 Şâh-ı Merdân 53
 Şâkir Zümre 77
 Şarhöyük 16
 Şehr-i hargûş 104
 Şemseddin Efendi 62
 Şerbetcizâde Ahmed 53
 Şevket Adalan 124
 Şeyh Edebâlt 18, 108
 Şeyh Edebâlt Türbesi 18
 Şeyh Sadık Efendi 9

Şeyh Şahabeddin 26

Şirbörcek 102

T

Takvim-i Vakayi 94

Tasvîr-i Efkar 55

Taşanlı 52, 66, 94, 97, 104, 105, 109, 115, 126, 128, 148

Taşanlı Ajansı 66

TBMM Tutanak Dergisi 128, 129

Tekâlif-i Milliye Emri 12

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 122

Tevfik İleri 127

Timur Taner 128

Topçuoğlu 26

Tuhfe-i Midâd 49

Tunaya Tarık Zafer 128

Turan Şerafettin 128

Turgut Çuhacı 77

Tüfekciâde Mehmed Efendi 38, 39

Türkmentokat 49

U

Uluslararası Eskişehir Festivali 3, 130, 131, 132, 133, 134

Ü

Üç Nesil - Üç Hayat 85

V

Varlık vergisi 122

Vezirhan Hanım 104

Viyana 26, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 70, 94, 97, 98, 100, 104, 115, 116, 128, 134

Y

Yasin Çakır Un Fabrikası 86, 91

Yavuz Sultan Selim 19

Yavuz Zeytinoglu 43, 52, 77, 130

Yayla 25

Yenice 26, 78, 82, 85

Yeniköy 49

Yılmaz Büyükerşen 73, 74

Yılmaz Çakır 73

Yorgi Efendi 39

Yorgi Mizancı Efendi 38, 39, 40

Yörükakçayır 49

Yukarı Mahalle 3, 16, 19

Yusuf Akçura 10

Z

Zaîmzâde Ahmet Bey 64

Zekâî Bey 15, 50

Zeyneb Hatûn 104

Zeynep Zeytinoglu 133

Zeytinoglu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı 130, 132

Zeytinoglu Vakfı 132, 135

Zeytûnzâde Ali Galip 64

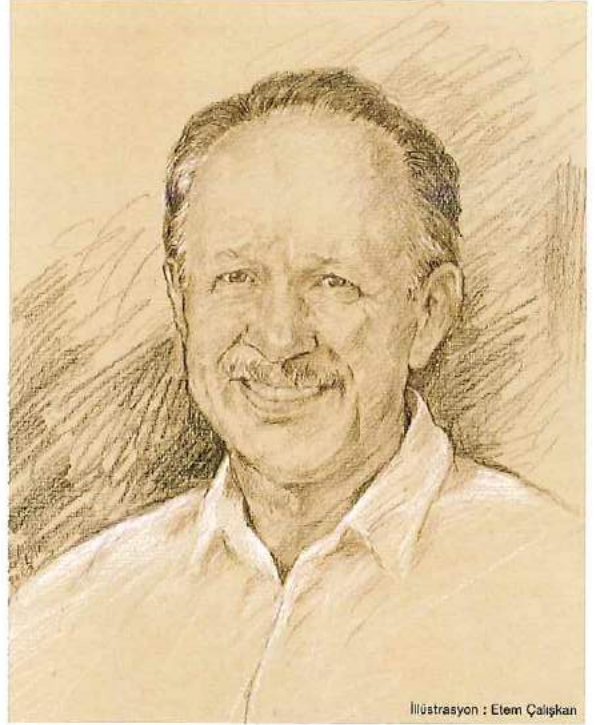
Zeytûnzâde Hasan Tahsin 50, 51, 52, 55

Zeytûnzâde Sadık Efendi 94, 100

Zeytûnzâde Tevfik 3, 36, 38, 39, 40, 43, 62, 79, 94, 95, 97, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114

Ziraat Bankası 32, 34, 62, 68, 91

Zühtü Çolpan 73

İllüstrasyon : Etem Çalışkan

M. Şinasi Acar

10 Şubat 1939 İstanbul doğumludur. Memur çocuğu olması nedeniyle ilk ve orta öğrenimi sırasında Ankara, İstanbul, Bodrum ve İzmir'deki çeşitli devlet okullarında okumuş ve 1962 yılında İTÜ Elektrik Fakültesi'nden yüksek mühendis olarak mezun olmuştur. Bir yıl kadar İzmir Eshot Elektrik Şebeke Müdürlüğü'nde çalıştıktan sonra askere gitmiş ve askerliğini 1963-65 yılları arasında, Ankara'da Mamak Muhabere Okulu ve İnşaat Em-lâk Dairesi Başkanlığı'nda mühendis olarak yapmıştır. Terhis olunca birkaç ay Betontaş A.Ş.'nin Ankara Büro-su'nda görev alan ACAR, 1966 yılı başında Eskişehir'de Eston A.Ş.'de göreve başlamış ve 1992'ye değin bu şirketin Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlük görevlerini üstlenmiş; 1992-99 yılları arasında Zeytinoğlu Holding A.Ş.'de Grup Başkanı olarak çalışmış; bu dönemlerde ek olarak çeşitli şirket, sendika ve vakıflarda yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmıştır. 1984-2003 yılları arasında Nesin Vakfı'nın yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı görevini üstlenmiştir.

Evli ve biri erkek diğeri kız iki çocuk sahibi olan ACAR, halen kimi şirket ve vakıflarda yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmakta ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü'nde "Türk Hat Sanatı" seçmeli dersini vermektedir. **Türk Hat Sanatı** (1999), **Gelimli Gidimli Dünya** (2004), **Türkiye'de Beton Prefabrikasyonun Tarihçesi** (2006), **İstanbul'un Son Nişan Taşları** (2006), **Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi** (2007) ve -Sevim Selamet'le birlikte- **Eskişehir Bibliyografyası** (2009) adlı kitapları yayımlanmış olup ilk kitabı Rusça'ya çevrilmiştir. Atilla Bir ve Mustafa Kaçar'la birlikte hazırladığı **Rubu Tahtasının Kullanım Kılavuzu**, **Güneş Saatleri Yapım Kılavuzu** ve **Padişahın Zâylçesi İçin Gözlem Araçları** adlı kitapları yayın aşamasındadır. Ayrıca, çeşitli gazete ve dergilerde -toplamı 100'ü aşkın- röportajları, prefabrikasyon, enerji ve özelleştirme üstüne teknik yazıları, geleneksel Türk sanatlarıyla ilgili araştırma ve incelemeleri ve yurtdışı gezi notları yayımlanmıştır. Nesin Vakfı Ödülü ve Türkiye Prefabrik Birliği Hizmet Ödülü sahibidir.

